

Јоџославиѐ

уѐ KG

Tijsterman

01092004

B

GERECHTSHOF TE 's-GRAVENHAGE

Zitting van 21 oktober 1999

Rolnummer: 99/0735

MEMORIE VAN ANTWOORD

inzake:

DE STAAT DER NEDERLANDEN,

(Ministerie van Defensie en Ministerie van Buitenlandse Zaken),

waarvan de zetel is gevestigd te 's-Gravenhage,
geïntimeerde,

procureur: mr J.W.H. van Wijk

tegen:

DE VERENIGING VAN ANTI-FASCISTISCHE
OUD-VERZETSSTRIJDERS; BOND VAN ANTI-
FASCISTEN,

gevestigd te Hoenderloo,

en 39 ANDERE APPELLANTEN,

appellanten,

procureur: mr A.B.B. Beelaard

advocaat: mr N.M.P. Steijnen

1 Inleiding

- 1.1 Op 9 juni 1999 hebben appellanten tijdig hoger beroep ingesteld tegen het vonnis van de President van de Arrondissementsrechtbank te 's-Gravenhage van 28 mei 1999. De President van de Rechtbank heeft de vorderingen van - thans - appellanten afgewezen. De Staat brengt hierbij het procesdossier van de eerste aanleg in het geding, bestaande uit:
1. kort geding-dagvaarding d.d. 11 mei 1999;
 2. pleitnotities van mr N.M.P. Steijnen d.d. 19 mei 1999 met producties;
 3. pleitnotities van mr J.W.H. van Wijk d.d. 19 mei 1999 met producties;
 4. vonnis van de President van de Arrondissementsrechtbank te 's-Gravenhage d.d. 28 mei 1999.
- 1.2 De Staat verzoekt hetgeen in eerste aanleg door hem bij pleidooi is gesteld als hier herhaald en ingelast te beschouwen. De Staat handhaaft al de in eerste aanleg gevoerde verweren, ook die waarop door de Rechtbank niet met zoveel woorden is ingegaan. De Staat ontkent hetgeen door appellanten in eerste aanleg en in appèl is en wordt gesteld, behalve voorzover een en ander uitdrukkelijk is of wordt erkend.
- 1.3 Ter informatie van Uw Hof wordt eerst ingegaan op de ontwikkelingen die hebben geleid tot de beëindiging van de NAVO luchtacties. Op 3 juni 1999 is er met de Federale Republiek Joegoslavië (hierna: FRJ) overeenstemming bereikt over een regeling voor Kosovo. Onderdeel van deze overeenstemming is de aanwezigheid van een internationale troepenmacht in Kosovo die opereert op basis van een mandaat van de Veiligheidsraad onder hoofdstuk VII van het Handvest van de Verenigde Naties (optreden met betrekking tot bedreiging van vrede, verbreking van de vrede en daden van agressie). Door de Veiligheidsraad is op 10 juni 1999 een resolutie aanvaard, nummer 1244 (1999). Die resolutie wordt als productie 1 aan deze memorie gehecht. In die resolutie is bij punt 7 vastgelegd:

"Authorizes Member States and relevant international organizations to establish the international security presence in Kosovo as set out in point 4 of annex 2 with all necessary means to fulfil its responsibilities under paragraph 9 below;"

Op 20 juni 1999 heeft de NAVO fase I en II van de operatie "Allied Force" beëindigd waardoor er een einde kwam aan de NAVO luchtacties.

- 1.4 Voorafgaand aan de behandeling van de afzonderlijke grieven maakt de Staat enkele algemene opmerkingen naar aanleiding van het betoog van appellanten.

2 Algemene opmerkingen

- 2.1 In de eerste plaats wijst de Staat op het feit dat met betrekking tot het optreden van de NAVO tegen de FRJ voor de President van de Rechtbank te 's-Gravenhage reeds twee kort gedingen werden gevoerd.

De door mr G.J.H. Houtzagers tijdens bedoelde kort gedingen gehanteerde pleitnotities en de twee vonnissen van respectievelijk 18 maart 1999 (KG 99/69) en 7 april 1999 (KG 99/339) zijn in eerste aanleg overgelegd als producties 1 tot en met 4. Tegen beide vonnissen is hoger beroep bij Uw Hof ingesteld (rolnummers 99/0451 en 99/0359). De memories van antwoord zijn genomen op respectievelijk 15 juli 1999 en 5 augustus 1999.

In deze kort gedingen zijn vorderingen van gelijke strekking - naar het oordeel van de Staat terecht - afgewezen.

Ook is nog een kort geding gevoerd voor de President van de Rechtbank te Amsterdam. Ook in dit kort geding zijn de vorderingen afgewezen (KG 99/1222). Tegen dit vonnis is hoger beroep ingesteld bij het Gerechtshof te Amsterdam (rolnummer: 99/0759S). De memorie van antwoord is genomen op 7 oktober 1999.

- 2.2 Tijdens de drie kort gedingen voor de President van de Rechtbank te s'-Gravenhage is door de Staat een uitvoerige schets gegeven van de situatie in voormalig Joegoslavië, de besluitvorming van de Nederlandse regering, het overleg met het Parlement en de opstelling van de NAVO. Die schets heeft geleid tot een viertal conclusies die de Staat hier wenst te herhalen:

1. de Nederlandse regering was van oordeel dat de blijvende weigerachtigheid om Veiligheidsraadsresolutie 1199 uit te voeren militair optreden in NAVO-verband in voldoende mate legitimeert;
2. het oordeel van de Nederlandse regering werd - bijna unaniem - gedeeld door de Tweede Kamer;

3. de lidstaten van de NAVO waren unaniem van oordeel dat een militair optreden in NAVO-verband gerechtvaardigd is met het oog op naleving van Veiligheidsraadresolutie 1199.

Die conclusies gelden onverkort.

- 2.3 In de literatuur over het oorlogsrecht wordt traditioneel een onderscheid gemaakt tussen het *ius ad bellum* (regels *tot* de oorlog) en het *ius in bello* (regels *van* de oorlog). Het *ius ad bellum* heeft betrekking op de vraag of het voeren van een oorlog of het aanwenden van ander wapengeweld rechtmatig is. Dit wordt ook wel aangeduid als het politieke oorlogsrecht. Het *ius in bello*, het zogeheten humanitaire oorlogsrecht, geeft aan hoe partijen zich, indien eenmaal een oorlog of ander gewapend conflict is uitgebroken, ten opzichte van elkaar hebben te gedragen.

Vgl. N. Keijzer, Hoop en wanhoop om het oorlogsstrafrecht (oratie Tilburg), Deventer 1997, p. 5:

"Zou de verplichting tot het naleven van de regels *van* de oorlog ervan afhangen of de regels *tot* de oorlog in acht zijn genomen, dan zouden de regels *van* de oorlog vrijwel altijd buiten spel staan."

- 2.4 Appellanten miskennen het hierboven geschetste onderscheid, waar zij zich gelijkelijk beroepen op het *ius ad bellum* en het *ius in bello* zonder onderscheid te maken tussen de verschillende regels. Art. 2 lid 4 van het Handvest van de Verenigde Naties (hierna: Handvest VN) behoort tot het *ius ad bellum*. De Verdragen van Genève en de daarbij horende Protocollen, de Wet Oorlogsstrafrecht en art. 15 lid 2 EVRM ("rechtmatige oorlogshandelingen") hebben betrekking op het *ius in bello*. Anders dan appellanten telkens tot uitgangspunt nemen, leidt schending van het politieke oorlogsrecht niet automatisch tot schending van het humanitaire oorlogsrecht.
- 2.5 Ten aanzien van de beweerdelijke schending van het *ius ad bellum* merkt de Staat het volgende op. Vooropgesteld zij dat de Staat meent dat voor het gebruik van oorlogsgeweld in NAVO-verband voldoende volkenrechtelijke legitimatie bestond. Verwezen wordt naar hetgeen hiervoor is opgemerkt bij 2.2. De Staat meent voorts dat de President terecht heeft geoordeeld dat art. 2 lid 4 Handvest VN geen een ieder verbindende bepaling is in de zin van art. 93 Grondwet, zodat appellanten hierop geen beroep kunnen doen.

Verwezen zij ook naar het vonnis van de President van de Rechtbank te 's-Gravenhage d.d. 18 maart 1999 met rolnr. KG 99/69 (productie

2 bij pleitnotities in eerste aanleg).

De vraag van rechtstreekse werking moet worden beoordeeld aan de hand van de inhoud van de bepaling. Is eenmaal vastgesteld dat de in een bepaling neergelegde norm geen rechtstreekse werking heeft, dan kan - anders dan appellanten in hun grieven lijken te betogen - hieraan niet afdoen dat dezelfde norm in andere verdragen en/of het volkenrechtelijke gewoonterecht voorkomt.

De Staat verwijst uitdrukkelijk naar punt 3 (p. 12-14) van productie 1 en punt 2 (p. 3-5) van productie 3 bij de pleitnotities in eerste aanleg, waar de Staat uitvoerig heeft gemotiveerd waarom aan (de norm vervat in) artikel 2 lid 4 Handvest VN geen rechtstreekse werking toekomt.

- 2.6 Ook van een schending van het ius in bello, het humanitaire oorlogsrecht, is geen sprake. Bij het optreden tegen de FRJ zijn de regels van de oorlog door de NAVO in acht genomen. Later in deze memorie wordt hier nader op ingegaan.
- 2.7 Appellanten vorderen de betaling van schadevergoeding aan elk der appellanten. Nu door de Staat niet onrechtmatig is gehandeld jegens appellanten dient ook dit deel van de vordering te stranden.

3. Bespreking van de grieven

- 3.1 De Staat zal op de elf grieven afzonderlijk ingaan.

Grief I

- 3.2 De eerste grief houdt in dat eisers in kort geding ten onrechte in de kosten zijn veroordeeld. In het navolgende zal worden betoogd dat de grieven II tot en met XI falen, waaruit volgt dat ook de eerste grief faalt.

Grief II

- 3.3 De tweede grief is kort gezegd gericht tegen het oordeel van de President dat het door eisers - thans appellanten - gedane beroep op hun recht op leven (art. 2 EVRM) faalt, aangezien dit niet een ieder verbindende verdragsbepaling in de zin van art. 93 van de Grondwet is. In dit verband wijzen appellanten tevens op art. 6 IVBPR,

waarin het recht op leven eveneens is neergelegd.

- 3.4 Naar de mening van de Staat heeft de President terecht geoordeeld dat art. 2 EVRM niet een ieder verbindende verdragsbepaling in de zin van art. 93 Grondwet is. Reeds de bewoordingen van art. 2 EVRM ("wordt beschermd door de wet") wijzen daarop. Art. 2 EVRM vereist het nemen van wettelijke maatregelen door de Verdragspartijen waardoor het recht op leven wordt beschermd (bijvoorbeeld strafbaarstelling van moord). Hetzelfde geldt voor art. 6 IVBPR.
- 3.5 De President heeft bovendien terecht geoordeeld dat eisers niet aannemelijk hebben gemaakt dat er ten opzichte van hen persoonlijk sprake zou zijn van een schending van het recht op leven. Voor de in Nederland wonende/verblijvende eisers spreekt dit reeds voor zich. Maar ook voor de (beweerdelijk) in de FRJ wonende eisers (burgers en militairen) geldt dat zij geen enkele concrete, hen persoonlijk betreffende omstandigheid aannemelijk hebben gemaakt op grond waarvan zou kunnen worden geconcludeerd tot een schending van hun recht op leven.
- 3.6 Los van het vorenstaande geldt dat de Verdragspartijen bij het EVRM op grond van art. 1 EVRM de rechten en vrijheden die zijn vastgesteld in de eerste titel van het EVRM (waaronder het recht op leven) slechts behoeven te verzekeren aan "een ieder die ressorteert onder haar rechtsmacht". In de FRJ wonende burgers en militairen kunnen derhalve jegens de Staat geen rechten ontlenen aan het EVRM. Hetzelfde geldt voor art. 6 IVBPR. De Staat verwijst naar art. 2 lid 1 IVBPR ("en deze aan een ieder die binnen zijn grondgebied verblijft en aan zijn rechtsmacht is onderworpen te verzekeren").
- 3.7 Wat er ook zij van het voorgaande, vast staat dat art. 15 lid 2 EVRM een uitzondering toelaat op het recht op leven, waar het gaat om rechtmatige oorlogshandelingen ("lawful acts of war"). Hiervoor werd reeds gewezen op het onderscheid tussen het ius ad bellum en het ius in bello. Art. 15 lid 2 EVRM ziet op het ius in bello (het humanitaire oorlogsrecht). Art. 15 lid 2 EVRM ziet derhalve op de vraag wat - gegeven een situatie van oorlog - wel of niet geoorloofd is. Voor de beantwoording van de vraag of er sprake is van rechtmatige oorlogshandelingen in de zin van art. 15 lid 2 EVRM is dus niet van belang of die oorlog op rechtmatige wijze is aangevangen. Die laatste vraag - die overigens, zoals eerder uiteenzet, in casu bevestigend moet worden beantwoord - betreft namelijk het ius ad bellum.

Zie R. Ergéc, "Les droits de l'homme à l'épreuve des circonstances exceptionnelles", Editions Bruylant, Editions de l'Université de Bruxelles 1987, p. 129-134 ("La guerre d'agression, cause de déchéance du droit de dérogation?"). Op p. 133 stelt Ergéc: "Il est donc permis de conclure que le terme "guerre" figurant à l'article 15, § 1er, ne prend pas en considération le caractère licite ou non de la guerre pouvant donner ouverture au droit de dérogation."

- 3.8 De regels van humanitair oorlogsrecht zijn door de NAVO bij het optreden tegen de FRJ in acht genomen. De Staat meent dat eisers - thans appellanten - geen, althans onvoldoende, feiten en omstandigheden hebben aangevoerd waaruit zou kunnen volgen dat regels van humanitair oorlogsrecht zijn geschonden. Nu het gaat om rechtmatige oorlogshandelingen, kan worden afgeweken van art. 2 EVRM. Van schending van art. 2 EVRM (jo. art. 15 lid 2 EVRM) kan dus geen sprake zijn.
- 3.9 Appellanten betogen voorts dat het recht op leven een dwingendrechtelijke norm is welke tevens is verankerd in het ongeschreven volkenrechtelijk gewoonterecht en als zodanig rechtstreekse werking heeft. Die stelling is in zijn algemeenheid onjuist. Naar analogie van art. 93 Grondwet dient ook van volkenrechtelijk gewoonterecht vastgesteld te worden of de betreffende norm naar zijn inhoud een ieder kan verbinden. Een andere zienswijze zou leiden tot een ongerechtvaardigd onderscheid tussen volkenrechtelijke normen die wél en volkenrechtelijke normen die níet zijn neergelegd in een verdrag. Dit zou bovendien de consequentie hebben dat aan een ongeschreven volkenrechtelijke norm indirect een hogere status kan toekomen dan aan een geschreven volkenrechtelijke norm.

Zie:

- J.B. Mus, Verdragsconflicten voor de Nederlandse rechter, Zwolle 1996, p. 64;
- noot van Kooijmans, onder punt 11 bij HR 10 november 1989, NJ 1991, 248.

Vergelijk ook sub 2.5 van de onderhavige memorie van antwoord en de daargenoemde verwijzingen naar de in eerste aanleg overgelegde producties.

Grief III

- 3.10 In het eerste onderdeel van de derde grief wordt betoogd dat appellanten zich niet alleen hebben beroepen op het agressie- en interventieverbod zoals neergelegd in het Handvest VN, maar daarnaast op het ongeschreven volkenrecht waar deze

dwingendrechtelijke normen deel van uitmaken. Als ongeschreven normen hebben het agressie- en interventieverbod wel rechtstreekse werking, aldus appellanten. Dat dit betoog moet falen volgt uit hetgeen bij de bespreking van de tweede grief sub 3.9 reeds werd opgemerkt, waarnaar korthedshalve wordt verwezen.

- 3.11 Appellanten beroepen zich voorts op art. 3 Tweede Aanvullende Protocol bij de Verdragen van Genève. Ook dit beroep moet falen. Het Tweede Aanvullende Protocol ziet op *interne* gewapende conflicten en is derhalve niet van toepassing op het *internationale* conflict tussen de NAVO en de FRJ.
- 3.12 In het tweede onderdeel van de derde grief stellen appellanten dat het agressie- en interventieverbod in het nationale recht verankerd zijn. Appellanten beroepen zich in dat verband op art. 90 Grondwet, art. 8 Wet Oorlogsstrafrecht en art. 6 Handvest van Neurenberg.
- 3.13 Het beroep van appellanten op art. 90 Grondwet faalt. In dit artikel is een algemeen uitgangspunt voor het buitenlands beleid geformuleerd. Op grond hiervan bevordert de regering de ontwikkeling van de internationale rechtsorde. De specifieke norm die appellanten in dit algemene uitgangspunt willen lezen, berust op een onjuiste lezing en interpretatie van de bepaling, voor welke lezing en interpretatie de wettekst geen aanknopingspunt biedt.
- 3.14 Ook het beroep op art. 8 Wet Oorlogsstrafrecht moet falen. Deze wet ziet op de strafrechtelijke aansprakelijkstelling van uitsluitend individuen wegens schending van het oorlogsrecht. Met de invoering van de Wet Oorlogsstrafrecht is bij uitstek de *individuele* strafbaarstelling wegens schendingen van het oorlogsrecht beoogd. Het volgende citaat kan dit illustreren:

"Gaandeweg heeft echter de gedachte postgevat dat het niet aangaat dat de individuen die voor de schendingen van het oorlogsrecht in feite verantwoordelijk zijn zich kunnen verschuilen achter hun staat."

In: Losbladige militair straf- en tuchtrecht, inleiding oorlogsstrafrecht (N. Keijzer), par. 5, onder nr 26/30.

Zie ook: G.L. Coolen, Humanitair oorlogsrecht, Deventer 1998, p. 7, 110 en 165.

Het beroep op de Wet Oorlogsstrafrecht - welke ziet op het humanitaire oorlogsrecht - ter onderbouwing van de beweerdelijke schending van het agressieverbod,

miskent overigens het onderscheid tussen het ius ad bellum en het ius in bello, zoals geschetst in het algemene gedeelte van deze memorie (sub 2.3 en 2.4).

3.15 De Staat vermag niet in te zien waarom het Handvest van Neurenberg door appellanten wordt gerekend tot het nationale recht. Het Handvest van Neurenberg betreft een internationale overeenkomst gericht op de berechting van in de Tweede Wereldoorlog gepleegde misdrijven. Op de onderhavige situatie is het Handvest van Neurenberg in elk geval niet van toepassing.

3.16 Het derde onderdeel van de derde grief bouwt voort op het eerste onderdeel - waarnaar verwezen - en strekt ten betoge dat het feit dat de President niet heeft getoetst aan art. 2 lid 4 Handvest VN neerkomt op rechtsweigerig. Dit betoog moet falen. De President heeft in casu terecht geoordeeld dat art. 2 lid 4 Handvest geen verdragsbepaling is die naar haar inhoud een ieder kan verbinden. De President komt vervolgens terecht niet toe aan een oordeel of het ius ad bellum is geschonden (hetgeen overigens - zoals reeds betoogd - niet het geval is), nu hij van oordeel is dat eisers in eerste aanleg zich op het bepaalde in art. 2 lid 4 van het Handvest VN niet rechtstreeks kunnen beroepen.

Vgl. de noot van 't Hart onder punt 3 bij HR 18 april 1995, NJ 1995, 619: "De volgorde tussen de vraag naar rechtstreekse werking en die naar strijdigheid met het Verdrag is m.i. logisch en dwingend, evenals dat het geval is bij de volgorde tussen de formele en materiële vragen van art. 348 en 350 Sv. Zie bijvoorbeeld HR 9 mei 1989, NJ 1989, 885, m.nt. ThWvV, en HR 16 oktober 1990, NJ 1991, 203, met de noot daaronder. De HR gaat dan ook, evenals het hof, eerst in op de vraag of er van rechtstreekse werking sprake is. Nu die vraag ontkennend wordt beantwoord, komt de vraag naar al dan niet strijdigheid met het Verdrag niet aan de orde."

Anders dan appellanten betogen volgt hieruit geenszins dat de Nederlandse rechter ook niet zou kunnen oordelen over de rechtmatigheid van een dreigende aantasting van fundamentele subjectieve rechten en mensenrechten. De Nederlandse rechter kan de rechtmatigheid hiervan immers wel degelijk beoordelen, indien wordt vastgesteld dat een bepaling waarin het betreffende recht is neergelegd een ieder verbindend is.

3.17 Voorts voeren appellanten aan dat uit het feit dat in art. 2 lid 4 Handvest VN uitdrukkelijk aan staten de opdracht wordt gegeven om zich aan die norm te houden niet mag worden afgeleid dat een norm zich daarom alleen tot staten zou richten.

Inderdaad is de normadressaat niet alleen doorslaggevend voor de vraag of een bepaling rechtstreekse werking heeft. Dit betekent echter niet dat aan een normadressaat in het geheel geen betekenis toekomt in het kader van de beantwoording van die vraag.

- 3.18 In het vierde onderdeel wijzen appellanten ter onderbouwing van hun stelling dat art. 2 lid 4 rechtstreekse werking heeft op de overweging van de President in het vonnis van 7 april 1999, dat "rekening moet worden gehouden met de mogelijkheid dat onder omstandigheden aan de in het Handvest neergelegde verbod tot agressie en tot non-interventie rechtstreekse werking wordt toegekend". Naar het oordeel van de Staat geeft deze overweging evenwel blijk van een onjuiste rechtsopvatting. De vraag of een voorliggende bepaling een ieder verbindende kracht heeft dient in beginsel slechts aan de hand van de inhoud van de bepaling beantwoord te worden. Daarom pleegt de rechter te abstraheren van de casuspositie waarin de bepaling wordt ingeroepen. Bij een dergelijke benadering is uitgesloten dat een bepaling in de ene context wel en in de andere context niet een ieder verbindend is.

Zie: T&C Grondwet (Kortmann), aant. 4 bij art. 93.

Grief IV

- 3.19 De vierde grief is gericht tegen het feit dat de President voorbij gaat aan het beroep van appellanten op diverse fundamentele subjectieve rechten en mensenrechten. Appellanten hebben slechts in algemene zin gesteld dat van een schending van de betreffende rechten sprake is, maar zij hebben nagelaten hun stellingen op enigerlei wijze nader te onderbouwen. In het bijzonder hebben zij nagelaten feiten en omstandigheden aan te voeren waaruit zou kunnen volgen dat jegens hen persoonlijk van een schending sprake zou zijn. Gelet hierop kon van de President niet gevergd worden dat hij op de stellingen van eisers - thans appellanten - nader in zou gaan.

Grievens V en VI

- 3.20 Deze grieven komen er - kort gezegd - op neer dat de President ten onrechte heeft geoordeeld dat het beroep van appellanten op het bepaalde in art. 52 Eerste Aanvullende Protocol faalt. De Staat heeft bij pleidooi uitvoerig gemotiveerd waarom niet in strijd met deze bepaling is/wordt gehandeld. Het betoog van de Staat houdt - kort samengevat - in dat uitsluitend militaire doelen (en niet burgerobjecten) het

doelwit van de aanvallen van de NAVO vormden. Nog daargelaten dat objecten met een primair civiele functie onder omstandigheden militaire doelen in de zin van art. 52 Eerste Aanvullende Protocol kunnen vormen, geldt dat deze bepaling geen betrekking heeft op incidenten waarbij *onbedoeld* burgers slachtoffer worden of bijkomende schade aan burgerobjecten (zogenaamde collaterale schade) wordt veroorzaakt. Bovendien dient een eventuele schending van humanitair oorlogsrecht geïndividualiseerd en geconcretiseerd te worden, hetgeen eisers - thans appellanten - hebben nagelaten.

Voor een uitvoerige weerlegging van de stellingen van appellanten zij verwezen naar de pleitnotities in eerste aanleg, p. 8-12.

Grief VII

3.21 Deze grief is gericht tegen de overweging in het bestreden vonnis onder 3.3:

"Wil van disproportionaliteit sprake zijn, dan dienen eisers op zijn minst aannemelijk te maken dat ook ten opzichte van hen persoonlijk sprake is van disproportioneel oorlogsgeweld."

Zoals de Staat in eerste aanleg reeds heeft betoogd, vereist toepassing van het proportionaliteitsbeginsel een afweging in concreto. Eisers hebben geen concrete omstandigheden aangevoerd, waaruit kan blijken dat er ten opzichte van hen persoonlijk sprake zou zijn van disproportioneel oorlogsgeweld.

Zie ook pleitnotities in eerste aanleg, p. 13.

Grief VIII

3.22 De achtste grief bestrijdt de overweging van de President onder 3.3 dat de stelling van eisers dat in NAVO-verband verboden wapens zijn gebruikt, gemotiveerd is betwist en daarna niet meer geadstrueerd. Van de zijde van appellanten wordt gesteld dat bij de NAVO-bombardementen gebruik is gemaakt van clusterbommen en munitie met verarmd uranium, welke te beschouwen zijn als verboden wapens. Door de Staat is bij pleidooi in eerste aanleg ter zitting uitdrukkelijk betwist dat de NAVO gebruik zou hebben gemaakt van verboden wapens. Door appellanten is en wordt niets relevant gesteld waaruit het tegendeel zou kunnen blijken. De overweging van de President is dan ook juist.

Grief IX

3.23 In het eerste en derde onderdeel van deze grief wordt betoogd dat ten onrechte is geoordeeld dat de Wet Oorlogsstrafrecht uitsluitend ziet op misdrijven gepleegd door natuurlijke personen. De juistheid van dit oordeel is reeds eerder toegelicht. Kortheidshalve wordt verwezen naar de bespreking van het tweede onderdeel van de derde grief (zie sub 3.14).

3.24 Het tweede onderdeel van grief IX richt zich tegen de overweging van de President dat "thans overigens niet kan worden uitgemaakt dat door gedaagden misdrijven worden gepleegd". Ten eerste moet worden opgemerkt dat dit een overweging ten overvloede is. Door de President is immers in de daaraan voorafgaande twee volzinnen geoordeeld dat het beroep van eisers - thans appellanten - op de Wet Oorlogsstrafrecht niet opgaat, omdat deze wet uitsluitend zich richt op misdrijven gepleegd door natuurlijke personen. Ten tweede geldt dat het oordeel van de President volstrekt juist is en door eisers - thans appellanten - geen concrete en relevante feiten en omstandigheden zijn en worden aangevoerd, ook niet in het tweede onderdeel van grief IX, die tot een ander oordeel (hadden) moeten leiden. Tenslotte merkt de Staat op dat appellanten zich beroepen op bepalingen die in het geheel niet zien op de onderhavige situatie dan wel in het geheel niet zijn geschonden, zoals reeds eerder in deze memorie van antwoord is uiteengezet.

Grief X

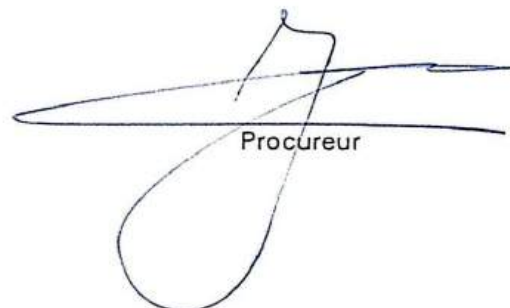
3.25 De weerlegging van deze grief volgt uit de bespreking van de tweede en de vijfde tot en met de zevende grief, zodat hiernaar kortheidshalve verwezen wordt.

Grief XI

3.26 In deze grief betogen appellanten dat eiseres sub 40 voor haar statutaire eigenbelang opkomt. Dit onderstreept de juistheid van de overweging onder 3.3 van het vonnis van de President nu deze oordeelt dat uit de statuten niet volgt dat deze eiser kan opkomen voor de belangen van de overige eisers in die procedure. De grief moet derhalve falen.

Met conclusie:

Dat het uw Hof moge behagen appellanten niet-ontvankelijk te verklaren in hun appèl, dan wel het hoger beroep van appellanten te verwerpen, zonodig met aanvulling en/of verbetering van de gronden van het vonnis in eerste aanleg en met veroordeling van appellanten in de kosten van dit geding.

Procureur

GERECHTSHOF TE 's-GRAVENHAGE

Zitting van 21 oktober 1999

Rolnummer: 99/0735

MEMORIE VAN ANTWOORD

inzake:

DE STAAT DER NEDERLANDEN,

(Ministerie van Defensie en Ministerie van Buitenlandse Zaken),

waarvan de zetel is gevestigd te 's-Gravenhage,
geïntimeerde,

procureur: mr J.W.H. van Wijk

tegen:

DE VERENIGING VAN ANTI-FASCISTISCHE
OUD-VERZETSSTRIJDERS; BOND VAN ANTI-
FASCISTEN,

gevestigd te Hoenderloo,

en 39 ANDERE APPELLANTEN,

appellanten,

procureur: mr A.B.B. Beelaard

advocaat: mr N.M.P. Steijnen

1 Inleiding

1.1 Op 9 juni 1999 hebben appellanten tijdig hoger beroep ingesteld tegen het vonnis van de President van de Arrondissementsrechtbank te 's-Gravenhage van 28 mei 1999. De President van de Rechtbank heeft de vorderingen van - thans - appellanten afgewezen. De Staat brengt hierbij het procesdossier van de eerste aanleg in het geding, bestaande uit:

1. kort geding-dagvaarding d.d. 11 mei 1999;
2. pleitnotities van mr N.M.P. Steijnen d.d. 19 mei 1999 met producties;
3. pleitnotities van mr J.W.H. van Wijk d.d. 19 mei 1999 met producties;
4. vonnis van de President van de Arrondissementsrechtbank te 's-Gravenhage d.d. 28 mei 1999.

1.2 De Staat verzoekt hetgeen in eerste aanleg door hem bij pleidooi is gesteld als hier herhaald en ingelast te beschouwen. De Staat handhaaft al de in eerste aanleg gevoerde verweren, ook die waarop door de Rechtbank niet met zoveel woorden is ingegaan. De Staat ontkent hetgeen door appellanten in eerste aanleg en in appèl is en wordt gesteld, behalve voorzover een en ander uitdrukkelijk is of wordt erkend.

1.3 Ter informatie van Uw Hof wordt eerst ingegaan op de ontwikkelingen die hebben geleid tot de beëindiging van de NAVO luchtacties. Op 3 juni 1999 is er met de Federale Republiek Joegoslavië (hierna: FRJ) overeenstemming bereikt over een regeling voor Kosovo. Onderdeel van deze overeenstemming is de aanwezigheid van een internationale troepenmacht in Kosovo die opereert op basis van een mandaat van de Veiligheidsraad onder hoofdstuk VII van het Handvest van de Verenigde Naties (optreden met betrekking tot bedreiging van vrede, verbreking van de vrede en daden van agressie). Door de Veiligheidsraad is op 10 juni 1999 een resolutie aanvaard, nummer 1244 (1999). Die resolutie wordt als productie 1 aan deze memorie gehecht. In die resolutie is bij punt 7 vastgelegd:

"Authorizes Member States and relevant international organizations to establish the international security presence in Kosovo as set out in point 4 of annex 2 with all necessary means to fulfil its responsibilities under paragraph 9 below;"

Op 20 juni 1999 heeft de NAVO fase I en II van de operatie "Allied Force" beëindigd waardoor er een einde kwam aan de NAVO luchtacties.

- 1.4 Voorafgaand aan de behandeling van de afzonderlijke grieven maakt de Staat enkele algemene opmerkingen naar aanleiding van het betoog van appellanten.

2 Algemene opmerkingen

- 2.1 In de eerste plaats wijst de Staat op het feit dat met betrekking tot het optreden van de NAVO tegen de FRJ voor de President van de Rechtbank te 's-Gravenhage reeds twee kort gedingen werden gevoerd.

De door mr G.J.H. Houtzagers tijdens bedoelde kort gedingen gehanteerde pleitnotities en de twee vonnissen van respectievelijk 18 maart 1999 (KG 99/69) en 7 april 1999 (KG 99/339) zijn in eerste aanleg overgelegd als producties 1 tot en met 4. Tegen beide vonnissen is hoger beroep bij Uw Hof ingesteld (rolnummers 99/0451 en 99/0359). De memories van antwoord zijn genomen op respectievelijk 15 juli 1999 en 5 augustus 1999.

In deze kort gedingen zijn vorderingen van gelijke strekking - naar het oordeel van de Staat terecht - afgewezen.

Ook is nog een kort geding gevoerd voor de President van de Rechtbank te Amsterdam. Ook in dit kort geding zijn de vorderingen afgewezen (KG 99/1222). Tegen dit vonnis is hoger beroep ingesteld bij het Gerechtshof te Amsterdam (rolnummer: 99/0759S). De memorie van antwoord is genomen op 7 oktober 1999.

- 2.2 Tijdens de drie kort gedingen voor de President van de Rechtbank te s'-Gravenhage is door de Staat een uitvoerige schets gegeven van de situatie in voormalig Joegoslavië, de besluitvorming van de Nederlandse regering, het overleg met het Parlement en de opstelling van de NAVO. Die schets heeft geleid tot een viertal conclusies die de Staat hier wenst te herhalen:

1. de Nederlandse regering was van oordeel dat de blijvende weigerachtigheid om Veiligheidsraadsresolutie 1199 uit te voeren militair optreden in NAVO-verband in voldoende mate legitimeert;
2. het oordeel van de Nederlandse regering werd - bijna unaniem - gedeeld door de Tweede Kamer;

3. de lidstaten van de NAVO waren unaniem van oordeel dat een militair optreden in NAVO-verband gerechtvaardigd is met het oog op naleving van Veiligheidsraadresolutie 1199.

Die conclusies gelden onverkort.

- 2.3 In de literatuur over het oorlogsrecht wordt traditioneel een onderscheid gemaakt tussen het *ius ad bellum* (regels tot de oorlog) en het *ius in bello* (regels van de oorlog). Het *ius ad bellum* heeft betrekking op de vraag of het voeren van een oorlog of het aanwenden van ander wapengeweld rechtmatig is. Dit wordt ook wel aangeduid als het politieke oorlogsrecht. Het *ius in bello*, het zogeheten humanitaire oorlogsrecht, geeft aan hoe partijen zich, indien eenmaal een oorlog of ander gewapend conflict is uitgebroken, ten opzichte van elkaar hebben te gedragen.

Vgl. N. Keijzer, Hoop en wanhoop om het oorlogsstrafrecht (oratie Tilburg), Deventer 1997, p. 5:

"Zou de verplichting tot het naleven van de regels van de oorlog ervan afhangen of de regels tot de oorlog in acht zijn genomen, dan zouden de regels van de oorlog vrijwel altijd buiten spel staan."

- 2.4 Appellanten miskennen het hierboven geschetste onderscheid, waar zij zich gelijkelijk beroepen op het *ius ad bellum* en het *ius in bello* zonder onderscheid te maken tussen de verschillende regels. Art. 2 lid 4 van het Handvest van de Verenigde Naties (hierna: Handvest VN) behoort tot het *ius ad bellum*. De Verdragen van Genève en de daarbij horende Protocollen, de Wet Oorlogsstrafrecht en art. 15 lid 2 EVRM ("rechtmatige oorlogshandelingen") hebben betrekking op het *ius in bello*. Anders dan appellanten telkens tot uitgangspunt nemen, leidt schending van het politieke oorlogsrecht niet automatisch tot schending van het humanitaire oorlogsrecht.

- 2.5 Ten aanzien van de beweerdelijke schending van het *ius ad bellum* merkt de Staat het volgende op. Vooropgesteld zij dat de Staat meent dat voor het gebruik van oorlogsgeweld in NAVO-verband voldoende volkenrechtelijke legitimatie bestond. Verwezen wordt naar hetgeen hiervoor is opgemerkt bij 2.2. De Staat meent voorts dat de President terecht heeft geoordeeld dat art. 2 lid 4 Handvest VN geen een ieder verbindende bepaling is in de zin van art. 93 Grondwet, zodat appellanten hierop geen beroep kunnen doen.

Verwezen zij ook naar het vonnis van de President van de Rechtbank te 's-Gravenhage d.d. 18 maart 1999 met rolnr. KG 99/69 (productie

2 bij pleitnotities in eerste aanleg).

De vraag van rechtstreekse werking moet worden beoordeeld aan de hand van de inhoud van de bepaling. Is eenmaal vastgesteld dat de in een bepaling neergelegde norm geen rechtstreekse werking heeft, dan kan - anders dan appellanten in hun grieven lijken te betogen - hieraan niet afdoen dat dezelfde norm in andere verdragen en/of het volkenrechtelijke gewoonterecht voorkomt.

De Staat verwijst uitdrukkelijk naar punt 3 (p. 12-14) van productie 1 en punt 2 (p. 3-5) van productie 3 bij de pleitnotities in eerste aanleg, waar de Staat uitvoerig heeft gemotiveerd waarom aan (de norm vervat in) artikel 2 lid 4 Handvest VN geen rechtstreekse werking toekomt.

- 2.6 Ook van een schending van het ius in bello, het humanitaire oorlogsrecht, is geen sprake. Bij het optreden tegen de FRJ zijn de regels van de oorlog door de NAVO in acht genomen. Later in deze memorie wordt hier nader op ingegaan.
- 2.7 Appellanten vorderen de betaling van schadevergoeding aan elk der appellanten. Nu door de Staat niet onrechtmatig is gehandeld jegens appellanten dient ook dit deel van de vordering te stranden.

3. Bespreking van de grieven

- 3.1 De Staat zal op de elf grieven afzonderlijk ingaan.

Grief I

- 3.2 De eerste grief houdt in dat eisers in kort geding ten onrechte in de kosten zijn veroordeeld. In het navolgende zal worden betoogd dat de grieven II tot en met XI falen, waaruit volgt dat ook de eerste grief faalt.

Grief II

- 3.3 De tweede grief is kort gezegd gericht tegen het oordeel van de President dat het dopr eisers - thans appellanten - gedane beroep op hun recht op leven (art. 2 EVRM) faalt, aangezien dit niet een ieder verbindende verdragsbepaling in de zin van art. 93 van de Grondwet is. In dit verband wijzen appellanten tevens op art. 6 IVBPR,

waarin het recht op leven eveneens is neergelegd.

- 3.4 Naar de mening van de Staat heeft de President terecht geoordeeld dat art. 2 EVRM niet een ieder verbindende verdragsbepaling in de zin van art. 93 Grondwet is. Reeds de bewoordingen van art. 2 EVRM ("wordt beschermd door de wet") wijzen daarop. Art. 2 EVRM vereist het nemen van wettelijke maatregelen door de Verdragspartijen waardoor het recht op leven wordt beschermd (bijvoorbeeld strafbaarstelling van moord). Hetzelfde geldt voor art. 6 IVBPR.
- 3.5 De President heeft bovendien terecht geoordeeld dat eisers niet aannemelijk hebben gemaakt dat er ten opzichte van hen persoonlijk sprake zou zijn van een schending van het recht op leven. Voor de in Nederland wonende/verblijvende eisers spreekt dit reeds voor zich. Maar ook voor de (beweerdelijk) in de FRJ wonende eisers (burgers en militairen) geldt dat zij geen enkele concrete, hen persoonlijk betreffende omstandigheid aannemelijk hebben gemaakt op grond waarvan zou kunnen worden geconcludeerd tot een schending van hun recht op leven.
- 3.6 Los van het vorenstaande geldt dat de Verdragspartijen bij het EVRM op grond van art. 1 EVRM de rechten en vrijheden die zijn vastgesteld in de eerste titel van het EVRM (waaronder het recht op leven) slechts behoeven te verzekeren aan "een ieder die ressorteert onder haar rechtsmacht". In de FRJ wonende burgers en militairen kunnen derhalve jegens de Staat geen rechten ontleen aan het EVRM. Hetzelfde geldt voor art. 6 IVBPR. De Staat verwijst naar art. 2 lid 1 IVBPR ("en deze aan een ieder die binnen zijn grondgebied verblijft en aan zijn rechtsmacht is onderworpen te verzekeren").
- 3.7 Wat er ook zij van het voorgaande, vast staat dat art. 15 lid 2 EVRM een uitzondering toelaat op het recht op leven, waar het gaat om rechtmatige oorlogshandelingen ("lawful acts of war"). Hiervoor werd reeds gewezen op het onderscheid tussen het ius ad bellum en het ius in bello. Art. 15 lid 2 EVRM ziet op het ius in bello (het humanitaire oorlogsrecht). Art. 15 lid 2 EVRM ziet derhalve op de vraag wat - gegeven een situatie van oorlog - wel of niet geoorloofd is. Voor de beantwoording van de vraag of er sprake is van rechtmatige oorlogshandelingen in de zin van art. 15 lid 2 EVRM is dus niet van belang of die oorlog op rechtmatige wijze is aangevangen. Die laatste vraag - die overigens, zoals eerder uiteenzet, in casu bevestigend moet worden beantwoord - betreft namelijk het ius ad bellum.

Zie R. Ergec, "Les droits de l'homme à l'épreuve des circonstances exceptionnelles", Editions Bruylant, Editions de l'Université de Bruxelles 1987, p. 129-134 ("La guerre d'agression, cause de déchéance du droit de dérogation?"). Op p. 133 stelt Ergec: "Il est donc permis de conclure que le terme "guerre" figurant à l'article 15, § 1er, ne prend pas en considération le caractère licite ou non de la guerre pouvant donner ouverture au droit de dérogation."

- 3.8 De regels van humanitair oorlogsrecht zijn door de NAVO bij het optreden tegen de FRJ in acht genomen. De Staat meent dat eisers - thans appellanten - geen, althans onvoldoende, feiten en omstandigheden hebben aangevoerd waaruit zou kunnen volgen dat regels van humanitair oorlogsrecht zijn geschonden. Nu het gaat om rechtmatige oorlogshandelingen, kan worden afgeweken van art. 2 EVRM. Van schending van art. 2 EVRM (jo. art. 15 lid 2 EVRM) kan dus geen sprake zijn.
- 3.9 Appellanten betogen voorts dat het recht op leven een dwingendrechtelijke norm is welke tevens is verankerd in het ongeschreven volkenrechtelijk gewoonterecht en als zodanig rechtstreekse werking heeft. Die stelling is in zijn algemeenheid onjuist. Naar analogie van art. 93 Grondwet dient ook van volkenrechtelijk gewoonterecht vastgesteld te worden of de betreffende norm naar zijn inhoud een ieder kan verbinden. Een andere zienswijze zou leiden tot een ongerechtvaardigd onderscheid tussen volkenrechtelijke normen die wél en volkenrechtelijke normen die níet zijn neergelegd in een verdrag. Dit zou bovendien de consequentie hebben dat aan een ongeschreven volkenrechtelijke norm indirect een hogere status kan toekomen dan aan een geschreven volkenrechtelijke norm.

Zie:

- J.B. Mus, Verdragsconflicten voor de Nederlandse rechter, Zwolle 1996, p. 64;
- noot van Kooijmans, onder punt 11 bij HR 10 november 1989, NJ 1991, 248.

Vergelijk ook sub 2.5 van de onderhavige memorie van antwoord en de daargenoemde verwijzingen naar de in eerste aanleg overgelegde producties.

Grief III

- 3.10 In het eerste onderdeel van de derde grief wordt betoogd dat appellanten zich niet alleen hebben beroepen op het agressie- en interventieverbod zoals neergelegd in het Handvest VN, maar daarnaast op het ongeschreven volkenrecht waar deze

dwingendrechtelijke normen deel van uitmaken. Als ongeschreven normen hebben het agressie- en interventieverbod wel rechtstreekse werking, aldus appellanten. Dat dit betoog moet falen volgt uit hetgeen bij de bespreking van de tweede grief sub 3.9 reeds werd opgemerkt, waarnaar kortheidshalve wordt verwezen.

- 3.11 Appellanten beroepen zich voorts op art. 3 Tweede Aanvullende Protocol bij de Verdragen van Genève. Ook dit beroep moet falen. Het Tweede Aanvullende Protocol ziet op *interne* gewapende conflicten en is derhalve niet van toepassing op het *internationale* conflict tussen de NAVO en de FRJ.
- 3.12 In het tweede onderdeel van de derde grief stellen appellanten dat het agressie- en interventieverbod in het nationale recht verankerd zijn. Appellanten beroepen zich in dat verband op art. 90 Grondwet, art. 8 Wet Oorlogsstrafrecht en art. 6 Handvest van Neurenberg.
- 3.13 Het beroep van appellanten op art. 90 Grondwet faalt. In dit artikel is een algemeen uitgangspunt voor het buitenlands beleid geformuleerd. Op grond hiervan bevordert de regering de ontwikkeling van de internationale rechtsorde. De specifieke norm die appellanten in dit algemene uitgangspunt willen lezen, berust op een onjuiste lezing en interpretatie van de bepaling, voor welke lezing en interpretatie de wettekst geen aanknopingspunt biedt.
- 3.14 Ook het beroep op art. 8 Wet Oorlogsstrafrecht moet falen. Deze wet ziet op de strafrechtelijke aansprakelijkstelling van uitsluitend individuen wegens schending van het oorlogsrecht. Met de invoering van de Wet Oorlogsstrafrecht is bij uitstek de *individuele* strafbaarstelling wegens schendingen van het oorlogsrecht beoogd. Het volgende citaat kan dit illustreren:

"Gaandeweg heeft echter de gedachte postgevat dat het niet aangaat dat de individuen die voor de schendingen van het oorlogsrecht in feite verantwoordelijk zijn zich kunnen verschuilen achter hun staat."

In: Losbladige militair straf- en tuchtrecht, inleiding oorlogsstrafrecht (N. Keijzer), par. 5, onder nr 26/30.

Zie ook: G.L. Coolen, Humanitair oorlogsrecht, Deventer 1998, p. 7, 110 en 165.

Het beroep op de Wet Oorlogsstrafrecht - welke ziet op het humanitaire oorlogsrecht - ter onderbouwing van de beweerdelijke schending van het agressieverbod,

miskent overigens het onderscheid tussen het *ius ad bellum* en het *ius in bello*, zoals geschetst in het algemene gedeelte van deze memorie (sub 2.3 en 2.4).

3.15 De Staat vermag niet in te zien waarom het Handvest van Neurenberg door appellanten wordt gerekend tot het nationale recht. Het Handvest van Neurenberg betreft een internationale overeenkomst gericht op de berechting van in de Tweede Wereldoorlog gepleegde misdrijven. Op de onderhavige situatie is het Handvest van Neurenberg in elk geval niet van toepassing.

3.16 Het derde onderdeel van de derde grief bouwt voort op het eerste onderdeel - waarnaar verwezen - en strekt ten betoge dat het feit dat de President niet heeft getoetst aan art. 2 lid 4 Handvest VN neerkomt op rechtsweigerings. Dit betoog moet falen. De President heeft in casu terecht geoordeeld dat art. 2 lid 4 Handvest geen verdragsbepaling is die naar haar inhoud een ieder kan verbinden. De President komt vervolgens terecht niet toe aan een oordeel of het *ius ad bellum* is geschonden (hetgeen overigens - zoals reeds betoogd - niet het geval is), nu hij van oordeel is dat eisers in eerste aanleg zich op het bepaalde in art. 2 lid 4 van het Handvest VN niet rechtstreeks kunnen beroepen.

Vgl. de noot van 't Hart onder punt 3 bij HR 18 april 1995, NJ 1995, 619: "De volgorde tussen de vraag naar rechtstreekse werking en die naar strijdigheid met het Verdrag is m.i. logisch en dwingend, evenals dat het geval is bij de volgorde tussen de formele en materiële vragen van art. 348 en 350 Sv. Zie bijvoorbeeld HR 9 mei 1989, NJ 1989, 885, m.nt. ThWvV, en HR 16 oktober 1990, NJ 1991, 203, met de noot daaronder. De HR gaat dan ook, evenals het hof, eerst in op de vraag of er van rechtstreekse werking sprake is. Nu die vraag ontkennend wordt beantwoord, komt de vraag naar al dan niet strijdigheid met het Verdrag niet aan de orde."

Anders dan appellanten betogen volgt hieruit geenszins dat de Nederlandse rechter ook niet zou kunnen oordelen over de rechtmatigheid van een dreigende aantasting van fundamentele subjectieve rechten en mensenrechten. De Nederlandse rechter kan de rechtmatigheid hiervan immers wel degelijk beoordelen, indien wordt vastgesteld dat een bepaling waarin het betreffende recht is neergelegd een ieder verbindend is.

3.17 Voorts voeren appellanten aan dat uit het feit dat in art. 2 lid 4 Handvest VN uitdrukkelijk aan staten de opdracht wordt gegeven om zich aan die norm te houden niet mag worden afgeleid dat een norm zich daarom alleen tot staten zou richten.

Inderdaad is de normadressaat niet alleen doorslaggevend voor de vraag of een bepaling rechtstreekse werking heeft. Dit betekent echter niet dat aan een normadressaat in het geheel geen betekenis toekomt in het kader van de beantwoording van die vraag.

- 3.18 In het vierde onderdeel wijzen appellanten ter onderbouwing van hun stelling dat art. 2 lid 4 rechtstreekse werking heeft op de overweging van de President in het vonnis van 7 april 1999, dat "rekening moet worden gehouden met de mogelijkheid dat onder omstandigheden aan de in het Handvest neergelegde verbod tot agressie en tot non-interventie rechtstreekse werking wordt toegekend". Naar het oordeel van de Staat geeft deze overweging evenwel blijk van een onjuiste rechtsopvatting. De vraag of een voorliggende bepaling een ieder verbindende kracht heeft dient in beginsel slechts aan de hand van de inhoud van de bepaling beantwoord te worden. Daarom pleegt de rechter te abstraheren van de casuspositie waarin de bepaling wordt ingeroepen. Bij een dergelijke benadering is uitgesloten dat een bepaling in de ene context wel en in de andere context niet een ieder verbindend is.

Zie: T&C Grondwet (Kortmann), aant. 4 bij art. 93.

Grief IV

- 3.19 De vierde grief is gericht tegen het feit dat de President voorbij gaat aan het beroep van appellanten op diverse fundamentele subjectieve rechten en mensenrechten. Appellanten hebben slechts in algemene zin gesteld dat van een schending van de betreffende rechten sprake is, maar zij hebben nagelaten hun stellingen op enigerlei wijze nader te onderbouwen. In het bijzonder hebben zij nagelaten feiten en omstandigheden aan te voeren waaruit zou kunnen volgen dat jegens hen persoonlijk van een schending sprake zou zijn. Gelet hierop kon van de President niet gevergd worden dat hij op de stellingen van eisers - thans appellanten - nader in zou gaan.

Grievens V en VI

- 3.20 Deze grieven komen er - kort gezegd - op neer dat de President ten onrechte heeft geoordeeld dat het beroep van appellanten op het bepaalde in art. 52 Eerste Aanvullende Protocol faalt. De Staat heeft bij pleidooi uitvoerig gemotiveerd waarom niet in strijd met deze bepaling is/wordt gehandeld. Het betoog van de Staat houdt - kort samengevat - in dat uitsluitend militaire doelen (en niet burgerobjecten) het

doelwit van de aanvallen van de NAVO vormden. Nog daargelaten dat objecten met een primair civiele functie onder omstandigheden militaire doelen in de zin van art. 52 Eerste Aanvullende Protocol kunnen vormen, geldt dat deze bepaling geen betrekking heeft op incidenten waarbij *onbedoeld* burgers slachtoffer worden of bijkomende schade aan burgerobjecten (zogenaamde collaterale schade) wordt veroorzaakt. Bovendien dient een eventuele schending van humanitair oorlogsrecht geïndividualiseerd en geconcretiseerd te worden, hetgeen eisers - thans appellanten - hebben nagelaten.

Voor een uitvoerige weerlegging van de stellingen van appellanten zij verwezen naar de pleitnotities in eerste aanleg, p. 8-12.

Grief VII

3.21 Deze grief is gericht tegen de overweging in het bestreden vonnis onder 3.3:

"Wil van disproportionaliteit sprake zijn, dan dienen eisers op zijn minst aannemelijk te maken dat ook ten opzichte van hen persoonlijk sprake is van disproportioneel oorlogsgeweld."

Zoals de Staat in eerste aanleg reeds heeft betoogd, vereist toepassing van het proportionaliteitsbeginsel een afweging in concreto. Eisers hebben geen concrete omstandigheden aangevoerd, waaruit kan blijken dat er ten opzichte van hen persoonlijk sprake zou zijn van disproportioneel oorlogsgeweld.

Zie ook pleitnotities in eerste aanleg, p. 13.

Grief VIII

3.22 De achtste grief bestrijdt de overweging van de President onder 3.3 dat de stelling van eisers dat in NAVO-verband verboden wapens zijn gebruikt, gemotiveerd is betwist en daarna niet meer geadstrueerd. Van de zijde van appellanten wordt gesteld dat bij de NAVO-bombardementen gebruik is gemaakt van clusterbommen en munitie met verarmd uranium, welke te beschouwen zijn als verboden wapens. Door de Staat is bij pleidooi in eerste aanleg ter zitting uitdrukkelijk betwist dat de NAVO gebruik zou hebben gemaakt van verboden wapens. Door appellanten is en wordt niets relevant gesteld waaruit het tegendeel zou kunnen blijken. De overweging van de President is dan ook juist.

Grief IX

3.23 In het eerste en derde onderdeel van deze grief wordt betoogd dat ten onrechte is geoordeeld dat de Wet Oorlogsstrafrecht uitsluitend ziet op misdrijven gepleegd door natuurlijke personen. De juistheid van dit oordeel is reeds eerder toegelicht. Kortheidshalve wordt verwezen naar de bespreking van het tweede onderdeel van de derde grief (zie sub 3.14).

3.24 Het tweede onderdeel van grief IX richt zich tegen de overweging van de President dat "thans overigens niet kan worden uitgemaakt dat door gedaagden misdrijven worden gepleegd". Ten eerste moet worden opgemerkt dat dit een overweging ten overvloede is. Door de President is immers in de daaraan voorafgaande twee volzinnen geoordeeld dat het beroep van eisers - thans appellanten - op de Wet Oorlogsstrafrecht niet opgaat, omdat deze wet uitsluitend zich richt op misdrijven gepleegd door natuurlijke personen. Ten tweede geldt dat het oordeel van de President volstrekt juist is en door eisers - thans appellanten - geen concrete en relevante feiten en omstandigheden zijn en worden aangevoerd, ook niet in het tweede onderdeel van grief IX, die tot een ander oordeel (hadden) moeten leiden. Tenslotte merkt de Staat op dat appellanten zich beroepen op bepalingen die in het geheel niet zien op de onderhavige situatie dan wel in het geheel niet zijn geschonden, zoals reeds eerder in deze memorie van antwoord is uiteengezet.

Grief X

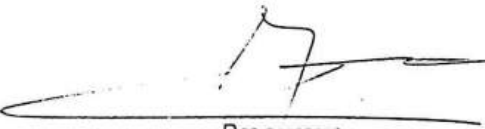
3.25 De weerlegging van deze grief volgt uit de bespreking van de tweede en de vijfde tot en met de zevende grief, zodat hiernaar kortheidshalve verwezen wordt.

Grief XI

3.26 In deze grief betogen appellanten dat eiseres sub 40 voor haar statutaire eigenbelang opkomt. Dit onderstreept de juistheid van de overweging onder 3.3 van het vonnis van de President nu deze oordeelt dat uit de statuten niet volgt dat deze eiser kan opkomen voor de belangen van de overige eisers in die procedure. De grief moet derhalve falen.

Met conclusie:

Dat het uw Hof moge behagen appellanten niet-ontvankelijk te verklaren in hun appèl, dan wel het hoger beroep van appellanten te verwerpen, zonodig met aanvulling en/of verbetering van de gronden van het vonnis in eerste aanleg en met veroordeling van appellanten in de kosten van dit geding.

Procureur

**United
Nations**

S/RES/1244 (1999)

10 June 1999

RESOLUTION 1244 (1999)

Adopted by the Security Council at its 4011th meeting,
on 10 June 1999

The Security Council,

Bearing in mind the purposes and principles of the Charter of the United Nations, and the primary responsibility of the Security Council for the maintenance of international peace and security,

Recalling its resolutions 1160 (1998) of 31 March 1998, 1199 (1998) of 23 September 1998, 1203 (1998) of 24 October 1998 and 1239 (1999) of 14 May 1999,

Regretting that there has not been full compliance with the requirements of these resolutions,

Determined to resolve the grave humanitarian situation in Kosovo, Federal Republic of Yugoslavia, and to provide for the safe and free return of all refugees and displaced persons to their homes,

Condemning all acts of violence against the Kosovo population as well as all terrorist acts by any party,

Recalling the statement made by the Secretary-General on 9 April 1999, expressing concern at the humanitarian tragedy taking place in Kosovo,

Reaffirming the right of all refugees and displaced persons to return to their homes in safety,

Recalling the jurisdiction and the mandate of the International Tribunal for the Former Yugoslavia,

Welcoming the general principles on a political solution to the Kosovo crisis adopted on 6 May 1999 (S/1999/516, annex 1 to this resolution) and welcoming also the acceptance by the Federal Republic of Yugoslavia of the principles set forth in points 1 to 9 of the paper presented in Belgrade on 2 June 1999 (S/1999/649, annex 2 to this resolution), and the Federal Republic of Yugoslavia's agreement to that paper,

Reaffirming the commitment of all Member States to the sovereignty and territorial

integrity of the Federal Republic of Yugoslavia and the other States of the region, as set out in the Helsinki Final Act and annex 2,

Reaffirming the call in previous resolutions for substantial autonomy and meaningful self-administration for Kosovo,

Determining that the situation in the region continues to constitute a threat to international peace and security,

Determined to ensure the safety and security of international personnel and the implementation by all concerned of their responsibilities under the present resolution, and acting for these purposes under Chapter VII of the Charter of the United Nations,

1. Decides that a political solution to the Kosovo crisis shall be based on the general principles in annex 1 and as further elaborated in the principles and other required elements in annex 2;

2. Welcomes the acceptance by the Federal Republic of Yugoslavia of the principles and other required elements referred to in paragraph 1 above, and demands the full cooperation of the Federal Republic of Yugoslavia in their rapid implementation;

3. Demands in particular that the Federal Republic of Yugoslavia put an immediate and verifiable end to violence and repression in Kosovo, and begin and complete verifiable phased withdrawal from Kosovo of all military, police and paramilitary forces according to a rapid timetable, with which the deployment of the international security presence in Kosovo will be synchronized;

4. Confirms that after the withdrawal an agreed number of Yugoslav and Serb military and police personnel will be permitted to return to Kosovo to perform the functions in accordance with annex 2;

5. Decides on the deployment in Kosovo, under United Nations auspices, of international civil and security presences, with appropriate equipment and personnel as required, and welcomes the agreement of the Federal Republic of Yugoslavia to such presences;

6. Requests the Secretary-General to appoint, in consultation with the Security Council, a Special Representative to control the implementation of the international civil presence, and further requests the Secretary-General to instruct his Special Representative to coordinate closely with the international security presence to ensure that both presences operate towards the same goals and in a mutually supportive manner;

7. Authorizes Member States and relevant international organizations to establish the international security presence in Kosovo as set out in point 4 of annex 2 with all necessary means to fulfil its responsibilities under paragraph 9 below;

8. Affirms the need for the rapid early deployment of effective international civil and security presences to Kosovo, and demands that the parties cooperate fully in their deployment;

9. Decides that the responsibilities of the international security presence to be deployed and acting in Kosovo will include:

(a) Deterring renewed hostilities, maintaining and where necessary enforcing a ceasefire, and ensuring the withdrawal and preventing the return into Kosovo of Federal and Republic military, police and paramilitary forces, except as provided in point 6 of annex 2;

(b) Demilitarizing the Kosovo Liberation Army (KLA) and other armed Kosovo Albanian groups as required in paragraph 15 below;

(c) Establishing a secure environment in which refugees and displaced persons can return home in safety, the international civil presence can operate, a transitional administration can be established, and humanitarian aid can be delivered;

(d) Ensuring public safety and order until the international civil presence can take responsibility for this task;

(e) Supervising demining until the international civil presence can, as appropriate, take over responsibility for this task;

(f) Supporting, as appropriate, and coordinating closely with the work of the international civil presence;

(g) Conducting border monitoring duties as required;

(h) Ensuring the protection and freedom of movement of itself, the international civil presence, and other international organizations;

10. Authorizes the Secretary-General, with the assistance of relevant international organizations, to establish an international civil presence in Kosovo in order to provide an interim administration for Kosovo under which the people of Kosovo can enjoy substantial autonomy within the Federal Republic of Yugoslavia, and which will provide transitional administration while establishing and overseeing the development of provisional democratic self-governing institutions to ensure conditions for a peaceful and normal life for all inhabitants of Kosovo;

11. Decides that the main responsibilities of the international civil presence will include:

(a) Promoting the establishment, pending a final settlement, of substantial autonomy and self-government in Kosovo, taking full account of annex 2 and of the Rambouillet accords (S/1999/648);

(b) Performing basic civilian administrative functions where and as long as required;

(c) Organizing and overseeing the development of provisional institutions for democratic and autonomous self-government pending a political settlement, including the holding of elections;

(d) Transferring, as these institutions are established, its administrative responsibilities while overseeing and supporting the consolidation of Kosovo's local provisional institutions and other peace-building activities;

(e) Facilitating a political process designed to determine Kosovo's future status, taking into account the Rambouillet accords (S/1999/648);

(f) In a final stage, overseeing the transfer of authority from Kosovo's provisional institutions to institutions established under a political settlement;

(g) Supporting the reconstruction of key infrastructure and other economic reconstruction;

(h) Supporting, in coordination with international humanitarian organizations, humanitarian and disaster relief aid;

(i) Maintaining civil law and order, including establishing local police forces and meanwhile through the deployment of international police personnel to serve in Kosovo;

(j) Protecting and promoting human rights;

(k) Assuring the safe and unimpeded return of all refugees and displaced persons to their homes in Kosovo;

12. Emphasizes the need for coordinated humanitarian relief operations, and for the Federal Republic of Yugoslavia to allow unimpeded access to Kosovo by humanitarian aid organizations and to cooperate with such organizations so as to ensure the fast and effective delivery of international aid;

13. Encourages all Member States and international organizations to contribute to economic and social reconstruction as well as to the safe return of refugees and displaced persons, and emphasizes in this context the importance of convening an international donors' conference, particularly for the purposes set out in paragraph 11 (g) above, at the earliest possible date;

14. Demands full cooperation by all concerned, including the international security presence, with the International Tribunal for the Former Yugoslavia;

15. Demands that the KLA and other armed Kosovo Albanian groups end immediately all offensive actions and comply with the requirements for demilitarization as laid down by the head of the international security presence in consultation with the Special Representative of the Secretary-General;

16. Decides that the prohibitions imposed by paragraph 8 of resolution 1160 (1998) shall not apply to arms and related matériel for the use of the international civil and security presences;

17. Welcomes the work in hand in the European Union and other international organizations to develop a comprehensive approach to the economic development and stabilization of the region affected by the Kosovo crisis, including the implementation of a Stability Pact for South Eastern Europe with broad international participation in order to further the promotion of democracy, economic prosperity, stability and regional cooperation;

18. Demands that all States in the region cooperate fully in the implementation of all aspects of this resolution;

19. Decides that the international civil and security presences are established for an initial period of 12 months, to continue thereafter unless the Security Council decides otherwise;

20. Requests the Secretary-General to report to the Council at regular intervals on the implementation of this resolution, including reports from the leaderships of the international civil and security presences, the first reports to be submitted within 30 days of the adoption of this resolution;

21. Decides to remain actively seized of the matter.

Annex 1

Statement by the Chairman on the conclusion of the meeting

of the G-8 Foreign Ministers held at the Petersberg Centre

on 6 May 1999

The G-8 Foreign Ministers adopted the following general principles on the political solution to the Kosovo crisis:

- Immediate and verifiable end of violence and repression in Kosovo;
- Withdrawal from Kosovo of military, police and paramilitary forces;
- Deployment in Kosovo of effective international civil and security presences, endorsed and adopted by the United Nations, capable of guaranteeing the achievement of the common objectives;
- Establishment of an interim administration for Kosovo to be decided by the Security Council of the United Nations to ensure conditions for a peaceful and normal life for all inhabitants in Kosovo;
- The safe and free return of all refugees and displaced persons and unimpeded access to Kosovo by humanitarian aid organizations;
- A political process towards the establishment of an interim political framework agreement providing for a substantial self-government for Kosovo, taking full account of the Rambouillet accords and the principles of sovereignty and territorial integrity of the Federal Republic of Yugoslavia and the other countries of the region, and the demilitarization of the KLA;
- Comprehensive approach to the economic development and stabilization of the crisis region.

Annex 2

Agreement should be reached on the following principles to move towards a resolution of the Kosovo crisis:

1. An immediate and verifiable end of violence and repression in Kosovo.
2. Verifiable withdrawal from Kosovo of all military, police and paramilitary forces according to a rapid timetable.
3. Deployment in Kosovo under United Nations auspices of effective international civil and security presences, acting as may be decided under Chapter VII of the Charter, capable of guaranteeing the achievement of common objectives.
4. The international security presence with substantial North Atlantic Treaty Organization participation must be deployed under unified command and control and authorized to establish a safe environment for all people in Kosovo and to facilitate the safe return to their homes of all displaced persons and refugees.
5. Establishment of an interim administration for Kosovo as a part of the international civil presence under which the people of Kosovo can enjoy substantial autonomy within the Federal Republic of Yugoslavia, to be decided by the Security Council of the United Nations. The interim administration to provide transitional administration while establishing and overseeing the development of provisional democratic self-governing institutions to ensure conditions for a peaceful and normal life for all inhabitants in Kosovo.
6. After withdrawal, an agreed number of Yugoslav and Serbian personnel will be

permitted to return to perform the following functions:

- Liaison with the international civil mission and the international security presence;
- Marking/clearing minefields;
- Maintaining a presence at Serb patrimonial sites;
- Maintaining a presence at key border crossings.

7. Safe and free return of all refugees and displaced persons under the supervision of the Office of the United Nations High Commissioner for Refugees and unimpeded access to Kosovo by humanitarian aid organizations.

8. A political process towards the establishment of an interim political framework agreement providing for substantial self-government for Kosovo, taking full account of the Rambouillet accords and the principles of sovereignty and territorial integrity of the Federal Republic of Yugoslavia and the other countries of the region, and the demilitarization of UCK. Negotiations between the parties for a settlement should not delay or disrupt the establishment of democratic self-governing institutions.

9. A comprehensive approach to the economic development and stabilization of the crisis region. This will include the implementation of a stability pact for South-Eastern Europe with broad international participation in order to further promotion of democracy, economic prosperity, stability and regional cooperation.

10. Suspension of military activity will require acceptance of the principles set forth above in addition to agreement to other, previously identified, required elements, which are specified in the footnote below.¹ A military-technical agreement will then be rapidly concluded that would, among other things, specify additional modalities, including the roles and functions of Yugoslav/Serb personnel in Kosovo:

Withdrawal

- Procedures for withdrawals, including the phased, detailed schedule and delineation of a buffer area in Serbia beyond which forces will be withdrawn;

Returning personnel

- Equipment associated with returning personnel;
- Terms of reference for their functional responsibilities;
- Timetable for their return;
- Delineation of their geographical areas of operation;
- Rules governing their relationship to the international security presence and the international civil mission.

Notes

¹ Other required elements:

- A rapid and precise timetable for withdrawals, meaning, e.g., seven days to complete withdrawal and air defence weapons withdrawn outside a 25 kilometre mutual safety zone within 48 hours;
 - Return of personnel for the four functions specified above will be under the supervision of the international security presence and will be limited to a small agreed number (hundreds, not thousands);
 - Suspension of military activity will occur after the beginning of verifiable withdrawals;
 - The discussion and achievement of a military-technical agreement shall not extend the previously determined time for completion of withdrawals.
-

**United
Nations**

S/RES/1244 (1999)

10 June 1999

RESOLUTION 1244 (1999)

Adopted by the Security Council at its 4011th meeting,
on 10 June 1999

The Security Council,

Bearing in mind the purposes and principles of the Charter of the United Nations, and the primary responsibility of the Security Council for the maintenance of international peace and security,

Recalling its resolutions 1160 (1998) of 31 March 1998, 1199 (1998) of 23 September 1998, 1203 (1998) of 24 October 1998 and 1239 (1999) of 14 May 1999,

Regretting that there has not been full compliance with the requirements of these resolutions,

Determined to resolve the grave humanitarian situation in Kosovo, Federal Republic of Yugoslavia, and to provide for the safe and free return of all refugees and displaced persons to their homes,

Condemning all acts of violence against the Kosovo population as well as all terrorist acts by any party,

Recalling the statement made by the Secretary-General on 9 April 1999, expressing concern at the humanitarian tragedy taking place in Kosovo,

Reaffirming the right of all refugees and displaced persons to return to their homes in safety,

Recalling the jurisdiction and the mandate of the International Tribunal for the Former Yugoslavia,

Welcoming the general principles on a political solution to the Kosovo crisis adopted on 6 May 1999 (S/1999/516, annex 1 to this resolution) and welcoming also the acceptance by the Federal Republic of Yugoslavia of the principles set forth in points 1 to 9 of the paper presented in Belgrade on 2 June 1999 (S/1999/649, annex 2 to this resolution), and the Federal Republic of Yugoslavia's agreement to that paper,

Reaffirming the commitment of all Member States to the sovereignty and territorial

integrity of the Federal Republic of Yugoslavia and the other States of the region, as set out in the Helsinki Final Act and annex 2,

Reaffirming the call in previous resolutions for substantial autonomy and meaningful self-administration for Kosovo,

Determining that the situation in the region continues to constitute a threat to international peace and security,

Determined to ensure the safety and security of international personnel and the implementation by all concerned of their responsibilities under the present resolution, and acting for these purposes under Chapter VII of the Charter of the United Nations,

1. Decides that a political solution to the Kosovo crisis shall be based on the general principles in annex 1 and as further elaborated in the principles and other required elements in annex 2;

2. Welcomes the acceptance by the Federal Republic of Yugoslavia of the principles and other required elements referred to in paragraph 1 above, and demands the full cooperation of the Federal Republic of Yugoslavia in their rapid implementation;

3. Demands in particular that the Federal Republic of Yugoslavia put an immediate and verifiable end to violence and repression in Kosovo, and begin and complete verifiable phased withdrawal from Kosovo of all military, police and paramilitary forces according to a rapid timetable, with which the deployment of the international security presence in Kosovo will be synchronized;

4. Confirms that after the withdrawal an agreed number of Yugoslav and Serb military and police personnel will be permitted to return to Kosovo to perform the functions in accordance with annex 2;

5. Decides on the deployment in Kosovo, under United Nations auspices, of international civil and security presences, with appropriate equipment and personnel as required, and welcomes the agreement of the Federal Republic of Yugoslavia to such presences;

6. Requests the Secretary-General to appoint, in consultation with the Security Council, a Special Representative to control the implementation of the international civil presence, and further requests the Secretary-General to instruct his Special Representative to coordinate closely with the international security presence to ensure that both presences operate towards the same goals and in a mutually supportive manner;

7. Authorizes Member States and relevant international organizations to establish the international security presence in Kosovo as set out in point 4 of annex 2 with all necessary means to fulfil its responsibilities under paragraph 9 below;

8. Affirms the need for the rapid early deployment of effective international civil and security presences to Kosovo, and demands that the parties cooperate fully in their deployment;

9. Decides that the responsibilities of the international security presence to be deployed and acting in Kosovo will include:

(a) Deterring renewed hostilities, maintaining and where necessary enforcing a ceasefire, and ensuring the withdrawal and preventing the return into Kosovo of Federal and Republic military, police and paramilitary forces, except as provided in point 6 of annex 2;

(b) Demilitarizing the Kosovo Liberation Army (KLA) and other armed Kosovo Albanian groups as required in paragraph 15 below;

- (c) Establishing a secure environment in which refugees and displaced persons can return home in safety, the international civil presence can operate, a transitional administration can be established, and humanitarian aid can be delivered;
- (d) Ensuring public safety and order until the international civil presence can take responsibility for this task;
- (e) Supervising demining until the international civil presence can, as appropriate, take over responsibility for this task;
- (f) Supporting, as appropriate, and coordinating closely with the work of the international civil presence;
- (g) Conducting border monitoring duties as required;
- (h) Ensuring the protection and freedom of movement of itself, the international civil presence, and other international organizations;

10. Authorizes the Secretary-General, with the assistance of relevant international organizations, to establish an international civil presence in Kosovo in order to provide an interim administration for Kosovo under which the people of Kosovo can enjoy substantial autonomy within the Federal Republic of Yugoslavia, and which will provide transitional administration while establishing and overseeing the development of provisional democratic self-governing institutions to ensure conditions for a peaceful and normal life for all inhabitants of Kosovo;

11. Decides that the main responsibilities of the international civil presence will include:

- (a) Promoting the establishment, pending a final settlement, of substantial autonomy and self-government in Kosovo, taking full account of annex 2 and of the Rambouillet accords (S/1999/648);
- (b) Performing basic civilian administrative functions where and as long as required;
- (c) Organizing and overseeing the development of provisional institutions for democratic and autonomous self-government pending a political settlement, including the holding of elections;
- (d) Transferring, as these institutions are established, its administrative responsibilities while overseeing and supporting the consolidation of Kosovo's local provisional institutions and other peace-building activities;
- (e) Facilitating a political process designed to determine Kosovo's future status, taking into account the Rambouillet accords (S/1999/648);
- (f) In a final stage, overseeing the transfer of authority from Kosovo's provisional institutions to institutions established under a political settlement;
- (g) Supporting the reconstruction of key infrastructure and other economic reconstruction;
- (h) Supporting, in coordination with international humanitarian organizations, humanitarian and disaster relief aid;
- (i) Maintaining civil law and order, including establishing local police forces and meanwhile through the deployment of international police personnel to serve in Kosovo;

(j) Protecting and promoting human rights;

(k) Assuring the safe and unimpeded return of all refugees and displaced persons to their homes in Kosovo;

12. Emphasizes the need for coordinated humanitarian relief operations, and for the Federal Republic of Yugoslavia to allow unimpeded access to Kosovo by humanitarian aid organizations and to cooperate with such organizations so as to ensure the fast and effective delivery of international aid;

13. Encourages all Member States and international organizations to contribute to economic and social reconstruction as well as to the safe return of refugees and displaced persons, and emphasizes in this context the importance of convening an international donors' conference, particularly for the purposes set out in paragraph 11 (g) above, at the earliest possible date;

14. Demands full cooperation by all concerned, including the international security presence, with the International Tribunal for the Former Yugoslavia;

15. Demands that the KLA and other armed Kosovo Albanian groups end immediately all offensive actions and comply with the requirements for demilitarization as laid down by the head of the international security presence in consultation with the Special Representative of the Secretary-General;

16. Decides that the prohibitions imposed by paragraph 8 of resolution 1160 (1998) shall not apply to arms and related matériel for the use of the international civil and security presences;

17. Welcomes the work in hand in the European Union and other international organizations to develop a comprehensive approach to the economic development and stabilization of the region affected by the Kosovo crisis, including the implementation of a Stability Pact for South Eastern Europe with broad international participation in order to further the promotion of democracy, economic prosperity, stability and regional cooperation;

18. Demands that all States in the region cooperate fully in the implementation of all aspects of this resolution;

19. Decides that the international civil and security presences are established for an initial period of 12 months, to continue thereafter unless the Security Council decides otherwise;

20. Requests the Secretary-General to report to the Council at regular intervals on the implementation of this resolution, including reports from the leaderships of the international civil and security presences, the first reports to be submitted within 30 days of the adoption of this resolution;

21. Decides to remain actively seized of the matter.

Annex 1

Statement by the Chairman on the conclusion of the meeting

of the G-8 Foreign Ministers held at the Petersberg Centre

on 6 May 1999

The G-8 Foreign Ministers adopted the following general principles on the political solution to the Kosovo crisis:

- Immediate and verifiable end of violence and repression in Kosovo;
- Withdrawal from Kosovo of military, police and paramilitary forces;
- Deployment in Kosovo of effective international civil and security presences, endorsed and adopted by the United Nations, capable of guaranteeing the achievement of the common objectives;
- Establishment of an interim administration for Kosovo to be decided by the Security Council of the United Nations to ensure conditions for a peaceful and normal life for all inhabitants in Kosovo;
- The safe and free return of all refugees and displaced persons and unimpeded access to Kosovo by humanitarian aid organizations;
- A political process towards the establishment of an interim political framework agreement providing for a substantial self-government for Kosovo, taking full account of the Rambouillet accords and the principles of sovereignty and territorial integrity of the Federal Republic of Yugoslavia and the other countries of the region, and the demilitarization of the KLA;
- Comprehensive approach to the economic development and stabilization of the crisis region.

Annex 2

Agreement should be reached on the following principles to move towards a resolution of the Kosovo crisis:

1. An immediate and verifiable end of violence and repression in Kosovo.
2. Verifiable withdrawal from Kosovo of all military, police and paramilitary forces according to a rapid timetable.
3. Deployment in Kosovo under United Nations auspices of effective international civil and security presences, acting as may be decided under Chapter VII of the Charter, capable of guaranteeing the achievement of common objectives.
4. The international security presence with substantial North Atlantic Treaty Organization participation must be deployed under unified command and control and authorized to establish a safe environment for all people in Kosovo and to facilitate the safe return to their homes of all displaced persons and refugees.
5. Establishment of an interim administration for Kosovo as a part of the international civil presence under which the people of Kosovo can enjoy substantial autonomy within the Federal Republic of Yugoslavia, to be decided by the Security Council of the United Nations. The interim administration to provide transitional administration while establishing and overseeing the development of provisional democratic self-governing institutions to ensure conditions for a peaceful and normal life for all inhabitants in Kosovo.
6. After withdrawal, an agreed number of Yugoslav and Serbian personnel will be

permitted to return to perform the following functions:

- Liaison with the international civil mission and the international security presence;
- Marking/clearing minefields;
- Maintaining a presence at Serb patrimonial sites;
- Maintaining a presence at key border crossings.

7. Safe and free return of all refugees and displaced persons under the supervision of the Office of the United Nations High Commissioner for Refugees and unimpeded access to Kosovo by humanitarian aid organizations.

8. A political process towards the establishment of an interim political framework agreement providing for substantial self-government for Kosovo, taking full account of the Rambouillet accords and the principles of sovereignty and territorial integrity of the Federal Republic of Yugoslavia and the other countries of the region, and the demilitarization of UCK. Negotiations between the parties for a settlement should not delay or disrupt the establishment of democratic self-governing institutions.

9. A comprehensive approach to the economic development and stabilization of the crisis region. This will include the implementation of a stability pact for South-Eastern Europe with broad international participation in order to further promotion of democracy, economic prosperity, stability and regional cooperation.

10. Suspension of military activity will require acceptance of the principles set forth above in addition to agreement to other, previously identified, required elements, which are specified in the footnote below.¹ A military-technical agreement will then be rapidly concluded that would, among other things, specify additional modalities, including the roles and functions of Yugoslav/Serb personnel in Kosovo:

Withdrawal

- Procedures for withdrawals, including the phased, detailed schedule and delineation of a buffer area in Serbia beyond which forces will be withdrawn;

Returning personnel

- Equipment associated with returning personnel;
- Terms of reference for their functional responsibilities;
- Timetable for their return;
- Delineation of their geographical areas of operation;
- Rules governing their relationship to the international security presence and the international civil mission.

Notes

¹ Other required elements:

- A rapid and precise timetable for withdrawals, meaning, e.g., seven days to complete withdrawal and air defence weapons withdrawn outside a 25 kilometre mutual safety zone within 48 hours;
- Return of personnel for the four functions specified above will be under the supervision of the international security presence and will be limited to a small agreed number (hundreds, not thousands);
- Suspension of military activity will occur after the beginning of verifiable withdrawals;
- The discussion and achievement of a military-technical agreement shall not extend the previously determined time for completion of withdrawals.

Gerechtshof te
's-Gravenhage

MEMORIE VAN GRIEVEN

rolnr. :

zitting d.d.

8 juli 1999

in de zaak van :

1. Christina TLJSTERMAN,
2. Jolton BANICEVIC,
3. Slavko BOZIC,
4. Jordanka TOMIC,
allen wonende te Amsterdam,
5. Pavle SPASIC,
wonende te Diemen,
6. Natasja SPASIC,
wonende te Amsterdam,
7. Radivoje BIBEROZIC,
8. Slilutin TEOTILOVIC,
9. Ilinika TEOTILOVIC,
10. Zorka DEDOVIC,
11. Goran RANKOVIC,
12. Sonja RANKOVIC,
13. Jovo GAVRAN,
14. Smezona MANOLIC,
15. Ljubica MITROVIC,
16. Vora BONICEVIC,
17. Danijel BONICEVIC,
18. Berlinika PESIKAN,
19. Dragona PESIKAN,
allen wonende te Amsterdam,
20. Jenny LIGTENBERG,
21. Jola MAAS,
allen wonende te Heerhugowaard,
22. Roclica DRAGIC,
23. Sava BIBEROTZIC,
24. Vladimir BIBEROTZIC,
25. Petar TOMASEVIC,
allen wonende te Amsterdam,
26. Ruza DESPOTOVIC,
wonende te Diemen,
27. Batric DEDOVIC,
28. Gordana DEDOVIC,
29. Marija DEDOVIC,
30. Milorad PEJCIC,
31. Zorica PEJCIC,
32. Milan PEJCIC,
33. Predrag PEJCIC,
34. Branko DESANCIC,
35. Jasmina DESANCIC,
36. Ivana DESANCIC,
allen wonende te Belgrado (republiek Servië),

- 37. Milan BOSKOVIC,
- 38. Slavica BOSKOVIC,
- 39. Zelko BOSKOVIC,
- 40. allen wonende te Novi Sad (republiek Servië),
de VERENIGING VAN ANTI-FASCISTISCHE OUD-
VERZETSSTRIJDERS; BOND VAN ANTI-FASCISTEN,
gevestigd in Hoenderloo (gemeente Apeldoorn),

a p p e l l a n t e n

procureur: mr. A.B.B. Beelaard

tegen :

de Staat der Nederlanden

procureur: mr. J.W.H. van Wijk

Appellanten doen zeggen en concluderen voor grieven overeenkomstig de appèldagvaarding van 9 juni 1999, waarvan een copie van het uitgebrachte exploit aan het griffie-exemplaar van deze memorie is gehecht.

Alle stukken die in eerste aanleg door eisers, thans appellanten, zijn gebezigd, worden overgelegd en worden geacht ook deel uit te maken van dit hoger beroep.

De vorderingen hebben, zoals daarin aangegeven, uitdrukkelijk ook betrekking op en zijn van gelding in een situatie, waarin weliswaar de oorlogshandelingen van de Staat jegens de FRY (voorlopig) zijn beëindigd, doch de Staat zich het recht voorbehoudt deze eventueel te hervatten, zonder dat de Veiligheidsraad een resolutie heeft aanvaard die daartoe opdracht geeft of daartoe bepaaldelijk machtigt.

Rectificatie

In de appèldagvaarding worden een aantal citaten wel aangekondigd, maar deze zijn vervolgens abusievelijk niet weergegeven.

Dit op de pagina's 6 en 7 van de appèldagvaarding.

Deze omissies worden hierbij hersteld.

Op blz. 6 van de appèldagvaarding luidt de derde alinea :

"In de inleiding op de grieven tegen het vonnis van 18 maart 1999 wordt in dit verband nog het volgende opgemerkt:"

Het citaat waarnaar daarbij verwezen wordt, luidt dan :

"In het bestreden vonnis heeft de President van de Haagse Rechtbank er zich onvoldoende rekenschap van gegeven dat het toepassen van oorlogsgeweld een van de diepste en meest ingrijpende inbreuken vormt op de rechtsorde, die maar denkbaar zijn.

Het toepassen van oorlogsgeweld en het dreigen ermee is dan ook verboden naar normen van ius cogens.

Dit houdt in dat het gebruiken van oorlogsgeweld en het dreigen daarmee onder alle omstandigheden en te allen tijde verboden is.

Tenzij het gaat om rechtmatig oorlogsgeweld.

Gelet echter op het feit dat het recht het gebruik van oorlogsgeweld en het dreigen daarmee - en dit geldt in elk geval sinds de Tweede Wereldoorlog - uitdrukkelijk in de ban heeft gedaan - dit in tegenstelling tot verder terug in de historie gelegen tijden, toen het voeren van een oorlog als een soort natuurlijk recht werd beschouwd, dient echter de onrechtmatigheid van oorlogsgeweld en het dreigen daarmee in een concreet geval het uitgangspunt te zijn.

Tenzij het tegendeel wordt aangetoond.

Het is juridisch van fundamenteel belang om vast te stellen of een bepaald geval van gebruik van oorlogsgeweld en het dreigen daarmee onrechtmatig is of niet.

Voor de duidelijkheid eerst nog dit: zoals ook reeds bij conclusie van eis, tevens nadere memorie van -aanvankelijk - eisers is uiteengezet, geldt dat als in enig geval het gebruik van oorlogsgeweld is verboden, dit automatisch ook opgeld doet voor bedreiging met oorlogsgeweld."

En de vierde alinea van blz. 6 van de appèldagvaarding luidt :

"Terwijl in onderdeel 1 van grief II tegen het vonnis van 7 april 1999 daarover voorts nog wordt gesteld :"

Het abusievelijk achterwege gelaten citaat luidt dan :

" Het bepaalde in de artikelen 6 IVBPR en 2 EVRM waarop - aanvankelijk - eisers primair een beroep doen, heeft bij uitstek rechtstreekse werking, terwijl hetzelfde geldt voor de normen die andere hierboven bedoelde subjectieve rechten bescherming bieden.

Ook in oorlogssituaties is bescherming van het recht op leven in het geding, zoals nog maar kort geleden in de uitspraak van het Internationaal Gerechtshof van 8 juli 1996 onder 85 (prod. 4 in eerste aanleg) wordt bevestigd.

Het recht op leven is slechts dan - nader geclausuleerd - opgeschort, indien het gaat om rechtmatige oorlogshandelingen, zoals in artikel 15 lid 2 EVRM wordt aangegeven.

Dit wordt ook door de Staat nog eens onderschreven in het Memorandum van de Staat der Nederlanden, ingebracht in de procedure voor het Internationaal Gerechtshof leidend tot de uitspraak van het Hof van 8 juli 1996 (prod. 4 in eerste aanleg, ad 27).

Hieruit valt af te leiden dat de bescherming van het recht op leven ook als absoluut heeft te gelden in situaties van onrechtmatig oorlogsgeweld.

Dit veronderstelt echter noodzakelijkerwijs dat voor de rechter ook kenbaar en beoordeelbaar moet zijn of er in enige omstandigheid van (dreigend) oorlogsgeweld sprake is van (dreigende) "lawfull acts of war", dan wel "unlawfull acts of war".

Hetgeen op zijn beurt weer zonder meer veronderstelt dat een oordeel over de vraag of het in het geval van oorlogsgeweld sprake is van (dreigende) "lawfull acts of war", dan wel "unlawfull acts of war", - d.w.z. schending van het agressieverbod, van het interventieverbod, van het verbod tot het gebruik van disproportioneel oorlogsgeweld, van het gebruik van ontoelaatbare wapensystemen of ontoelaatbare methodes van oorlogvoering, etc. - , niet alleen aan staten is voorbehouden, doch dat noodzakelijkerwijs ook de rechter geacht moet worden daarover te kunnen en ook te moeten oordelen.

Zou aan de norm van het agressieverbod, het interventieverbod, het verbod van disproportioneel wapengeweld, het verbod van verboden wapens en verboden methoden van oorlogvoering, etc., rechtstreekse werking worden ontzegd, dan zou dat impliceren dat de rechter daarover geen oordeel zou kunnen vellen, hetgeen dan zou betekenen dat rechtstreekse werking van fundamentele mensenrechten als het recht op leven in oorlogssituaties geheel zou zijn geblokkeerd en gefrustreerd.

Dit zou ook niet te rijmen zijn met het feit dat voor een oordeel of een (dreigende) aantasting van het recht op leven onrechtmatig is, dan wel de situatie zich voordoet als bedoeld in artikel 15 lid 2 EVRM, een rechterlijk oordeel ook hierover onontbeerlijk is.

Of de mogelijkheid tot een zodanig rechterlijk oordeel nu ontleend wordt aan de rechtstreekse werking van verdragsbepalingen, waarin de normen die uitmaken of een bepaald oorlogsgeweld rechtmatig is of niet zijn vervat, aan het volkenrechtelijk gewoonterechtelijke karakter met jus cogens - status van deze normen zelf, of aan een zekere reflexwerking hiervan, is daarbij om het even."

En tenslotte luidt het slot van de 2e alinea van blz. 7 van de appèldagvaarding :

"Dat de rechter volkenrechtelijk gewoonterecht rechtstreeks kan en moet toepassen, is in onderdeel 3 van grief III tegen het vonnis van Pres. Rb. Den Haag van 18 maart 1999, rolnr. KG 99/69 al voldoende uiteengezet: "

Het citaat dat dan had moeten volgen, luidt dan :

"Dat volkenrechtelijk gewoonterecht rechtstreeks kan werken, is een reeds lang uitgemaakte zaak.
De Staat, die dit niet goed uitkomt, pleegt dit in rechtsprocedures stelselmatig te ontkennen. Enige andere motivering dan dat dit hem niet bevalt wordt daarbij nimmer gebezigd.
Maar in de jaren zestig werden nota bene de regels met betrekking tot cassatiegedingen gewijzigd, juist ook om cassatie mogelijk te maken op grond van schending van regels van ongeschreven volkenrecht.
Bij gelegenheid van de voorbereiding van de Grondwetswijziging van 1983 werd hier door de regering nog eens uitdrukkelijk op gewezen, waarbij de verbindende kracht van het ongeschreven volkenrecht voor de Nederlandse rechtsorde werd onderstreept:

"Ter voorkoming van misverstand zij hierbij gesteld, dat geen verschil van mening bestaat over het feit dat regels van costumier volkenrecht in Nederland door rechterlijke organen al sedert de vorige eeuw worden toegepast. Ook wetgeving en bestuur zullen zich aan dit recht hebben te houden. Het ongeschreven volkenrecht kan als bindend voor de

Nederlandse rechtsorde worden beschouwd. In de Nederlandse wetgeving is de interne werking van het volkenrecht ook erkend toen in 1963 de cassatiegrond van artikel 99 sub 2 van de Wet R.O., voordien luidende "wegens verkeerde toepassing of schending der wet", werd gewijzigd in "wegens schending van het recht, met uitzondering van het recht van vreemde staten". Blijkens de schriftelijke en mondelinge toelichting in de Staten-Generaal had deze wijziging (onder meer) ten doel cassatie mogelijk te maken op grond van ongeschreven volkenrecht.

(Kamerstukken 1977-1978, 15049 (R 1100), nrs 1-4, blz. 12)

En bij deze wijziging van de regels inzake de cassatieprocedure werd in het Verslag met betrekking tot dit wetsontwerp opgemerkt, nadat men de eerder in het wetsontwerp opgenomen cassatiegrond "wegens schending van vreemd recht" weer had laten vallen:

"Men vergete niet, aldus de bewindsman, dat de Hoge Raad toch reeds een uitbreiding van werkzaamheden tegemoet kan zien: toetsing aan het Antilliaanse en Surinaamse recht, het ongeschreven volkenrecht, het ongeschreven Nederlandse recht, het Nederlandse internationaal privaatrecht daaronder niet te vergeten."

(Kamerstukken II 1961-1962, 2079, nr. 11, blz. 2)

Verre van dat het volkenrechtelijk gewoonterecht geen interne werking zou hebben, worden regels van ongeschreven volkenrecht dus al sinds de vorige eeuw door de rechter toegepast en is de interne werking hiervan zelfs reden geweest om de cassatiegrond van artikel 99 sub 2 Wet R.O. aan te passen. "

procureur

f 475,

99-735

Heden, de negende
op verzoek van:

juni negentienhonderd negenennegentig,

1. Christina TLJSTERMAN,
2. Jolton BANICEVIC,
3. Slavko BOZIC,
4. Jordanka TOMIC,
allen wonende te Amsterdam,
5. Pavle SPASIC,
wonende te Diemen,
6. Natasja SPASIC,
wonende te Amsterdam,
7. Radivoje BIBEROZIC,
8. Silutin TEOTILOVIC,
9. Ilinika TEOTILOVIC,
10. Zorka DEDOVIC,
11. Goran RANKOVIC,
12. Sonja RANKOVIC,
13. Jovo GAVRAN,
14. Smezona MANOLIC,
15. Ljubica MITROVIC,
16. Vora BONICEVIC,
17. Danijel BONICEVIC,
18. Berlinika PESIKAN,
19. Dragona PESIKAN,
allen wonende te Amsterdam,
20. Jenny LIGTENBERG,
21. Jola MAAS,
allen wonende te Heerhugowaard,
22. Roclica DRAGIC,
23. Sava BIBEROTZIC,
24. Vladimir BIBEROTZIC,
25. Petar TOMASEVIC,
allen wonende te Amsterdam,
26. Ruza DESPOTOVIC,
wonende te Diemen,
27. Batric DEDOVIC,
28. Gordana DEDOVIC,
29. Marija DEDOVIC,
30. Milorad PEJCIC,
31. Zorica PEJCIC,
32. Milan PEJCIC,
33. Predrag PEJCIC,
34. Branko DESANCIC,
35. Jasmina DESANCIC,
36. Ivana DESANCIC,
allen wonende te Belgrado (republiek Servië),
37. Milan BOSKOVIC,
38. Slavica BOSKOVIC,
39. Zelko BOSKOVIC,
allen wonende te Novi Sad (republiek Servië),
40. de VERENIGING VAN ANTI-FASCISTISCHE OUD-
VERZETSSTRIJDERS; BOND VAN ANTI-FASCISTEN,
gevestigd in Hoenderloo (gemeente Apeldoorn),

→ (64)

0306913534

te dezer zake domicilie kiezend te 's-Gravenhage aan de Valkenbos-
laan 72, ten kantore van Mr. A.B.B. Beelaard, die tot procureur
wordt gesteld,

heb ik,

Arno Marinus Mans, deurwaarder bij de Arrondissementsrechtbank
te 's-Gravenhage, kantoorhoudende te 's-Gravenhage
aan de Bezuidenhoutseweg 115 en mitsdien
ten deze woonplaats hebbende aldaar,

AAN:

Ministerie van Buitenlandse Zaken

f.i. *Jh*
/aldaar
f.i. *Jh*
de STAAT DER NEDERLANDEN (Ministerie van Defensie en *Jh*), zetelend te
's-Gravenhage aan de Kazernestraat 52, /ten parkette van de Procureur-
Generaal bij de Hoge Raad der Nederlanden, aldaar mijn exploit doende,
sprekende met en afschrift dezes latende aan: Mw. A.E. Toet, aldaar werkzaam

Voor elk ministerie

een

f.i. *Jh*

AANGEZEGD (voor ieder der Min.):

dat mijn verzoekers in hoger beroep komen van het door de President
van de Arrondissementsrechtbank te 's-Gravenhage op 28 mei 1999 onder
rolnummer KG 99/523 in kort geding gewezen vonnis tussen mijn requiran-
ten als eisers en gerequireerde als gedaagde;

en heb ik, deurwaarder, de Staat der Nederlanden

GEDAGVAARD:

om op donderdag acht juli negentienhonderd negenennegentig, des
morgens om 10 uur, vertegenwoordigd door een procureur, te verschijnen
ter terechtzitting van het Gerechtshof te 's-Gravenhage, welke terecht-
zitting zal worden gehouden in het Paleis van Justitie te 's-Graven-
hage aan de Prins Clauslaan 60 aldaar;

TENEINDE:

alsdan en aldaar te horen eis doen en concluderen dat het het Hof moge
behagen te vernietigen het vonnis, op 28 mei 1999 onder rolnummer
KG 99/523 in kort geding door de President van de Arrondissementsrecht-
bank te 's-Gravenhage tussen partijen gewezen en, opnieuw rechtdoende,
alsnog bij arrest, voor zover mogelijk uitvoerbaar bij voorraad,

zolang niet de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties middels een
nadere resolutie heeft ingestemd met het gebruik van militair geweld
tegen de Federale Republiek Joegoslavië,

de Staat der Nederlanden met onmiddellijke ingang te verbieden :

nog langer deel te nemen aan het oorlogsgeweld tegen de FRY in NAVO-verband, c.q. (nog langer) te dreigen zulk geweld te hervatten of daadwerkelijk te hervatten in een toekomstige situatie van (implementatie van de voorwaarden van) een staakt-het-vuren of een bereikt accoord, nu :

- a) iedere rechtsbasis voor dit (dreigen met nieuw) oorlogsgeweld ontbreekt en mitsdien als onrechtmatig moet worden aangemerkt, zodat dit (dreigende nieuwe) oorlogsgeweld een onrechtmatige aantasting vormt van de mensenrechten, overige subjectieve rechten en andere in rechte te beschermen belangen van eisers;
- b) dan wel/en tevens het onderhavige (dreigen met nieuw) oorlogsgeweld in NAVO-verband tegen de FRY is ontstaan in disproportioneel oorlogsgeweld (, c.q. daarin opnieuw dreigt te ontstaan bij hervatting van dit geweld) en verdere deelname van de Staat der Nederlanden, en daarmee verdere medeverantwoordelijkheid en medeaansprakelijkheid voor dit disproportionele oorlogsgeweld in NAVO-verband, terstond dient te worden beëindigd (en beëindigd dient te blijven);
- c) dan wel/en tevens het onderhavige (dreigen met nieuw) oorlogsgeweld in NAVO-verband tegen de FRY is ontstaan in aanvallen op niet-militaire doelen (, c.q. daarin opnieuw dreigt te ontstaan bij hervatting van dit geweld), in strijd met het bepaalde in artikel 52 van Protocol I bij de Verdragen van Genève, voor welke (dreigende nieuwe) schending van het humanitaire oorlogsrecht de Staat der Nederlanden medeverantwoordelijkheid draagt (, c.q. opnieuw zal dragen) en medeaansprakelijk is (, c.q. zal zijn);

en tevens de Staat te veroordelen tot het betalen van een schadevergoeding van f 1000,- aan elk der eisers bij wijze van (voorlopige en vooralsnog alleen immateriële) schadevergoeding, vanwege de grote spanningen waaraan zij bloot staan, c.q. hebben blootgestaan als gevolg van de voortdurende bedreiging van hun leven en dat van hun familie, verwanten, vrienden en landgenoten in de FRY, de bedreiging en aantasting van hun op geld waardeerbare belangen en eigendommen in de FRY en de aantasting van andere subjectieve rechten als gevolg van het onrechtmatige en/of disproportionele en/of ook op niet-militaire doelen gericht oorlogsgeweld,

met veroordeling van de Staat in de kosten van het geding in beide instanties.

Alles wat appellanten in eerste aanleg hebben aangevoerd en gesteld en al hetgeen zij daartoe in het geding hebben gebracht, maakt opnieuw deel uit van deze procedure in hoger beroep.

Ten onrechte heeft de President in het bestreden vonnis het gevorde in eerste aanleg afgewezen.

Dit vonnis wordt bestreden op de navolgende gronden:

DE GRIEVEN

Inleiding

De vorderingen hebben, zoals in het petitum aangegeven, uitdrukkelijk ook betrekking op een situatie waarin weliswaar een staakt-het-vuren tot stand is gekomen, dan wel een vredesaccord, doch de Staat, in samenwerking met de NAVO-partners, zich niettemin het recht voorbehoudt om, indien de FRY naar hun oordeel niet of niet in voldoende mate aan de termen van dat staakt-het-vuren, dan wel dat accord, tegemoet komt, het oorlogsgeweld tegen de FRY te hervatten, zonder dat de Veiligheidsraad een resolutie zal hebben aanvaard die tot het gebruik van zodanig oorlogsgeweld bepaald opdracht geeft of daartoe bepaald machtigt.

GRIEF I

Ten onrechte zijn - aanvankelijk - eisers in eerste aanleg in de kosten veroordeeld.

Het gevorderde had dienen te worden toegewezen, zodat de kostenveroordeling ten onrechte bij - aanvankelijk - eisers is terecht gekomen.

GRIEF II

Onderdeel 1

Er zijn in de opvatting van de President blijkbaar twee categorieën mensen. En wel aan de ene kant Serviërs, die geen aanspraak toekomt op rechterlijke bescherming van hun recht op leven, zoals toegekend in de artikelen 6 IVBPR en 2 EVRM, en de rest van de mensheid, die die bescherming wel toekomt.

Of wil de President met de overweging onder 3.1, luidende voor zover hier relevant: "Het door eisers gedane beroep op hun recht op leven faalt op dezelfde grond", waarbij "op dezelfde grond" onmiskenbaar terug verwijst naar de voorafgaande overweging dat het hierbij niet zou gaan om een "een ieder verbindende verdragsbepaling in de zin van art. 93 van de Grondwet", aangegeven hebben dat helemaal niemand bescherming van zijn recht op leven op voet van de artikelen 6 IVBPR en 2 EVRM voor de rechter zou kunnen inroepen, aangezien deze bepalingen rechtstreekse werking zou moeten worden ontzegd?

Dat zou dan bepaald een curieuze opvatting zijn.

Want als er ooit verdragsbepalingen zijn geweest, waarvan aangenomen zou dienen te worden dat deze rechtstreeks zouden werken, dan zijn het wel verdragsbepalingen die het meest fundamentele recht van de mens behoeden en beschermen, namelijk het recht op leven!

Onderdeel 2

Overigens geeft de formulering in het hierboven weergegeven citaat uit het bestreden vonnis in die zin het appèl van - toen - eisers in de bewoordingen "Het door eisers gedane beroep op het recht op leven" in zoverre juist weer, dat - toen - eisers in eerste aanleg niet ermee hebben volstaan alleen een beroep te doen op de artikelen 6 IVBPR en 2 EVRM teneinde hun beroep op het recht op leven te schragen, maar evenzeer een beroep hebben gedaan op het recht op leven als norm op zichzelf, d.w.z. de aan deze verdragsartikelen ten grondslag liggende norm zelf.

Deze is van volkenrechtelijk gewoonterechtelijke aard en is ten diepste in ons rechtssysteem en de rechtssystemen van beschaafde staten, als ook in het rechtsbewustzijn van de internationale gemeenschap verankerd. Hij bestaat dan ook onafhankelijk van deze specifieke verdragsbepalingen.

Aangenomen moet worden dat deze fundamentele rechtsnorm van volkenrechtelijk gewoonterechtelijke aard bovendien ook nog deel uitmaakt van het ius cogens.

Het is op deze uiteindelijk ook los van de bepalingen van artikel 6 IVBPR en artikel 2 EVRM existierende norm van volkenrechtelijk gewoonterechtelijke aard dat - aanvankelijk - eisers, naast de genoemde artikelen, ook een rechtstreeks beroep hebben gedaan.

Aangezien in het citaat "Het door eisers gedane beroep op hun recht op leven faalt op dezelfde grond" de bewoordingen "op dezelfde grond" terug slaan op de voorafgaande overweging dat hier geen sprake zou zijn van een "een ieder verbindende verdragsbepaling in de zin van art. 93 van de Grondwet", respondeert de President in dit verband hier kennelijk alleen op het door - toen - eisers gedane beroep op de artikelen 6 IVBPR en 2 EVRM, en niet ook op het rechtstreekse beroep van - toen - eisers op de achterliggende norm van gewoonterechtelijke aard.

Indien het vonnis van de President hier dus zo moet worden begrepen dat naar diens oordeel niemand voor de rechter een beroep kan doen op de verdragsbepalingen met betrekking tot het recht op leven, omdat hieraan rechtstreekse werking zou ontbreken, dan betekent dat - als zo iets absurds toch rechtens juist zou zijn - geenszins dat ook aan de achterliggende norm van volkenrechtelijk gewoonterechtelijk karakter rechtstreekse werking zou moeten worden ontzegd.

Appellanten houden dan staande dat in elk geval aan die achterliggende gewoonterechtelijke norm in elk geval rechtstreekse werking niet kan worden ontzegd.

Door niet te responderen op het rechtstreekse beroep dat - toen - eisers op deze achterliggende norm van gewoonterechtelijke aard hebben gedaan, van welke norm het recht op leven ook onafhankelijk van de artikelen 6 IVBPR en 2 EVRM bescherming ondervindt van het recht, is er sprake van een volstrekt onvoldoende en ondeugdelijke motivering van het vonnis op dit punt.

Onderdeel 3

Opnieuw is ook in de onderhavige procedure - evenals in de eerdere korte gedingen met betrekking tot de rechtmatigheid van het Nederlands oorlogsgeweld tegen de FRY namens de daarin optredende eisers - herhaald dat de existentie van artikel 15, tweede lid, EVRM a) stipuleert dat alleen rechtmatig oorlogsgeweld rechtmatige inbreuken op het recht op leven zou kunnen representeren en b) dit gegeven vervolgens de noodzaak veronderstelt dat de rechter, indien daartoe geroepen, zijn oordeel over de rechtmatigheid van (dreigend) oorlogsgeweld moet kunnen geven en dit oordeel ook moet geven.

De President heeft hier in het bestreden vonnis doodeenvoudig geen zin in. En doet het dan ook niet. Natuurlijk is dat onaanvaardbaar.

Want er zijn hier slechts drie opties, die geen van drieën steekhoudend zijn.

De eerste is dat de President een voorstelling van zaken zou willen geven dat hij over een (dreigende) schending van het recht op leven nimmer een uitspraak zou kunnen doen. Dat dit ondeugdelijk is, is al eerder aangevoerd.

De tweede optie is dat hij een voorstelling van zaken zou proberen te bieden dat (alleen) als er sprake is van (dreigend) oorlogsgeweld, hij plotseling geen oordeel (meer) zou kunnen geven over (dreigende) schendingen van het recht op leven in het algemeen.

En de derde optie is dan dat hij het zou willen voorstellen alsof bij (dreigend) oorlogsgeweld hij wel oordeelsbevoegd blijft ten aanzien van (dreigende) schendingen van het recht op leven in het algemeen, maar niet gerechtigd zou zijn een oordeel te geven over (dreigende) schendingen van het recht op leven als gevolg van dit (dreigend) oorlogsgeweld.

Wat deze laatste twee opties: waarom dit dan zo zou zijn, blijft totaal in nevelen gehuld. En valt ook onmogelijk te rijmen met het loutere bestaan van artikel 15 EVRM, tweede lid, dat in het perspectief van het recht op leven ten diepste een scheiding aanbrengt tussen rechtmatig en onrechtmatig oorlogsgeweld.

Het is dan de rechter wiens fundamentele taak het is om uit te maken wat hier rechtmatig en onrechtmatig is, indien daartoe geroepen.

In de inleiding op de grieven tegen het vonnis van 18 maart 1999 wordt in dit verband nog het volgende opgemerkt:

Terwijl in onderdeel 1 van grief II tegen het vonnis van 7 april 1999 daarover voorts nog wordt gesteld:

Ook daarom had de rechter in het bestreden vonnis niet tot het oordeel kunnen komen dat (in casu) aan het recht op leven, zoals vervat in de artikelen 6 IVBPR en 2 EVRM, geen rechtstreekse werking zou kunnen worden toegekend.

GRIEF III

Onderdeel 1

Onvolledig en daarmee een verkeerde voorstelling van zaken gevend, is ook de overweging onder 3.1, luidende: "eisers hebben allereerst gesteld dat de NAVO-akties berusten op een ondeugdelijke grondslag en derhalve een schending opleveren van art. 2 lid 4 van het VN-Handvest".

- Aanvankelijk - eisers hebben ook in dit verband niet alleen een beroep gedaan op artikel 2, vierde lid, van het Handvest van de Verenigde Naties, maar evenzeer ook een expliciet en rechtstreeks beroep gedaan op de achterliggende norm van volkenrechtelijk gewoonterechtelijke aard, namelijk het agressie-verbod en het non-interventiebeginsel, welke laatste beginsel ook verdragsrechtelijk tot uitdrukking wordt gebracht in artikel 3 van het Tweede Aanvullende Protocol bij de Verdragen van Genève. Zodat - toen - eisers tevens ook een beroep hebben gedaan op dit verdragsartikel.

Noch op het appèl van - toen - eisers op het agressie-verbod en non-interventiebeginsel als volkenrechtelijke norm van gewoonterechtelijke aard, noch op hun appèl op artikel 3 van Protocol II bij de Verdragen van Genève wordt in het bestreden vonnis door de President op enigerlei wijze gerespondeerd. Dit is onaanvaardbaar.

Deze volkenrechtelijke norm van gewoonterechtelijke aard, die ook onafhankelijk van de artikelen 2 lid 4 van het Handvest en 3 van Protocol II bij de Verdragen van Genève existeert, is onbetwist een norm van ius cogens. Dat dit het geval is, wordt uitvoerig onderbouwd in de bijlage bij het pleidooi in eerste aanleg in het kort geding dat eindigde in het vonnis van de Pres. Rb. Den Haag van 7 april 1999, rolnr. KG 99/339, welke bijlage, aanvangend met de bewoordingen "De ontwikkeling van het ius cogens concept in het internationaal recht (...)" bij memorie van grieven als herhaald en ingelast moet worden beschouwd.

Normen van ius cogens vormen de meest fundamentele normen, die dan ook te allen tijde moeten worden gerespecteerd en gehandhaafd.

Dat de rechter volkenrechtelijk gewoonterecht rechtstreeks kan en moet toepassen, is in onderdeel 3 van grief III tegen het vonnis van Pres. Rb. Den Haag van 18 maart 1999, rolnr. KG 99/69 al voldoende uiteengezet:

onderdeel 3

Aangezien de norm van artikel 2 lid 4 van het Handvest van de Verenigde Naties een norm van ius cogens is, is het primair zaak om vast te stellen dat, juist omdat dit het geval is, deze norm - inhoudende een agressie-verbod en non interventie-beginsel - ook onafhankelijk van artikel 2 lid 4 van het Handvest van de Verenigde Naties bestaat als onderdeel van het volkenrechtelijk gewoonterecht van dwingende aard.

Dit betekent dat deze norm ook existeert los van de specifieke formule-

ring die daaraan door artikel 2 lid 4 Handvest wordt gegeven. Het is dan (tevens) deze ius cogens-norm van volkenrechtelijk gewoonterecht, onafhankelijk van het specifieke kader waarin deze norm in artikel 2 lid 4 van het Handvest is gegoten, waaraan - thans - appellanten rechtstreeks rechten kunnen ontleenen.

Dat volkenrechtelijk gewoonterecht rechtstreeks kan werken, is een reeds lang uitgemaakte zaak.

De Staat, die dit niet goed uitkomt, pleegt dit in rechtsprocedures stelselmatig te ontkennen. Enige andere motivering dan dat dit hem niet bevalt wordt daarbij nimmer gebezigd.

Maar in de jaren zestig werden nota bene de regels met betrekking tot cassatiegedingen gewijzigd, juist ook om cassatie mogelijk te maken op grond van schending van regels van ongeschreven volkenrecht.

Bij gelegenheid van de voorbereiding van de Grondwetswijziging van 1983 werd hier door de regering nog eens uitdrukkelijk op gewezen, waarbij de verbindende kracht van het ongeschreven volkenrecht voor de Nederlandse rechtsorde werd onderstreept:

"Ter voorkoming van misverstand zij hierbij gesteld, dat geen verschil van mening bestaat over het feit dat regels van oostumier volkenrecht in Nederland door rechterlijke organen al sedert de vorige eeuw worden toegepast. Ook wetgeving en bestuur zullen zich aan dit recht hebben te houden. Het ongeschreven volkenrecht kan als bindend voor de Nederlandse rechtsorde worden beschouwd. In de Nederlandse wetgeving is de interne werking van het volkenrecht ook erkend toen in 1963 de cassatiegrond van artikel 99 sub 2 van de Wet R.O., voordien luidende "wegens verkeerde toepassing of schending der wet", werd gewijzigd in "wegens schending van het recht, met uitzondering van het recht van vreemde staten". Blijkens de schriftelijke en mondelinge toelichting in de Staten-Generaal had deze wijziging (onder meer) ten doel cassatie mogelijk te maken op grond van ongeschreven volkenrecht."

(Kamerstukken 1977-1978, 15049 (R 1100), nrs 1-4, blz. 12)

En bij deze wijziging van de regels inzake de cassatieprocedure werd in het Verslag met betrekking tot dit wetsontwerp opgemerkt, nadat men de eerder in het wetsontwerp opgenomen cassatiegrond "wegens schending van vreemd recht" weer had laten vallen:

"Men vergete niet, aldus de bewindsman, dat de Hoge Raad toch reeds een uitbreiding van werkzaamheden tegemoet kan zien: toetsing aan het Antilliaanse en Surinaamse recht, het ongeschreven volkenrecht, het ongeschreven Nederlandse recht, het Nederlandse internationaal privaatrecht daaronder niet te vergeten."

(Kamerstukken II 1961-1962, 2079, nr. 11, blz. 2)

Verre van dat het volkenrechtelijk gewoonterecht geen interne werking zou hebben, worden regels van ongeschreven volkenrecht dus al sinds de vorige eeuw door de rechter toegepast en is de interne werking hiervan zelfs reden geweest om de cassatiegrond van artikel 99 sub 2 Wet R.O. aan te passen.

Wat een norm van ius cogens is, wordt omschreven in artikel 53 van het Verdrag van Wenen inzake het Verdragenrecht:

" (...)een dwingende norm van algemeen volkenrecht (is) een norm die aanvaard en erkend is door de internationale gemeenschap van Staten in haar geheel als een norm, waarvan geen afwijking is toegestaan en die slechts kan worden gewijzigd door een latere norm van algemeen volkenrecht van dezelfde aard." (Trb.1972, 51 en Trb.1985,79)

Juist het ius cogens-karakter van de onderhavige non agressie-norm of, anders aangeduid, dit non interventie-beginsel, brengt mee dat deze

overal en altijd gelding ondervindt en dus ook overal en in alle situaties gehandhaafd moet worden en handhaafbaar moet zijn. Anders zou afbreuk worden gedaan aan het dwingende karakter van deze norm.

Een dergelijke norm van ius cogens heeft daarmee ipso facto rechtstreekse werking.

Ook indien derhalve aangenomen zou worden dat de specifieke verdragsbepaling, waarin deze universele norm van ius cogens in het Handvest van de Verenigde Naties is gegoten, geen rechtstreekse werking zou toekomen - hetgeen appellanten overigens ontkennen - dan vloeit niettemin uit het gewoonterechtelijke karakter van deze ius cogens-norm voort dat aan deze universele norm die (dreigen met) oorlogsgeweld, zonder dat er sprake is van gerechtvaardigde zelfverdediging of een opdracht/mandaat van de Veiligheidsraad, te allen tijde verbiedt, voort dat deze gewoonterechtelijke norm rechtstreekse werking niet kan worden ontzegd.

Ook als appellanten zich dus niet op de bepaling van artikel 2 lid 4 van het Handvest zouden kunnen beroepen - hetgeen zij overigens bestrijden -, kunnen zij dat derhalve evident wél op de achterliggende norm van volkenrechtelijk gewoonterecht.

Onderdeel 2

De norm van het agressie- en interventieverbod is bovendien ook nog degelijk verankerd in het nationale recht.

En moet ook uit dien hoofde gewoon door de nationale rechter worden toegepast en gehandhaafd.

Met name is dit het geval middels artikel 90 van de Grondwet en artikel 8 van de Wet Oorlogsstrafrecht, terwijl een schending van deze norm bovendien een schending betekent van artikel 6 van het Handvest van Neurenberg, dat zich duidelijk tot een ieder richt, en waaraan onbetwistbaar rechtstreekse werking toekomt.

Ook op de artikelen 90 van de Grondwet en 8 van de Wet Oorlogsstrafrecht als bepalingen van nationaal recht, waarin het agressie- en interventieverbod als norm van ius cogens is geïncorporeerd, alsmede op artikel 6 van het Handvest van Neurenberg, hebben - toen - eisers een uitdrukkelijk en rechtstreeks beroep gedaan.

- Aanvankelijk - eisers zijn hun pleidooi in eerste aanleg begonnen met duidelijk vast te stellen:

"Alles wat in beide eerdere kort gedingen m.b.t. de agressie-oorlog tegen de FRY namens de daarin optredende eisers is gesteld en wat door hen in hoger beroep is aangevoerd, moet hier als herhaald en ingelast worden beschouwd. Daarin is ook reeds uitvoerig uiteengezet waarom deze oorlog van ook Nederland een agressie-oorlog is en mitsdien onrechtmatig. Daarbij is ook breedvoerig aangegeven waarom deze oorlog onrechtmatig is jegens de daarin optredende personen van Joegoslavische afkomst en de daarin optredende vredesorganisaties. Dat behoeft hier dus niet herhaald te worden".

In dit verband wordt in de onderdelen 3 en 4 van grief II tegen het vonnis van 18 maart 1999 het volgende gesteld:

onderdeel 3

Ten onrechte is de rechter in zijn oordeel onder 4.3 dat het bepaalde in artikel 2 lid 4 Handvest geen een ieder verbindende werking kan worden toegekend er bovendien aan voorbij gegaan dat de in dit artikellid tot uitdrukking gebrachte fundamentele rechtsnorm niet alleen is neergelegd in het Charter van de Verenigde Naties, maar ook is opgenomen in andere verdragen. Zoals bijvoorbeeld in de aanhef van Protocol I bij de Verdragen van Genève. (Trb. 1980,87)

Dat de aanhef van een verdrag een volwaardige plaats toekomt, wordt bevestigd in art. 31, tweede lid, van het Verdrag inzake het verdragenrecht (Trb. 1972,51 en Trb. 1985,79)

Aanvullend Protocol I, bedoeld als bescherming van burgers tegen oorlogsbarbarij, kan rechtstreekse werking niet worden ontzegd.

Bovendien wordt door deze opname van de onderhavige norm in andere verdragen de universele geldigheid en noodzaak tot handhaving nog eens uitdrukkelijk uitgedragen.

onderdeel 4

Ten onrechte is de rechter in zijn oordeel onder 4.3. dat aan het bepaalde in artikel 2 lid 4 Handvest geen een ieder verbindende werking kan worden toegekend er tenslotte ook nog aan voorbij gegaan dat deze universele norm tenslotte bovendien degelijk is verankerd in het nationale recht. En wel middels artikel 90 Grondwet en art. 8 Wet Oorlogsstrafrecht. Onomstotelijk vormt immers deze peremptoire norm een peiler van de internationale rechtsorde, waarvan art. 90 Grondwet de bevordering voorschrijft.

Voorts behoort deze fundamentele rechtnorm onbetwistbaar tot "de wetten en gebruiken van de oorlog", en wel tot de meest belangrijke hiervan.

Artikel 8 van de Wet Oorlogsstrafrecht stelt strafdreiging in tegen het schenden van de wetten en gebruiken van de oorlog, en dus ook tegen schending van deze norm.

Dat het daarbij gaat om een misdrijf tegen de vrede, wordt bevestigd in art. 6 van het Charter van Neurenberg, waarin de volgende definitie van misdrijven tegen de vrede wordt gegeven:

"Het maken van plannen voor, het voorbereiden van, het nemen van initiatief tot, of het voeren van een aanvalsoorlog of een oorlog in strijd met internationale verdragen (...)"

Onmiskenbaar is een oorlog in strijd met art. 2 lid 4 Handvest van de Verenigde Naties een "oorlog in strijd met internationale verdragen", als hier bedoeld in het Handvest van Neurenberg.

Schending van het Handvest van Neurenberg is toetsbaar voor de nationale rechter, ook al omdat dit evident neerkomt op schending van "de wetten en gebruiken van de oorlog", als bedoeld in art. 8 Wet Oorlogsstrafrecht.

Mitsdien is de schending van het bepaalde in art. 2 lid 4 Handvest van de Verenigde Naties toetsbaar door de nationale rechter, ook al op grond van het feit dat bedreiging met of het gebruik van geweld tegen de territoriale integriteit of de politieke onafhankelijkheid van een staat in de zin van art. 2 lid 4 van het Handvest der VN neerkomt op het voeren van een oorlog in strijd met internationale verdragen in de zin van art. 6 van het Handvest van Neurenberg.

Natuurlijk kan rechtstreekse werking aan het Handvest van Neurenberg niet worden ontzegd. Integendeel, de normen van het Handvest richten zich juist op een ieder, die op enigerlei wijze is betrokken bij schending van de normen van Neurenberg : leiders, organisatoren, deelnemers aan het opstellen van plannen en uitvoerders gelijkelijk.

Ook uit dien hoofde staat derhalve vast dat de norm van art. 2 lid 4 Handvest van de VN, jo. art. 6 Handvest van Neurenberg, jo. art. 8 Wet Oorlogsstrafrecht jegens een ieder rechtstreekse werking onmogelijk kan worden ontzegd.

Onderdeel 3

In het bestreden vonnis wordt door de President voorts ten onrechte als volgt gesteld:

"Zoals ook reeds in de procedure met rolnr. KG 99/69 is overwogen, is het bepaalde in voormeld artikellid (d.i. art. 2 lid 4 van het Handvest van de Verenigde Naties) niet een ieder verbindende verdragsbepaling in de zin van art. 93 van de Grondwet".

Nog afgezien van het feit dat dit geenszins doorslaggevend zou zijn voor de vraag of het agressie- en interventieverbod rechtstreekse werking hebben, indien deze overweging al juist zou zijn - hetgeen uitdrukkelijk niet het geval is -, motiveert de President op dit punt weer niet, evenmin als als hij deed in zijn vonnis van 18 maart 1999, maar decreteert en verordonneert slechts.

Appellanten zouden daartegenover, op hun beurt, kunnen volstaan met te stellen dat ook aan artikel 2, vierde lid, van het Handvest van de Verenigde Naties wél rechtstreekse werking toekomt. Want waarom niet ?

Maar appellanten houden niettemin vast aan de standaard dat wie stelt ook tenminste ook een poging moet ondernemen tot argumentatie. Waar de President zich kennelijk boven verheven acht.

Zij verwijzen hiervoor naar hetgeen reeds in de grieven tegen het vonnis van 18 maart 1999 is aangevoerd, met name in de onderdelen 1, 2 en 3 van grief II en 1, 2, 4 en 5 van grief III:

onderdeel 1

De norm van artikel 2 lid 4 Handvest is ius cogens.

Daarover bestaat onder de volkenrechtsgeleerden consensus.

Dit betekent dat deze norm als bindend moet worden beschouwd, onafhankelijk van de wil van enige afzonderlijke staat en onafhankelijk van het feit of deze zich aan het Handvest heeft gebonden of niet.

Deze norm geldt voor iedereen en overal. Daarmee behoort de norm van artikel 2 lid 4 tot de meest verstrekkende en universele rechtsnormen die er naar geldend recht bestaan.

Het is op zichzelf al volstrekt onaannemelijk dat het onmogelijk zou zijn dat de rechtsbescherming die een dergelijke fundamentele rechtsnorm beoogt te bieden voor de nationale rechter niet zou kunnen worden ingeroepen.

Dat een toetsing aan deze fundamentele rechtsnorm door de nationale rechter uitgesloten zou zijn, zou een onaanvaardbare uitkomst zijn. Dergelijke fundamentele rechtsnormen van ius cogens dienen te allen tijde handhaafbaar te zijn, voor de nationale rechter als ook voor internationaalrechtelijke fora.

Zou dat in casu, d.w.z. met betrekking tot de norm van art 2 lid 4 van het Handvest dat bedreiging met en toepassing van onrechtmatig oorlogsgeweld verboden is niet opgaan, dan betekent dit dat burgers geen enkel verweer in rechte zouden hebben tegen een dergelijke bedreiging met of gebruik van onrechtmatig oorlogsgeweld. Zij zouden dan niet de hulp van de rechter kunnen invoeren om van dergelijk onrechtmatig oorlogsgeweld verschoond te blijven.

Tegen de grootste gesel die de mens nu al zo lang kent, namelijk oorlog, zou op deze manier geen enkel verweer in rechte van burgers mogelijk zijn.

Niet kan worden aangenomen dat de bescherming die het rechtssysteem beoogt te bieden een dergelijke leemte zou bevatten.

Ervan uitgaande dat (de bedreiging met) oorlogsgeweld waaraan de Staat der Nederlanden en de overige - aanvankelijk - gedaagden zich jegens de in Servië, waaronder ook in Kosovo, wonende eisers, die in dit kort geding de bescherming van de Nederlandse rechter invoeren, inderdaad onrechtmatig is, zouden zij, in de opvatting van het bestreden vonnis onder 4.3, nimmer tegen dergelijk (dreigend) onrechtmatig oorlogsgeweld, waarvan zij het slachtoffer (dreigen te) worden, voor de Nederlandse rechter kunnen opkomen.

Nochtans is dit de opvatting, die onder 4.3 van het bestreden vonnis tot uitdrukking wordt gebracht.

Dat de hier bedoelde regel algemeen als ius cogens wordt aanvaard, blijkt o.m. uit Yearbook of the International Law Commission, 1976, Vol II, deel 1, blz. 32 noot 148.

onderdeel 2

Een dergelijk onder 4.3 aan de nationale rechter toegeschreven gemis aan oordeelsbevoegdheid als het gaat om (bedreiging met) onrechtmatig oorlogsgeweld jegens burgers, is bovendien ook niet te rijmen met hetgeen de rechter zelf aan het slot van zijn overweging onder 4.2 als onderwerp van zijn oordeelstaak in dezen aangeeft.

Daarin wordt immers - terecht - door hem overwogen of de dreiging met daadwerkelijk oorlogsgeweld in NAVO-verband "moet worden beoordeeld (...) als een bedreiging met onrechtmatig oorlogsgeweld".

Echter juist een beoordeling van deze rechtsvraag wordt vervolgens door de rechter zorgvuldig vermeden.

Zodat daarmee een oordeel over wat eerder als de te beoordelen rechtsvraag wordt opgeworpen daarna geheel achterwege wordt gelaten.

Behalve onjuist, is dit dan ook bovendien nog inconsistent en onbegrijpelijk.

Grief III

Vanuit een oogpunt van rechtsbedeling is het onaanvaardbaar dat in het bestreden vonnis een oordeel over de rechtmatigheid van (het dreigen met) oorlogsgeweld jegens de FRY, immers de facto ook een dreigende aantasting van de subjectieve rechten van - aanvankelijk - eisers, te enen male wordt ontweken.

De President gaat daarbij in het bestreden vonnis zo ver te stellen dat het geven van een oordeel hierover zelfs onmogelijk zou zijn.

Het is echter als uitgesloten te beschouwen dat een dergelijk "non pos-

0306913534

- 13 -

sumus" in casu werkelijk aan de orde zou zijn.
Ervan uitgaande dat(het dreigen met)onrechtmatig oorlogsgeweld jegens de FRY een misdrijf tegen de vrede vormt, zou dit immers betekenen dat de nationale strafrechter een oordeel over een dergelijk misdrijf, zijnde een misdrijf in de zin van art. 6 Handvest van Neurenberg en art. 8 Wet Oorlogsstrafrecht, zou worden ontzegd.
Ommiskenbaar is echter de nationale strafrechter op dit terrein bevoegd.

Maar dit veronderstelt wel noodzakelijkerwijs dat de nationale rechter ook in staat geacht moet worden om een misdrijf tegen de vrede als zodanig te kunnen identificeren, kwalificeren en beoordelen.
Indien aangenomen moet worden dat dit voor de nationale strafrechter mogelijk is, moet ditzelfde ook worden aangenomen voor de civiele rechter.

Daarmee staat ook uit dien hoofde vast dat het in casu ook voor de nationale civiele rechter beoordeelbaar moet worden geacht of - aanvankelijk - gedaagden zich met hun (bedreiging met) oorlogsgeweld jegens de FRY aan een misdrijf tegen de vrede schuldig maken, c.q. reeds hebben gemaakt.

Aangezien het bestreden vonnis impliciet tot de tegenovergestelde conclusie komt, moet het reeds daarom ook als getuigend van een onjuiste rechtsopvatting van de hand worden gewezen.

onderdeel 2

De opvatting, waarvan het vonnis impliciet blijkt geeft, dat een oordeel over de vraag of (dreigen met) oorlogsgeweld door - aanvankelijk - gedaagden rechtmatig zou zijn of niet aan de nationale rechter onttrokken zou zijn, is voorts onaanvaardbaar, omdat dan, in het verlengde hiervan, in een dergelijke toestand van (dreigend) oorlogsgeweld, de nationale rechter ook geen oordeel zou kunnen geven over de rechtmatigheid van een (dreigende) aantasting van de meest fundamentele subjectieve rechten en mensenrechten van de eventuele slachtoffers hiervan, met name (ook) het recht op leven, op gezondheid, op eigendom en andere door internationale verdragen gewaarborgde subjectieve rechten.

Zou er immers sprake zijn van rechtmatig oorlogsgeweld, dan hebben gelaedeerden, mits hier geen andere wetten en gebruiken van de oorlog zouden worden geschonden, de eventuele aantasting van hun subjectieve rechten bij gevolg van "collateral damage" te dulden.

Gaat het echter om onrechtmatig oorlogsgeweld, dan prevaleert onverkort de rechtsbescherming die internationale verdragen aan de hierboven bedoelde subjectieve en mensenrechten toekennen.

Zodat er dan sprake is van een onaanvaanvaardbare schending van deze subjectieve rechten en mensenrechten

Dat is ook de opvatting van de Staat der Nederlanden, zoals deze wordt vertolkt in het memorandum van 16 juni 1995, terzake van de schriftelijke behandeling van de procedure voor het Internationaal Gerechtshof over de rechtmatigheid van (dreigen met) kernwapengebruik, die uiteindelijk resulteerde in de uitspraak van het Internationaal Gerechtshof van 8 juli 1996 (prod. 5 in eerste aanleg).

In dit memorandum wordt immers door de Staat der Nederlanden gesteld, in relatie tot het recht op leven, als verzekerd in artikel 6 BUPO-Verdrag en artikel 2 EVRM :

"According to the Netherlands Government, these articles do not create an absolute right to life. Thus, the travaux préparatoires of Article 6 of the International Covenant make clear that, instead of listing

0306913534

- 14 -

the circumstances in which the deprivation of life would not be considered contrary to the right to life, the drafters decided to agree on the formulation that "No one shall be arbitrarily deprived of his life" (emphasis added). One of the instances mentioned in this connection by the drafters as an example of a deprivation of life which is arbitrary was "the performance of lawful acts of war". Explicit support for such an exception, as far as Article 2 of the European Convention is concerned, can also be found in Article 15(2) of the European Convention, which provides that "No derogation from Article 2, except in respect of deaths resulting from lawful acts of war ... shall be made under this provision." (emphasis added)." (ad 27)

Hieruit valt immers niet anders af te leiden dan dat onrechtmatige oorlogshandelingen, ook naar opvatting van de Nederlandse Staat en de verdragsgewetgever, een schending betekenen van het recht op leven.

De nationale rechter is de rechter bij uitstek om te oordelen over de rechtmatigheid van (dreigende) aantasting van subjectieve rechten en het is vaste jurisprudentie dat hij, desgevraagd, zich van een oordeel daaromtrent niet kan onthouden.

Zo dient hij ook in casu dit oordeel te geven.

Dat oordeel kan hij, in gevallen van (dreigende) aantasting van subjectieve rechten als gevolg van oorlogsgeweld, alleen geven indien hij eerst tot een oordeel komt over de rechtmatigheid van dit oorlogsgeweld dat (dreigende) aantasting van subjectieve rechten tot gevolg zal hebben, c.q. tot gevolg heeft (gehad).

En dit veronderstelt weer dat hij zich de bevoegdheid voorbehoudt om te oordelen over de norm dat staten zich dienen te onthouden van (het dreigen met) oorlogsgeweld, behoudens in geval van gerechtvaardigde zelfverdediging, dan wel in opdracht van of bij wijze van mandaat van de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties.

Of hij deze bevoegdheid nu relateert aan het ius cogens-karakter van dit non-interventie beginsel dat als norm diep in ons volkenrecht is verankerd, welke norm daarbij (ook) van gewoonterechtelijke aard is, dan wel deze bevoegdheid wenst te baseren op de rechtstreekse werking van dit non-agressie beginsel, als weergegeven in de aanhef van Protocol I bij de Verdragen van Genève en/of van het non-interventie beginsel, als omschreven in artikel 3 van Protocol II bij de Verdragen van Genève, dat luidt:

"1. Geen enkele bepaling van dit Protocol mag worden ingeroepen ter aantasting van de soevereiniteit van een Staat of de verantwoordelijkheid van de regering om met alle wettige middelen de rechtsorde in de Staat te handhaven of te herstellen, of de nationale eenheid en de territoriale integriteit van de Staat te verdedigen.

2. Geen enkele bepaling van dit Protocol mag worden ingeroepen als rechtvaardiging van een interventie, rechtstreeks of niet rechtstreeks, om welke reden ook, in het gewapende conflict of inde interne of externe aangelegenheden van de Hoge Verdragsgittende Partij op wier grondgebied dat conflict plaatsvindt." (trb 1978, 42 en 1980, 88),

dan wel deze bevoegdheid wenst te ontleen aan door hem toe te kennen reflexwerking van de bovengenoemde bepalingen van Protocol I en II bij de Verdragen van Genève en/of van artikel 2 lid 4 van het Handvest van de Verenigde Naties, is daarbij om het even.

onderdeel 4

Als gezegd, bestrijden appellanten overigens dat uit het feit dat in artikel 2 lid 4 Handvest uitdrukkelijk aan staten de opdracht wordt gegeven om zich aan de onderhavige norm te houden, zou mogen worden afgeleid dat deze norm zich daarom alleen tot staten zou richten. De norm van het agressieverbod beperkt zich als universele norm immers evident niet alleen tot staten. Want dat zou impliceren dat alleen staten zich schuldig zouden kunnen maken aan misdrijven tegen de vrede. Zoals al is behandeld, is dit echter uitdrukkelijk niet het geval, hetgeen ook wordt gestipuleerd door het bepaalde in artikel 6 van het Handvest van Neurenberg. Daaruit blijkt dat ook burgers zich schuldig kunnen maken aan misdrijven tegen de vrede.

Ook zij kunnen zich derhalve klaarblijkelijk schuldig maken aan schending van de norm die onrechtmatig oorlogsgeweld verbiedt. De norm richt zich dan ook, ongeacht de persoon, onmiskenbaar tot een ieder.

Indien Randelshofer in het door de Staat in eerste aanleg (blz. 13 pleitnotities) gememoreerde commentaar op artikel 2 lid 4 Handvest dan ook stelt dat "Thus the prohibition of the use of force indisputably (..) is only addressed to states", dan kan, wat hiervan ook zij, hiermee dus onmogelijk met recht worden bedoeld dat het geweldsverbod zich alleen tot staten zou beperken en zich niet ook zou richten op ingezetenen van staten, d.w.z. op een ieder.

onderdeel 5

Ook los van dit alles is eveneens de specifieke bepaling van artikel 2 lid 4 Handvest van de Verenigde Naties rechtstreeks toepasbaar.

Deze bepaling voldoet immers uitstekend aan de criteria die aan rechtstreekse werking van verdragsbepalingen door de Hoge Raad worden gesteld en door de Staat bij pleidooi in eerste aanleg zijn gememoreerd. (blz. 12)

Deze bepaling is immers a) van dien aard dat zij in de nationale rechtsorde zonder meer als objectief recht kan functioneren en bovendien b) zeer concreet.

Geen opgeld doet immers dat een verdragsbepaling niet rechtstreeks zou kunnen werken, omdat deze zich primair op staten richt.

Daaraan kan in elk geval geen doorslaggevende betekenis worden toegekend.

Onderdeel 4

In het licht van de - wél uitdrukkelijk onderbouwde - opvatting van zijn collega-President van de Haagse Rechtbank van 7 april 1999, rolnr. KG 99/339, dat "rekening moet worden gehouden met de mogelijkheid dat onder omstandigheden aan het in het Handvest neergelegde verbod tot agressie en tot non-interventie rechtstreekse werking wordt toegekend", getuigt het niet alleen van een onjuist beeld van de eigen statuur, maar ook van een manifeste geringschatting van de op het spel staande belangen van eisers - voor hen eventueel zelfs een zaak van leven en dood - dat de President meent hen - evenals de President deed in het vonnis van 18 maart 1999 jegens de daarin optredende eisers - evenzeer op dit punt met een louter decreet van het ontbreken van rechtstreekse werking het bos in te kunnen sturen.

GRIEF IV

- Aanvankelijk - eisers hebben niet alleen een beroep gedaan op een (dreigende) schending van het recht op leven, maar ook op een (driegende) schending van een groot aantal andere mensenrechten en fundamentele subjectieve rechten, zoals bijvoorbeeld het recht op een ongestoord genot van het eigendom, het recht op gezondheid, het recht op gezinsbeleving, het recht op welstand, etcetera. Waarbij voorts is gesteld dat deze onrechtmatige oorlog een onrechtmatige schending betekent voor met name de Joegoslavië zelf levende eisers van een groot deel van hun fundamentele mensenrechten.

Ook aan dit beroep wordt door de President in het betreden vonnis stilzwijgend geheel voorbij gegaan.

Alsof het daarbij om volstrekt irrelevante aangelegenheden zou gaan.

GRIEF V

Ook ten aanzien van het bepaalde in artikel 52 van het Eerste Aanvullende Protocol bij de Verdragen van Genève is de President er weer als de kippen bij om - opnieuw zonder enige nadere onderbouwing of motivering - te verordonneren dat hieraan geen rechtstreekse werking toekomt.

Alsof het verbod om niet-militaire doelen aan te vallen niet bij uitstek is gegeven ter bescherming van justitiabelen tegen oorlogsgeweld van staten tegen burgers!

De President is kennelijk van oordeel dat hij in vreedstijd burgers die een beroep op hem doen een fatsoenlijke mate van bescherming tegen onrechtmatig optreden van met name ook de overheid behoort te bieden, maar dat zodra de Staat der Nederlanden zich op oorlogspad heeft begeven - of dit nu een verklaarde oorlog is of niet, dat doet daarbij niet terzake - zijn rechterlijke onafhankelijkheid wel de prullenmand in kan, hij normale competenties op eigen gezag zou dienen in te leveren en hij burgers, die bij hem een toevlucht zoeken tegen de voor hen vernietigende gevolgen van de staatsterreur van de Staat der Nederlanden - het gaat hier om de ergste aantasting van subjectieve rechten die maar denkbaar is, al is dit besef als het om Serviërs gaat kennelijk niet vanzelfsprekend - de deur zou moeten wijzen om de oorlogszucht van de Staat niet onbevredigd te laten.

Een dergelijke gemankeerde rechterlijke taakopvatting is natuurlijk onaanvaardbaar !

Er is geen enkele zinnige reden denkbaar waarom de rechter aan het bepaalde in artikel 52 bij de Verdragen van Genève rechtstreekse werking zou dienen te onthouden.

Indien de rechter noch zou kunnen oordelen over de rechtmatigheid van het dreigen met en het daadwerkelijk toepassen van oorlogsgeweld in het licht van het agressie- en interventieverbod, noch over de rechtmatigheid van oorlogsgeweld tegen niet-militaire doelen, in welke opvatting

de President kennelijk een welbehagen vindt, dan verklaart hij de justitiabelen van de aangevallen staat daarmee vogelvrij en zonder welke vorm van juridische bescherming dan ook tegen elke vorm van staatsterreur middels oorlogsgeweld.

Dat is dan de essentie van zijn rechts- en taakopvatting.

Daarmee zijn we dan wat de rechtsbedeling en rechtsbescherming tegen de meest barbaarse vormen van mensenrecht-schendingen betreft, namelijk die als gevolg van onrechtmatige oorlogshandelingen, weer een lange tijd in de geschiedenis teruggeworpen.

Naar de tijd dat rechters zich muisstil moesten houden als staten het beliefden om, naar willekeur, oorlog te voeren en daarbij verschrikkingen over de burgerbevolking te brengen.

GRIEF VI

Onderdeel 1

Indien met de overweging onder 3.2 van het bestreden vonnis:

"Nog daargelaten dat dit artikel (i.e. art. 52 van Protocol I bij de Verdragen van Genève) evenmin een ieder verbindende verdragsbepaling in de zin van art. 93 van de Grondwet betreft, geldt dat thans niet kan worden uitgemaakt of, zoals eisers stellen, burgerobjecten het doelwit vormen van de NAVO-aanvallen, dan wel dat, zoals gedaagde stelt, het telkenmale gaat om objecten die een bijdrage leveren aan de krijgsverrichtingen en derhalve militaire doelen vormen. Er bestaat geen reden om te twijfelen aan de stelling van gedaagde dat enkele civiele objecten per ongeluk zijn geraakt en dat het incidenten betreft,"

zou worden bedoeld dat, voor zover er sprake zou zijn van bombardementen op civiele doelen, deze slechts in incidentele gevallen bij wijze van vergissing hebben plaatsgevonden, terwijl er geen sprake zou zijn van systematische aanvallen op niet-militaire doelen in strijd met het bepaalde in artikel 52 van het Eerste Aanvullende Protocol bij de Verdragen van Genève, in tegenstelling tot wat door - toen - eisers met kracht van argumenten en met een veelheid van schriftelijke documentatie is aangetoond, is deze overweging bepaald onjuist.

Met behulp van de documentatie onder de titel "Aanvallen op niet-militaire doelen en disproportioneel oorlogsgeweld in de op zichzelf al misdadige agressie-oorlog van de NAVO-landen, waaronder Nederland, tegen Joegoslavië", waarin van dag tot dag, vanaf de eerste dag van deze agressie-oorlog van de NAVO-landen bombardementsaanvallen op niet-militaire doelen in de FRY worden beschreven en gedocumenteerd, is door - toen - eisers voldoende aangetoond dat de NAVO-agressors zich aan

grootscheepse, systematische en doelgerichte vernietiging van de Joegoslavische civiele infrastructuur en civiele economie schuldig hebben gemaakt.

Dit, met de opzet om de civiele bestaansvoorwaarden en bestaansmiddelen van de Joegoslavische burgerbevolking zodanig aan te tasten, dat de FRY zich alsnog gedwongen zou zien om in te stemmen met de dictaten van de NAVO-agressors.

Deze documentatie is ruim op voorhand aan de wederpartij ter beschikking gesteld. Nochtans is hierop ter zitting elke inhoudelijke reactie, anders dat de enkele stelling dat opzettelijke aanvallen op niet-militaire doelen van de zijde van Nederland en de overige NAVO-partners volstrekt niet aan de orde waren, uitgebleven.

In het licht van de honderden pagina's - op zich onweersproken - documentatie van vele duizenden systematisch geregistreerde aanvallen op de civiele infrastructuur en andere civiele economische doelen in met name Servië, is een dergelijke enkele bewering dat slechts militaire doelen het doelwit van de NAVO-agressors zouden vormen - bij wijze van enige en uitsluitende reactie op een dergelijke verpletterende "evidence" van het tegendeel-, getuigend van een ongehoorde leugenachtige brutaliteit en schaamteloosheid, waarmee dan klaarblijkelijk gepoogd wordt om het gebrek aan wezenlijke tegenargumenten tegenover dit massieve bewijsmateriaal te verhullen.

Het feit dat de President in het bestreden vonnis op dit punt voetstoots met - aanvankelijk - gedaagde meegaat en, mét deze gedaagde, slechts het "per ongeluk" treffen van enkele civiele doelen wil aannemen - op het voetspoor van gedaagde eveneens de omvangrijke overgelegde documentatie van systematische aanvallen op niet-militaire doelen volkomen negerend -, betekent dat hij zich ook in dit verband onvoorwaardelijk en volstrekt ongemotiveerd identificeert met de positie van - toen - gedaagde.

De ook hier gedemonstreerde volstrekt ongemotiveerde blinde volgzzaamheid van de President ten opzichte van - toen - gedaagde, maakt hier opnieuw weer de rechterlijke onafhankelijkheid tot een farce.

Temeer is deze gezamenlijke positie van President en - toen - gedaagde in dit verband volstrekt onhoudbaar, aangezien het, ook afgezien van de in dit kader door - aanvankelijk - eisers overgelegde documentatie, een feit van algemene bekendheid is dat de NAVO-agressors zich schuldig hebben gemaakt aan grootscheepse en systematische vernietiging van de civiele infrastructuur en het civiele economische potentieel van met name Servië.

Iedereen die de berichtgeving over de NAVO-agressie tegen de FRY ook maar enigzins heeft gevolgd, heeft daar kennis van genomen, dat kan niet missen.

Met zijn opstelling geeft de President impliciet aan dat hoe ver ook de NAVO-agressors, waarbij ook - toen - gedaagde, in hun minachting voor zowel het ius ad bellum als het ius in bello gelijkelijk ook gaan bij het aan hun laars lappen van de begrenzingen die aan oorlogsvoering worden gesteld, hij daarin blindelings volgt.

Artikel 52 van het Eerste Aanvullende Protocol bij de Verdragen van Genève stelt uitdrukkelijke beperkingen aan wat als legitieme militaire doelen mogen worden beschouwd.

De NAVO-agressors zijn zo vrij zich daar geen snars van aan te trekken en de gehele civiele economie en civiele infrastructuur van Joegoslavië tot "militair doel" te verklaren.

Met niet beargumenteerde, maar kennelijk wel hartelijke bijval van de "onafhankelijke" rechter.

Omtrent de beperkingen die artikel 52 van het Eerste Aanvullende Protocol bij de Verdragen van Genève stelt aan wat als legitieme militaire doelen mogen worden beschouwd, is door -aanvankelijk - eiers bij pleidooi in eerste aanleg reeds opgemerkt:

Artikel 52, tweede lid, van Protocol I bij de Verdragen van Genève bepaalt dat aanvallen strikt tot militaire doelen moeten worden beperkt en voegt daar als nadere uitwerking aan toe :

"Voor zover het objecten betreft, zijn militaire doelen uitsluitend die objecten die naar hun aard, ligging bestemming of gebruik een daadwerkelijke bijdrage tot de krijgsverrichtingen leveren en waarvan de gehele of gedeeltelijke vernietiging, verovering of onbruikbaarmaking onder de omstandigheden van dat moment een duidelijk militair voordeel oplevert."

De onbeschrijfelijke en niets ontziende verwoesting van de complete Servische industrie, civiele infrastructuur, civiele nutsbedrijven, gezondheidsinstellingen en overheidsgebouwen, scholen en ziekenhuizen, radio- en televisie-stations, culturele monumenten, kloosters en kerken gaat natuurlijk voor een ieder zonneklaar de beperkingen die in artikel 52, tweede lid, van Protocol I worden opgelegd aan militaire aanvallen op mega-schaal te buiten.

Die aanvallen zijn bovendien ook al op zichzelf onrechtmatig, want in strijd met het agressie-verbod. Zodat de toetsing aan artikel 52, tweede lid, van Protocol I met des te meer kracht en overtuiging alleen maar negatief kan uitvallen.

Aanvallen op burgerobjecten mogen nooit en aanvallen op militaire doelen mogen alleen als zij "onder de omstandigheden van dat moment een duidelijk militair voordeel opleveren".

Er moet dus een directe relatie zijn tussen de aanvallen op het betrokken doel en het militaire voordeel dat daarmee op dat moment wordt verkregen.

Wie kan aangeven wat de - ook temporele - relatie is (geweest) van de grootscheepse vernietigingsaanvallen op de Servische bedrijven, economie, civiele infrastructuur, etc. en het militaire gewin dat onder de omstandigheden van dat moment met deze grootscheepse verwoesting is behaald, mag het zeggen.

Objecten die zouden gelden als militaire doelen mogen uitsluitend worden aangevallen indien zij van belang zijn voor de vijandelijke militaire acties. Maar welke vijandelijke militaire acties waren dan gaande en wat is er het militaire voordeel van (geweest) - een voordeel dat direct zichtbaar moet zijn - om de gehele Servische economie en infrastructuur te vernietigen ? Dit terwijl de Servische eenheden in Kosovo al zijn ontplooid en er geen grondoorlog wordt gevoerd ?

Bovendien zijn militaire doelen uitsluitend "die objecten die naar hun aard, ligging, bestemming of gebruik een daadwerkelijke bijdrage leveren tot de

krijgsverrichtingen". Van de grootscheeps platgelegde objecten, behorende tot de civiele economie en de civiele infrastructuur kan dit onmogelijk worden volgehouden.

Zodat er al met al naar redelijkheid maar één conclusie kan zijn: er worden op grote schaal oorlogsmisdrijven begaan door op grote schaal niet-militaire doelen aan te vallen en hieraan dient terstond een einde te komen.

Onderdeel 2

Volkomen ten onrechte wordt in het hierboven weergegeven citaat onder 3.2 van het bestreden vonnis overwogen:

"(...) dat thans niet kan worden uitgemaakt of, zoals eisers stellen, burgerobjecten het doelwit vormen van de Navo-aanvallen, dan wel dat, zoals gedaagde stelt, het telkenmale gaat om objecten die een bijdrage leveren aan de krijgsverrichtingen en derhalve militaire doelen vormen."

In het licht van het feit dat het ook toen dit kort geding door - toen - eisers aanhangig werd gemaakt al voor iedereen glashelder was dat de NAVO-agressors bezig waren met een systematische vernietiging van de Joegoslavische civiele infrastructuur en het Joegoslavische civiele economische potentieel, teneinde middels grootscheepse verwoesting van de bestaansmiddelen van de bevolking de weerstand van het land te breken. De NAVO-agressors deden daar zelf ook in het geheel niet moeilijk of dubbelzinnig over en dreigden voortdurend dat de FRY op een steeds verdere vernietiging kon rekenen als niet aan de NAVO-dictaten tegemoet werd gekomen.

Zodat het dus ook toen al van algemene bekendheid was dat de NAVO-agressors zich schuldig maakten aan systematische aanvallen op niet-militaire doelen.

In het licht van voorts de overgelegde breedvoerige schriftelijke documentatie van de door de NAVO-agressors gevoerde systematische vernietigingscampagne, waarin van dag tot dag vernietigingsaanvallen op niet-militaire doelen worden opgetekend, is de hierboven geciteerde overweging zowel onaanvaardbaar als onhoudbaar en onjuist.

Onaanvaardbaar, omdat het niet aangaat dat de President hier de positie van - toen - gedaagden, die zich op dit punt beperkten tot de al op het eerste gezicht onhoudbare stelling dat alles wat de NAVO opzettelijk tot doelwit maakt tot de categorie "militaire doelen" moet worden gerekend, op één lijn stelt met de positie van - toen - eisers, die hier de van algemene bekendheid zijnde en voor iedereen kenbare feiten op hun hand hebben en ook overigens nog hun positie met een uitgebreide - onweersproken gelaten - documentatie hebben gestaafd.

Onhoudbaar en onjuist, omdat de wederpartij van - toen - eisers niet in staat is gebleken om van welke uitgevoerde NAVO-aanval dan ook aan te geven wat het beoogde directe

militaire voordeel daarvan zou zijn geweest in het licht van het gestelde doel, namelijk de gestelde bescherming van de Albanese Kosovaren, laat staan dat deze in staat zou zijn gebleken om aan te geven wat, in het licht van de eisen die artikel 52 van Protocol I stelt aan wat als een aanval op een militair doel kan gelden, het beoogde directe militaire voordeel zou zijn geweest van de grootscheepse en systematische vernietigingsaanvallen op civiele objecten in de FRY.

In elk geval is het een onbetwistbaar feit dat daarvan geen enkele Albanese Kosovaar welke vorm van bescherming dan ook heeft ondervonden.

Het is hier de wederpartij van - toen - eisers op wie de last rust om te bewijzen of althans aannemelijk te maken dat de aanvallen die worden uitgevoerd door de NAVO-agressors in overeenstemming zijn met de vereisten die artikel 52 van het Eerste Aanvullende Protocol bij de Verdragen van Genève op het stuk van aanvallen op militaire doelen stelt.

Van enige (zelfs maar poging tot) bewijsvoering van de zijde van - toen - gedaagden is echter geen sprake geweest.

Onderdeel 3

De suggestie die uitgaat van bewoordingen:

"(..),dan wel dat, zoals gedaagde stelt, het telkenmale gaat om objecten die een bijdrage leveren aan de krijgsverrichtingen en derhalve militaire doelen vormen",

dat reeds aanstonds aan alle vereisten die voor aanvallen op militaire doelen gelden zou zijn voldaan, als het gaat om objecten die een bijdrage leveren aan de krijgsverrichtingen is niet zonder meer juist.

Ook aan de andere vereisten van artikel 52 van Protocol I moet zijn voldaan.

GRIEF VII

De overweging in het bestreden vonnis, luidende:

"Wil van disproportionaliteit sprake zijn, dan dienen eisers op zijn minst aannemelijk te maken dat ook ten opzichte van hen persoonlijk sprake is van disproportioneel oorlogsgeweld",

behelst louter onbegrijpelijke onzin.

Of het oorlogsgeweld dat de NAVO-agressors toepassen disproportioneel is of niet, is natuurlijk volstrekt niet afhankelijk van wat - toen - eisers in de onderhavige juridische procedure al of niet aannemelijk maken.

Bij zijn verwerping van de vorderingen van - aanvankelijk - eisers kan de President tegen het slot van zijn vonnis zelfs

niet langer de elementaire beleefdheid jegens - toen - eisers en hun op het spel staande belangen opbrengen om op dit punt tot coherente en logische overwegingen te komen.

GRIEF VIII

De overweging onder 3.3 van het bestreden vonnis, luidende:

"De stelling van eisers dat in Navo-verband verboden wapens worden gebruikt, is gemotiveerd betwist en daarna niet meer geadstrueerd",

mist in alle opzichten deugdelijkheid.

Allereerst is er tussen partijen overeenstemming over dat het een feit is dat bij de NAVO-bombardementen gebruik wordt gemaakt van bepaalde wapentypes, met name van clusterbommen en munitie met verarmd uranium.

Wat partijen verdeeld houdt, is, wat het gebruik van clusterbommen betreft die ook rechtstreeks door Nederlandse vliegtuigen worden uitgeworpen, de vraag of deze als verboden wapens moeten gelden.

Dat wordt door - aanvankelijk - gedaagden ontkend.

Maar nu is het natuurlijk niet zo dat voor de beoordeling door de rechter van de vraag of bepaalde types wapens als verboden wapens in de zin van het recht hebben te gelden, op enigerlei wijze doorslaggevend zou kunnen zijn of partijstandpunten daarover over en weer al of niet betwist zouden zijn.

Bepalend hiervoor is de inhoud van het recht en de rechter moet over deze rechtsvraag oordelen.

De President onttrekt zich hieraan.

Dit is volstrekt onaanvaardbaar.

Overigens past de President in de bestreden overweging de truc toe om daarin exact te spiegelen wat op dit punt in werkelijkheid ter zitting heeft plaatsgevonden.

Niet - toen - eisers hebben, na een aanvankelijke betwisting van - toen - gedaagde dat clusterbommen tot de verboden wapens zouden moeten worden gerekend, daar verder niet meer op gereageerd, maar het is juist de wederpartij van - toen - eisers geweest, die bij pleidooi ter zitting in tweede termijn niet meer is teruggekomen op de gemotiveerde stellingen van - toen - eisers dat clusterbommen als verboden wapens hebben te gelden.

Aanvankelijk eisers hebben hiervoor bij pleidooi het volgende aangevoerd:

Gebruik van verboden wapens

Bij de NAVO-agressie wordt allerhande wapentuig gebruikt, maar ook worden wapens ingezet die in internationale conventies zijn verboden, zoals clusterbommen en bommen met vertraagde ontsteking.

Een afschuwelijk voorbeeld hiervan is het bombardement met clusterbommen op het centrum van Nis, waarbij de markt, het universiteitsgebouw en het ziekenhuis werden getroffen, die in een gatenkaas veranderden en waarbij een groot aantal mensen gedood werden en tientallen burgers afschuwelijke verwondingen opliepen.

Bij deze en andere aanvallen op burgerdoelen en andere doelwitten gooiden

0306913534

- 23 -

de NAVO-agressors meer dan 150 containers met bijna 30.000 clusterbommen af. Tenminste eenderde deel van deze clusterbommen werden gebruikt bij aanvallen tegen steden in Kosovo en Metohija, Pristina, Urosevac, Djakovica, Prizren en een aantal plaatsen in Servië.

Wat betreft het gebruik van munitie met verarmd uranium, is door - toen - gedaagde slechts gereageerd met de ontkenning dat dit type munitie ook door Nederland in de agressie-oorlog tegen de FRY zou worden ingezet.

- Toen - eisers hebben daarop in tweede termijn met nadruk erop gewezen dat het volstrekt niet uitmaakt of Nederland nu wel of niet ook zelf munitie met verarmd uranium inzet, aangezien, nu Nederland voluit deel uitmaakt van de geïntegreerde bevelsstructuur en betrokken is bij de geïntegreerde aanvalsplannen in NAVO-verband, Nederland naar onbetwistbare volkenrechtelijke maatstaven ook voluit verantwoordelijkheid draagt voor en aansprakelijk is voor het gebruik van verboden wapens door mede-agressors. Het is de wederpartij geweest, die daarop bij pleidooi in tweede termijn elke verdere reactie schuldig is gebleven.

Terzake van (de rechtmatigheid van) het gebruik van verarmd uranium is door - toen - eisers bij pleidooi in eerste aanleg het volgende gesteld:

Bij hun talloze aanvallen gebruiken de NAVO-agressors bovendien munitie met verarmd uranium. Zij begaan daarmee een zwaar misdrijf, in strijd met de voorschriften van de artikelen 35, derde lid en 55 van het Eerste Aanvullende Protocol bij de Verdragen van Genève.

Dit gebruik van munitie met verarmd uranium heeft niet alleen directe gevolgen voor de rechtstreeks getroffen, maar ook onoverzienbare gevolgen voor allen die tot in de verre toekomst aan de vrijgekomen straling hiervan worden blootgesteld.

In de documentatie over de aanvallen op niet-militaire doelen en het gebruikte disproportionele oorlogsgeweld, die is overgelegd, zijn, verspreid over deze documentatie, op diverse data nadere beschouwingen over en verwijzingen naar dit gebruik en van de te verwachten catastrofale gevolgen van dit verarmd uranium opgenomen. Daarin wordt ook verwezen naar de zich thans in Irak openbarende gevolgen van massaal gebruik van verarmd uranium in de vorm van een sterke stijging van leukemie, kanker, misgeboorten en geboorte van misvormde kinderen in gebieden waarin dit verarmd uranium op grote schaal is toegepast.

Zodat het oorlogsgebruik van verarmd uranium zich niet alleen keert tegen de huidige generatie van de burgerbevolking, maar ook de gezondheid van toekomstige generaties zal aantasten.

En voorts in tweede termijn :

Clusterbommen zijn wapens die niet-onderscheidend van aard zijn, zodat zij uit dien hoofde behoren tot de categorie van verboden wapens. Bovendien veroorzaken zij gruwelijke verwondingen en verminkingen en moeten daarom bovendien worden beschouwd als wapens die naar hun aard onnodig leed en onnodig letsel veroorzaken. Zodat zij op tweeërlei wijze behoren tot de in artikel 35 lid 2 van het Eerste Aanvullende Protocol bij de Verdragen van Genève verboden wapens.

Het gebruik van munitie met verarmd uranium brengt zodanige schade aan het natuurlijk milieu toe dat daardoor de gezondheid van de burgerbevolking in gevaar wordt gebracht. En is daarmee zowel in strijd met artikel 55, eerste lid als artikel 35, derde lid van het Eerste Aanvullende Protocol bij de Verdragen van Genève.

GRIEF IXOnderdeel 1

In de overweging onder 3.4 van het bestreden vonnis, luidende:

"Het beroep van eisers op de Wet Oorlogsstrafrecht gaat niet op. Deze wet ziet uitsluitend op misdrijven gepleegd door natuurlijke personen",

meent de President aan zijn weigering om te oordelen over de rechtmatigheid van het dreigen met en uiteindelijke toepassen van oorlogsgeweld door de Staat der Nederlanden tegen de FRY, - zijnde een ernstige schending van het ius ad bellum -, alsmede om te oordelen over de door - toen - eisers met documenten en een beroep op wat ook overigens van algemene bekendheid is gestaafe bewuste en opzettelijke vernietigingscampagne van de civiele infrastructuur en het civiele economische potentieel van met name Servië, - zijnde een diepe schending van het ius in bello -, welke weigering is gebaseerd op het eenvoudigweg ontkennen van de terzake geldende internationaal-rechtelijke bepalingen, ook in het licht van duidelijk nationaal-rechtelijke bepalingen te kunnen vasthouden aan deze weigering, door ook de inhoud van de Wet Oorlogsstrafrecht buiten zijn gezichtsveld te plaatsen.

Onderdeel 2

Ten onrechte wordt onder 3.4 voorts overwogen:

"Zolas reeds hiervoor is overwogen, kan thans overigens niet worden uitgemaakt dat door gedaagde misdrijven worden gepleegd."

En inderdaad, als men zoals de President doet in het bestreden vonnis, alle internationaal-rechtelijke bepalingen die bepaalde handelwijzen tot oorlogsmisdrijven en misdrijven tegen de vrede verklaren, systematisch rechtstreekse werking ontzegt, als men de achterliggende volkenrechtelijke normen van volkenrechtelijk gewoonterechtelijke aard, deels zelfs van ius cogens- karakter zijnde, daarbij zonder meer negeert en bij een beroep hierop doet alsof men een defect aan de oren heeft; als men voorts het appèl dat daarnaast nog wordt gedaan op artikel 90 van de Grondwet en op artikel 6 van het Handvest van Neurenberg volkomen negeert en tenslotte ook een beroep op de normen van de Wet Oorlogsstrafrecht als achterliggende normen die te allen tijde moeten worden gerespecteerd probeert te verdraaien tot louter een beroep op de Wet Oorlogsstrafrecht zelf, dan komt men een heel eind in de richting van het vooraf gestelde doel. Namelijk dat

"(..)thans overigens niet (kan) worden uitgemaakt dat door gedaagde misdrijven worden gepleegd."

Sterker nog, men heeft dan de redelijke zekerheid ingebouwd dat dit nooit zal kunnen worden uitgemaakt.

Met een integere en rechtmatige rechtspraak heeft dit intussen, zeker in het licht van de fundamentele belangen van de eisers die hier rechtsbescherming zoeken - voor hen gaat het in uiterste instantie letterlijk om een zaak van leven en dood -, volstrekt niets van doen.

Onderdeel 3

Onjuist is overigens de rechtsopvatting van de President dat het beroep van - toen - eisers, niet alleen op de achterliggende normen van de Wet Oorlogsstrafrecht, maar ook op deze wet zelf niet zou opgaan, omdat deze wet uitsluitend zou zien op op misdrijven gepleegd door natuurlijke personen. In grief VI tegen het vonnis van 7 april 1999 werd daar namens de daarin optredende appellanten reeds tegen in gebracht:

Grief VI

Ten onrechte wordt in het bestreden vonnis onder 3.13 overwogen:

"Het beroep op de Wet Oorlogsstrafrecht gaat niet op. Deze wet ziet op misdrijven gepleegd door natuurlijke personen".

Ook al zou het in de laatste zin gestelde juist zijn - quod non -, dan nog sluit dit een beroep op de Wet Oorlogsstrafrecht in een zaak als deze in het geheel niet uit.

De Wet Oorlogsstrafrecht stelt immers normen. Die normen maakt mitsdien deel uit van de Nederlandse rechtsorde en moeten dan ook gewoon gehandhaafd worden. Zoals dit geldt voor de normen van het reguliere Wetboek van Strafrecht, zo geldt dit ook voor de normen van de Wet Oorlogsstrafrecht.

Om maar eens een norm uit het reguliere Wetboek van Strafrecht te noemen - het verbod tot mishandeling.

Als een persoon er weet van heeft dat een ander persoon voortdurend de intentie heeft om hem te mishandelen, kan hij bij de civiele rechter handhaving van het verbod tot mishandeling vragen door het vragen van een bevel tot maatregelen daartegen. Zoals bij voorbeeld een straatverbod.

Zo geldt dit ook voor de normen van de Wet Oorlogsstrafrecht. Indien de Staat schending daarvan beraamt of pleegt, kan degene die door dit onrechtmatig handelen gedupeerd dreigt te worden bij de civiele rechter terecht voor een voorlopige voorziening daartegen.

Zoals ook in kwestie wordt gevraagd.

Of de Wet Oorlogsstrafrecht nu ziet op misdrijven gepleegd door natuurlijke personen of niet, staat daarbuiten.

Overigens is de opvatting van de President natuurlijk volstrekt onjuist.

Geen enkele strafwet beperkt strafbaarstelling uitsluitend tot natuurlijke personen, dus ook de Wet Oorlogsstrafrecht niet.

Behalve als het gaat om delicten die naar hun aard alleen door natuurlijke personen kunnen worden begaan. Voor veel delicten als bedoeld in de Wet Oorlogsstrafrecht gaat dit niet op.

Met name ook niet voor het bepaalde in artikel 8 van de Wet Oorlogsstrafrecht, waarop expliciet een beroep wordt gedaan.

GRIEF X

Ten onrechte wordt in het bestreden vonnis onder 3.1 overwogen:

"Het door eisers gedane beroep op hun recht op leven faalt op dezelfde grond, temeer nu zij niet aannemelijk hebben gemaakt dat er ten opzichte van hen persoonlijk sprake zou zijn van een schending van dit recht."

En wordt onder 3.2 overwogen:

"Overigens geldt ook hier dat eisers geen concrete omstandigheden stellen waaruit volgt dat er ten opzichte van hen persoonlijk sprake zou zijn van een schending van het humanitair oorlogsrecht."

En wordt tenslotte onder 3.3. gesteld dat eisers op zijn minst aannemelijk hebben te maken dat ook ten opzichte van hen persoonlijk sprake is van disproportioneel oorlogsgeweld. Hier zou volgens de President gelden:

"Eisers hebben hieromtrent niet meer gesteld dan dat enkele eisers dienst doen in het Servische leger. Dit is niet voldoende".

Deze rechterlijke overwegingen komen erop neer dat niet voldoende duidelijk zou zijn gemaakt dat - toen - eisers ook persoonlijk worden bedreigd en gedupeerd door het gebruik van onrechtmatig oorlogsgeweld tegen de FRY, als misdrijf tegen het ius ad bellum, en door de systematische vernietiging van de civiele infrastructuur en het civiele economische potentieel en ook overigens de toepassing van disproportioneel oorlogsgeweld, als misdrijven tegen het ius in bello.

Hetgeen op dit punt, overigens opnieuw in trouwe navolging van hetgeen de de Staat hierover te berde heeft gebracht, door de President aan het papier is toevertrouwd - uiteraard weer met volledig voorbij gaan aan al hetgeen hieromtrent door - toen - eisers werd opgemerkt -, getuigt primair van een volstrekt gebrek aan voorstellingsvermogen van wat een oorlog voor mensen betekent en van een volstrekt dedain voor alles wat de eisers van Joegoslavische afkomst als gevolg van deze oorlog hebben te doorstaan.

Anticiperend op een dergelijke opstelling van de Staat terzake hebben - toen - eisers bij pleidooi in eerste aanleg al aangevoerd:

"De Staat zal ook nog aanvoeren dat wat er overigens ook zij van wat eisers beweren over aanvallen op niet-militaire doelen en het gebruik van disproportioneel oorlogsgeweld, zij in elk geval hun belangen op dit punt niet voldoende hebben geïndividualiseerd.

Het zal je maar gebeuren dat, terwijl je land systematisch in puin wordt gegooid, je werkplek door de bombardementen wordt vernietigd, je toekomst-perspectieven aan barrellen worden gebombardeerd, je ieder moment zelf het directe slachtoffer van een bomaanval kan worden, de kerk waar je

0306913534

- 27 -

heen placht te gaan er niet meer is, het ziekenhuis waar je voor je gezondheidszorg van afhankelijk bent gedwongen gesloten is, en zo valt nog uren door te gaan, en dat dan de Nederlandse Staat met de tegenwerping komt: wat heb je nou eigenlijk voor belang bij de stelling dat er disproportioneel oorlogsgeweld zou worden toegepast er er systematisch niet-militaire doelen zouden worden aangevallen. Een gotspe van de bovenste plank !

Eger nog: het zal je maar gebeuren dat de rechter wiens bescherming je inroept tegen een dergelijke terreur van met name ook de Nederlandse Staat, het hierboven geciteerde gehoord hebbend en daaraan zonder meer voorbij gaand, met de Staat op dit punt een gezamenlijke koorzang aanheft.

Alsof het trouwens ook niet, los van hetgeen hierboven is geciteerd, als alleen al voortvloeiend uit de aard van het gebruik van disproportioneel oorlogsgeweld en het gebruik van geweld tegen niet-militaire doelen vast staat dat elkeen die daarmee in aanraking komt, daardoor fysiek bedreigd wordt en daarvan directe schade ondervindt.

En aangezien dit disproportionele oorlogsgeweld en deze aanvallen op niet-militaire doelen over het gehele grondgebied van de FRY plaatsvinden, doch met name ook geconcentreerd in Servië, gaan de verschrikkingen hiervan aan niemand voorbij en dus ook niet aan de in Servië woonachtige eisers. En het minst van allen natuurlijk aan die eisers die gemobiliseerd zijn.

In Trouw van 5 juni 1999 gaf de Joegoslavische dissidente en schrijfster Biljana Srbljanovic de zoveelste editie van van haar oorlogsdagboek uit Belgrado.

Zij schreef daarin - en dergelijke ervaringen worden door alle in Joegoslavië woonachtige eisers gedeeld - :

Vanochtend hoorde ik op de radio een beroemde psychiater, met goede raad over manieren om deze zware periode door te komen. We moeten lachen, humor is het enige wat ons redden kan. Omdat alle psychiaters gek zijn, heb ik de radio meteen uitgezet: hoe kan ik nu lachen? Waar kan ik nou echt vrolijk over zijn?, dacht ik, terwijl ik de stad doorkruiste op zoek naar brood. Overal is het donker, er is geen stromend water en er is te weinig voedsel.

De wijk waar mijn ouders wonen, zit al twee dagen zonder licht of water. De mensen vangen de regen op, die gelukkig blijft vallen. Een extra deprimerende factor in deze grijze tijden. Mijn moeder bestrijdt haar zenuwen met hypnose. Ze slikt kalmeringsmiddelen en zodra de zon ondergaat, gaat ze ver van het raam, voor de spiegel zitten en kijkt de hele nacht bevend naar haar spiegelbeeld. Ze luistert naar de inslaande bommen en vraagt zich af waar ze dit aan verdiend heeft. Ze hypnotiseert zichzelf, zoekt tevergeefs naar een antwoord en wacht, zonder ooit een antwoord te vinden de ochtend af.

0306913534

- 28 -

en: **Belgrado 25 mei**

De enige zenders die nog te ontvangen zijn, zijn de zenders die ik de afgelopen weken, met succes, heb weten te vermijden. Ik wilde er niet meer naar kijken sinds ik de burgemeester met zijn hofhouding ter gelegenheid van een kerkelijk feest cadeautjes zag uitdelen aan kinderen. De tv-kopstukken moeten gedacht hebben dat het leuk was om kinderen te zien vechten om zeepjes. In de veronderstelling dat het kauwgum was, stopten ze deze ook nog in hun mond. Voor mij was dit een teken van de absolute wanhoop en de totale menselijke armoede van een land waarin kinderen nog nooit kauwgum hebben gezien, of zeep, of beide.

Op een andere zender worden 's nachts alleen maar films uitgezonden. Om 'technische redenen' zeggen ze. De

werkelijke reden is dat na de bommen op de staatstelevisie, niemand nog zo gek is om 's nachts te werken. Het gerucht gaat dat er een man goed betaald wordt om 's nachts, als er een film is afgelopen, naar de televisiestudio te hollen en een nieuwe cassette in de videocorder te stoppen.

Ik ben eens midden in een nieuwsuitzending gevallen. De omroepster had een feestelijke avondjurk aan, terwijl het klaarlichte dag was, en las ernstig voor, met dramatische pauzes. Tijdens de uitzending klonk ineens het luchtalarm. Op slag wierp ze het waardige air van verdediger van de Servische rechten van zich af en begon door de zinnen te jagen, slipte lettergrepen in, en zelfs hele woorden. Eenmaal bij de weerberichten aangeland viel nergens meer uit op te maken of het nou lelijk of juist mooi weer zou worden. En daarna verontschuldigde ze zich: „Neemt u me niet kwalijk, maar ik moet opschieten. Ik ben erg bang!”

en na aankomst in Wenen:

Hier, in deze schitterende stad, begin ik last te krijgen van slapeloosheid. Ik volg al het nieuws, bel tevergeefs naar Belgrado, ben ongerust over mijn familie en word razend als ik kille berichten hoor over een bom die „op een woonwijk is gevallen en drie mensen heeft gedood”. Er wordt niet verteld waar, niet hoe, niet waarom, niet wie die mensen zijn. Ik snap niets van de media.

's Nachts houd ik mezelf voor dat ik moet ontspannen, dat ik deze time-out heb verdiend, dat alles in orde zal komen. Overdag kan ik niet wachten tot ik weer naar huis mag, weg van deze mensen en hun kille nieuwsgierigheid. Bijna

ongemerkt kom ik tot de conclusie dat ik blij ben dat ik uiteindelijk toch niet geëmigreerd ben: ik zou het niet kunnen verdragen gescheiden te zijn van de mensen waar ik van houd, van mijn stad, in de wetenschap dat het een scheiding voor altijd zou zijn.

Als een journalist me vraagt of mijn kritiek op het Servische regime inhoudt dat ik instem met de bombardementen, besluit ik er verder het zwijgen toe te doen: ik wil geen vraag meer horen. Als iemand na twee maanden van bombardementen nog niet begrijpt dat het een tragische vergissing is, dan heb ik daar niets aan toe te voegen.

Met een dergelijke grote verontrusting, die de zenuwen sloopt en met een ziek makende angst voor hun familieleden en vrienden in de FRY hebben ook alle in Nederland woonachtige eisers van Joegoslavische afkomst te maken. Velen van hen hebben bovendien nog bezittingen en andere op geld waardeerbare belangen in de FRY. Van het soort dat als het maar zou gaan om Hollandse varkensboeren, de Nederlandse rechter sterk zou aanspreken. En het is natuurlijk een onloochenbaar feit en een simpele kwestie van oorzaak en gevolg dat vanaf het moment dat de NAVO-agressors hun vernietigingspotentieel richtten op de civiele infrastructuur en het civiele economische potentieel en letterlijk niets meer veilig was voor hun bommenterreur, die bedreigingen en aantastingen alleen maar onevenredig groter zijn geworden.

0306913534

- 29 -

Het is overigens duidelijk welke eisen de President stelt aan eisers, willen zij een beroep kunnen doen op de bescherming van hun recht op leven, die hen rechtens toekomt. In dit verband wordt immers door hem gesteld dat:

"zij niet aannemelijk hebben gemaakt dat ten opzichte van hen persoonlijk sprake zou zijn van het schending van dit recht."

Het hier gestelde is blijkbaar ook bedoeld voor de in Servië woonachtige eisers.

Blijkbaar kunnen zij in de ogen van de President pas aanspraak maken op bescherming van hun recht op leven, als zij rechtstreeks getroffen zijn door NAVO-agressie en niet eerder. Zodat de enige Serviërs die in die opvatting recht hebben op bescherming van hun recht op leven dode Serviërs zijn.

GRIEF XI

Onjuist en onbegrijpelijk is tenslotte de overweging onder 3.3., luidende:

"Gedaagde heeft er verder onweersproken op gewezen dat uit de statuten van eiseres sub 40 niet volgt dat zij ook kan opkomen voor de belangen van de overige eisers in deze procedure".

_ Toen - eiseres sub 40 komt helemaal niet op voor de belangen van de overige eisers, maar uitdrukkelijk voor haar statutaire eigenbelang.

Zoals zij ook al deed in de eerdere procedure tegen de Staat, leidend tot het vonnis van 18 maart 1999, toen er nog geen daadwerkelijk oorlogsgeweld plaatsvond en er mitsdien ook nog geen sprake kon zijn van disproportioneel oorlogsgeweld en geweld tegen niet-militaire doelen.

De kosten van deze dagvaarding zijn voor mij, deurwaarder, f

De kosten dezes zijn:

exploit	f. 40,35
afschrift	f. 168,20
bijlage(n)	f. -
afstand	f. 4,-
meer pers.	f. 10,15

B.T.W.

Art. 2 Rv. f. _____

B.T.W. f. _____

f. _____

222,70
38,05
26,67

PRESIDENT ARKONDISSEMENTSRICHTBANK

DEN HAAG

PROCESDossier

van

CHRISTINA TUSTENMAN e.a.

el s e r s

procureur: mr. A.B.B. Beinaard

tegen

de STAAT DER NEDERLANDEN

Red a a g d e

procureur: mr. J.V.H. van Wijk

INHOUD:

- dagvaarding;
- de processstukken in het k.g. van vredesorganisaties en burgers van Joegoslaviëse afkomst / Staat, gevoerd voor Pres. Rb. Den Haag;
- de processstukken in het k.g. van Joegoslaviëse militairen / Staat, gevoerd voor Pres. Rb. Den Haag;
- overzicht van de aanvallen op niet-militaire doelen en het toegenomen te disproportionele oorlogsgeweld van de NAVO-agressoren tegen de RY, benevens de gevolgen hiervan;
- rapportages, alsmede een gerechtelijke uitpraak, waarin de Amerikaanse oorlogsmisdaden, gepleegd in de Golfoorlog tegen de republiek Irak, aan de orde worden gesteld;
- advies van de Raad van State van 27 november 1985 inzake volkenrechtelijke aspecten m.b.t. het Verdrag inzake de plaatsing van kerns-raketten;
- afschrift dagvaarding Nedovic e.a. / Kok e.a. voor het kort Geding van 16 mei 1999 voor Pres. Rb. Amsterdam;
- "Rechtmatigheid van kernwagens ?" - uitspraak van het Internationaal Gerechtshof van 8 juli 1996;
- pleitnota.

P R E S I D E N T A R R O N D I S S E M E N T S R E C H T B A N K

D E N H A A G

PROCESDOSSIER

van

CHRISTINA TIJSTERMAN e.a.

e i s e r s

procureur: mr. A.B.B. Beelaard

tegen

de STAAT DER NEDERLANDEN

g e d a a g d e

procureur: mr. J.W.H. van Wijk

INHOUD:

- dagvaarding;
- } - de processtukken in het k.g. van vredesorganisaties en burgers van Joegoslavische afkomst / Staat, gevoerd voor Pres. Rb. Den Haag;
- } - de processtukken in het k.g. van Joegoslavische militairen / Staat, gevoerd voor Pres. Rb. Den Haag;
- overzicht van de aanvallen op niet-militaire doelen en het toegepaste disproportionele oorlogsgeweld van de NAVO-agressors tegen de FRY, benevens de gevolgen hiervan;
- ✓ } - rapportages, alsmede een gerechtelijke uitspraak, waarin de Amerikaanse oorlogsmisdaden, gepleegd in de Golfoorlog tegen de republiek Irak, aan de orde worden gesteld;
- ✓ } - advies van de Raad van State van 27 november 1985 inzake volkenrechtelijke aspecten m.b.t. het Verdrag inzake de plaatsing van kruisraketten;
- afschrift dagvaarding Dedovic e.a. / Kok e.a. voor het kort geding van 18 mei 1999 voor Pres. Rb. Amsterdam;
- "Rechtmatigheid van kernwapens ?" - uitspraak van het Internationaal Gerechtshof van 8 juli 1996;
- pleitnota.

COPIE (PROD)

Heden, de
negentig, op verzoek van :

negentienhonderdnegenen-

1. LURA DEDOVIC, wonende te Belgrado, republiek Servië
2. RADMILLA LUKIC, wonende te Zemun, republiek Servië
3. SLOBODAN LUKIC, wonende te Zemun, republiek Servië
4. ZORAN LUKIC, wonende te Zemun, republiek Servië
5. DEJAN LUKIC, wonende te Zemun, republiek Servië
6. LANZAR ACIMOVIC, wonende te Belgrado, republiek Servië
7. VERA ACIMOVIC, wonende te Belgrado, republiek Servië
8. ALEKSANDAR ACIMOVIC, wonende te Belgrado, republiek Servië
9. ALEKSANDRA ACIMOVIC, wonende te Belgrado, republiek Servië
10. RODOJKO RODENKOVIC, wonende te Belgrado, republiek Servië
11. MILIVOJE RODENKOVIC, wonende te Belgrado, republiek Servië
12. DRAGAN LERO, wonende te Belgrado, republiek Servië
13. SLILIVOJ TEOTILOVIC, wonende te Lajkovac, republiek Servië
14. SLILICA TEOTILOVIC, wonende te Lajkovac, republiek Servië
15. ZIVOMIR ZIZOVIC, wonende te Belgrado, republiek Servië
16. LJUBICA ZIZOVIC, wonende te Belgrado, republiek Servië
17. BOZIDAR JOVANOVIC, wonende te Belgrado, republiek Servië
18. ILENA JOVANOVIC, wonende te Belgrado, republiek Servië
19. LJUBICA TEOTILOVIC, wonende te Pridvorice, republiek Servië
20. IVANIKA TEOTILOVIC, wonende te Pridvorice, republiek Servië
21. DEJAN TOMIC, wonende te Valjevo, republiek Servië
22. DRAGAN TOMIC, wonende te Valjevo, republiek Servië
23. SLAVOLJUB STANISIC, wonende te Pridvorice, republiek Servië
24. BRANKA STANISIC, wonende te Pridvorice, republiek Servië
25. SASA MILOVANOVIC, wonende te Smed Palanka, republiek Servië
26. MONIR BATRICEVIC, wonende te Amsterdam
27. ZAGORKA BATRICEVIC, wonende te Amsterdam
28. DRAGOMIR BATRICEVIC, wonende te Amsterdam
29. GORAN BATRICEVIC, wonende te Amsterdam,

te dezer zake domicilie kiezend te Amsterdam aan de Binnengasthuisstraat 148, ten kantore van mr. W.J. Eusman, die tot procureur wordt gesteld,

De heer, Mr. JOSEPHADY HUIS...
De heer, Mr. JOSEPHADY HUIS...
De heer, Mr. JOSEPHADY HUIS...
De heer, Mr. JOSEPHADY HUIS...

krachtens mij verstrekte mondelinge last van de E.A. Heer President van de Arrondissementsrechtbank te Amsterdam

IN KORT GEDING GEDAGVAARD :

1. WIM KOK, wonende te Amsterdam aan de Ank v.d. Moerstraat 9, aldaar mijn exploit doende, sprekende met en afschrift dezes latende aan:

voormeld adres in gesloten envelop met
daarop de vermeldingen als wettelijk
voorgeschreven, omdat ik aldaar niemand
aantrol aan wie rechtsgeldig afschrift
kon worden gelaten;

2. FRANK H. DE GRAVE, wonende te Amsterdam aan de Herman Heijermansweg 15/hs, aldaar mijn exploit doende, sprekende met en afschrift dezes latende aan :

die bij afzonderlijk exploit is of zal worden gedagvaard;

3. JOSEPHUS J. VAN AARTSEN, wonende te Den Haag aan de Frankenslag 97, aldaar mijn exploit doende, sprekende met en afschrift dezes latende aan :

die reeds is of zal worden gedagvaard;

OM :

op dinsdag achttien mei negentienhonderdnegenen-
negentig des morgens om 10.30 uur te verschijnen ter terecht-
zitting van de President van de Arrondissementsrechtbank te Amsterdam,
alsdan rechtdoende in Kort Geding, gehouden wordende in het Paleis
van Justitie aan de Parnassusweg 220 te Amsterdam;

Met aanzegging dat bij verschijnen ter vermelde terechtzitting een vast
recht zal worden geheven van f 400,--

TEN EINDE :

namens mijn verzoekers als eisers te horen concluderen :

1. Aangezien de Staat der Nederlanden zich in NAVO-verband schuldig maakt aan een agressie-oorlog tegen de Federale Republiek Joegoslavië (FRY), die op zichzelf al iedere volkenrechtelijke rechtmatigheid in het geldend volkenrecht mist;
2. Aangezien hiermee een misdrijf tegen de vrede wordt begaan, hetgeen behoort tot de zwaarst denkbare misdrijven, waarvoor dan ook geen verjaring geldt;
3. Aangezien bij deze agressie-oorlog bovendien op grote schaal disproportioneel oorlogsgeweld wordt toegepast en op grote schaal niet-militaire doelen, behorend tot de civiele infrastructuur en de civiele economie van de FRY worden verwoest;
4. Aangezien dit elk voor zich oorlogsmisdrijven zijn, waarbij tevens geldt dat elke aanval op een niet-militair doel ook op zich steeds weer een nieuw oorlogsmisdrijf vormt;
5. Aangezien nu de Staat der Nederlanden deelneemt aan de geïntegreerde aanvalsplannen van de NAVO, het onomstreden is dat de Staat der Nederlanden daarmee ook volledig medeverantwoordelijk en medeaansprakelijk is voor alle oorlogsdaden in NAVO-verband in de FRY begaan;
6. Aangezien derhalve de Staat medeverantwoordelijkheid draagt voor en medeaansprakelijk gehouden moet worden voor de in NAVO-verband jegens de FRY begane oorlogsmisdrijven en misdrijven tegen de vrede;
7. Aangezien bij de processen in Neurenberg is geboekstaafd als principes:
"Crimes against international law are committed by man, not by abstract entities, and only by punishing individuals who commit such

crimes can the provisions of international law be enforced."
(Annual Digest, 13 (1946), p. 221)

8. Aangezien als gevolg van het bepaalde in artikel 6 van het Handvest van Neurenberg als een misdrijf tegen de vrede worden gekwalificeerd:
"Het maken van plannen voor, het voorbereiden van, het nemen van initiatieven tot, of het voeren van een aanvalsoorlog of een oorlog in strijd met internationale verdragen, overeenkomsten of verzekeringen, of deelneming aan een gemeenschappelijk plan of samenzwering voor het verrichten van de bovengenoemde handelingen." (Stcrt. 1946, 18) ;
9. Aangezien nu het hier gaat om een agressie-oorlog, waarbij de van ius cogens zijnde beginselen van het verbod van agressie en het verbod van interventie worden geschonden, als een paal boven water staat dat deze oorlog valt binnen de hierboven omschreven termen;
10. Aangezien daar trouwens nog bij komt dat ook het doel van deze agressie, namelijk het naar de tekentafel bombarderen van "Milosevic", ook op zich al volkenrechtelijk zo onrechtmatig is als maar zijn kan, aangezien dit volledig in strijd is met het principe, neergelegd in artikel 52 van het Weens Verdragenverdrag, namelijk dat staten onderling elkaar niet met geweld of onder dreigen met geweld volkenrechtelijke overeenkomsten mogen afdwingen;
11. Aangezien artikel 6 van het Handvest van Neurenberg voorts ook een definitie verschaft van het begrip oorlogsmisdrijven en het geen twijfel lijdt dat het gebruik van disproportioneel oorlogsgeweld en het bombarderen van niet-militaire doelen oorlogsmisdrijven zijn in de aangegeven zin;
12. Aangezien artikel 6 van het Handvest van Neurenberg voorts tenslotte nog bepaalt :
"Leiders, organisatoren, zij die hebben uitgelokt en medeplichtigen, die hebben deelgenomen aan het opstellen of uitvoeren van een gemeenschappelijk plan of samenzwering om een van de bovengenoemde misdrijven te begaan, zijn aansprakelijk voor alle daden, die door personen ter uitvoering van dit plan zijn verricht";
13. Aangezien derhalve bij deze oorlogsmisdrijven en misdrijven tegen de vrede waaraan de Staat der Nederlanden zich mede schuldig maakt, het principe van de persoonlijke verantwoordelijkheid en individuele aansprakelijkheid hiervoor voorop staat;
14. Aangezien hier als leiders in de bovengenoemde zin voor de door de Staat der Nederlanden gepleegde oorlogsmisdrijven en misdrijven tegen de vrede gelden de drie gedaagden, die mitsdien als persoon in dit kort geding worden aangesproken;
15. Aangezien uit de constante jurisprudentie van de Tribunalen van Neurenberg, Tokio, Joegoslavië en Rwanda steeds weer blijkt dat voor een persoonlijke onschendbaarheid in enigerlei vorm bij oorlogsmisdrijven en misdrijven tegen de vrede op basis van de uitoefening van welke staatsfunctie dan ook geen sprake kan zijn, zodat mitsdien gedaagden als privé-personen hun volledige individuele aansprakelijkheid en persoonlijke verantwoordelijkheid, ook in rechte, onder ogen hebben te zien;
16. Aangezien gedaagden dan ook op deze persoonlijke titel in dit kort geding door eisers worden aangesproken;

17. Aangezien de in Joegoslavië woonachtige eisers nu al meer dan een maand te maken hebben met vreselijke bombardementen, waardoor hun land, hun op geld waardeerbare belangen in Joegoslavië en hun bestaansvoorwaarden worden vernietigd, hun eigendommen worden aangetast of bedreigd en zelfs hun leven voortdurend in de waagschaal is;
18. Aangezien de eisers sub 8 en sub 21 zich thans in werkelijke militaire dienst bevinden en hun leven ook op die grond voortdurend in gevaar is als gevolg van de onrechtmatige aanvallen;
19. Aangezien de overige niet in Joegoslavië woonachtige eisers niet behoeven te dulden dat het leven, de eigendommen en andere mensenrechten en subjectieve rechten van hun familieleden, verwanten en landgenoten, alsmede hun eigendommen en op geld waardeerbare belangen in de FRY worden aangetast en bedreigd als gevolg van de onrechtmatige aanvallen;
20. Aangezien gedaagden, als de Nederlandse leiders in de zin van artikel 6 van het Handvest van Neurenberg, voor de hierbij aan de orde zijnde oorlogsmisdrijven en misdrijven tegen de vrede, hiervoor persoonlijk verantwoordelijk en individueel aansprakelijk zijn;

MITSDIEN :

De President van de Arrondissementsrechtbank te Amsterdam wordt verzocht om bij vonnis, uitvoerbaar bij voorraad,

1. gedaagden, elk voor zich, te veroordelen tot betaling van een schadevergoeding van f 1000,- aan elk der eisers, bij wijze van (voorlopige en vooralsnog alleen immateriële) schadevergoeding, vanwege de grote spanningen waaraan zij bloot staan, c.q. hebben blootgestaan als gevolg van de voortdurende bedreiging van hun leven en dat van hun familie, verwanten, vrienden en landgenoten in de FRY, de bedreiging en aantasting van hun bestaansmiddelen, bestaansvoorwaarden, eigendommen en op geld waardeerbare belangen in de FRY en de aantasting van andere subjectieve rechten als gevolg van het onrechtmatige oorlogsgeweld;
2. gedaagden te bevelen om zich met onmiddellijke ingang te onthouden, dan wel na het bereikt zijn van een eventueel staakt-het-vuren of (voorlopig) akkoord, te blijven onthouden, van elke handeling of uitlating gericht op voortzetting, dan wel hervatting, van Nederlandse deelname aan het onrechtmatige oorlogsgeweld en van dit bevel terstond kennis te geven aan de overige leden van het Kabinet, aan de Tweede Kamer en aan de Ministers van Buitenlandse Zaken van de overige NAVO-landen,

met veroordeling van de Staat in de kosten van dit geding.

De kosten van deze dagvaarding zijn voor mij, deurwaarder, f ~~72,50~~ 98,52

(202)

5

's-Gravenhage, 27 november 1985.

No. W02.85.0573/04.5.49.

Bij Kabinetsmissive van 6 november 1985, no.18, heeft Uwe Majesteit, op voordracht van de Minister van Buitenlandse Zaken, mede namens de Ministers van Defensie en van Binnenlandse Zaken, bij de Raad van State ter overweging aanhangig gemaakt een voorstel van wet met memorie van toelichting, houdende goedkeuring van de op 4 november 1985 te 's-Gravenhage tot stand gekomen briefwisseling tussen de Regering van het Koninkrijk der Nederlanden en de Regering van de Verenigde Staten van Amerika houdende een overeenkomst inzake de stationering van een eenheid vanaf de grond te lanceren kruisvluchtwapens van de luchtmacht van de Verenigde Staten.

Algemeen.

1. De Raad van State merkt op dat over het in december 1979 door de NAVO genomen "dubbelbesluit" en een daarmee samenhangende plaatsing van kruisvluchtwapens in Nederland in de achter ons liggende jaren een zeer brede discussie is gevoerd, in het bijzonder geïntensiveerd rond de besluitvorming door de regering op 1 juni 1984 en 1 november 1985. In deze discussie, waaraan niet alleen vele geledingen in de nationale samenleving hebben deelgenomen, maar ook een groot aantal individuele personen, zijn zowel internationale als nationale aspecten van alle kanten en vaak diepgaand belicht.

- 2 -

AAN DE KONINGIN

De Raad stelt voorts vast, dat de politieke besluitvorming ten aanzien van het vraagstuk van al of niet plaatsing van kruisvluchtwapens hier te lande, op het tijdstip dat het onderhavige advies wordt uitgebracht, reeds in belangrijke mate heeft plaatsgevonden. De Raad wijst hierbij in het bijzonder op de gedachtenwisselingen welke in de Tweede Kamer der Staten-Generaal op respectievelijk 22 en 23 oktober, 31 oktober en 12 en 13 november 1985 en in de Eerste Kamer der Staten-Generaal op 26 en 27 november 1985 hebben plaatsgevonden en aan de besluitvorming in de Tweede Kamer over de in het kader van de aldaar gevoerde gedachtenwisselingen ingediende moties. Tegen deze achtergrond bezien beperkt de Raad zich in het onderhavige advies voornamelijk tot grondwettelijke en volkenrechtelijke aspecten van het op 4 november 1985 te 's-Gravenhage tot stand gekomen Verdrag inzake stationering van kruisvluchtwapens - verder te noemen het Verdrag.

2. Het college wil eerst een enkele kanttekening plaatsen bij de in bedoelde discussie opgeworpen vraag of het vastleggen van looptijd en opzegtermijn in dit Verdrag en het nemen van een parlementaire beslissing daarover in het laatste jaar van de thans lopende parlementaire periode kan worden beschouwd als behoorlijke wetgeving, waarmede recht wordt gedaan aan democratische spelregels. De Raad herinnert eraan, dat de Staten-Generaal het gehele Nederlandse volk vertegenwoordigen (artikel 50 Grondwet), de zittingsduur van beide kamers vier jaren is (artikel 52, eerste lid, Grondwet) en besluiten worden genomen bij meerderheid van stemmen (artikel 67, tweede lid, Grondwet). Met betrekking tot de zittingsduur merkt de Raad op dat, zolang niet op de voet van artikel 64 of artikel 137 van de Grondwet tot ontbinding is besloten, beide kamers der Staten-Generaal alle bevoegdheden hun bij wet verleend zonder enige beperking kunnen uitoefenen.

De grondwetgever heeft met betrekking tot materiële wetgeving slechts ten aanzien van één categorie beslissingen, te weten voorstellen tot wijziging van de Grondwet zelf, een procedure voorgescreven welke ertoe leidt dat de uiteindelijke beslissing pas

wordt genomen nadat verkiezingen voor de Staten-Generaal hebben plaatsgevonden.

Naar het oordeel van de Raad heeft de grondwetgever echter voor het overige bij de regeling van de bevoegdheden van de Staten-Generaal geen systeem voor ogen gestaan waarin de kracht en de reikwijdte van de parlementaire besluitvorming afnemen naarmate het einde van de zittingsduur van de Staten-Generaal nadert. Een zodanig systeem zou in de praktijk van de parlementaire democratie naar het oordeel van de Raad ook onhanteerbaar zijn, omdat criteria voor de toepassing van een zodanig systeem ontbreken en het einde van de zittingsduur niet voor beide kamers der Staten-Generaal op hetzelfde tijdstip valt. De Raad heeft in de staatsrechtelijke literatuur geen aanknopingspunten gevonden voor een andersluidende mening. Aan het vorenstaande wordt naar het oordeel van de Raad geen afbreuk gedaan door de omstandigheid, dat in het Verdrag een termijn is vastgelegd - op welke termijn de Raad verder in dit advies terugkomt - binnen dewelke geen opzegging door één van de verdragspartijen kan plaatsvinden. Het goedkeuren van overeenkomsten waardoor de Nederlandse Staat voor een bepaalde - vooraf vastgestelde - of onbepaalde periode wordt gebonden, behoort tot de bevoegdheden van een wettig gekozen volksvertegenwoordiging. De Raad wijst in dit verband onder meer op de goedkeuring van het Noord-Atlantisch Verdrag in 1949 (Stb.1949, J 355), van het NAVO-Status Verdrag in 1953 (Stb.1953, 438) en van de Notawisseling tussen de Nederlandse en de Amerikaanse Regering inzake legering van Amerikaanse troepen in Nederland in 1954 (Stb.1954, 490), waarbij zulks is geschied. Van misbruik of oneigenlijk gebruik van volkenrecht is naar het oordeel van de Raad evenmin sprake. Er is het college geen volkenrechtelijk beginsel bekend, dat verdragspartners verbiedt overeen te komen dat gedurende een bepaalde termijn geen eenzijdige beëindiging van een verdrag kan plaatsvinden. Het Verdrag van Wenen inzake het Verdragenrecht (Trb.1972, 51) bepaalt in artikel 54 onder andere dat beëindiging van een verdrag kan plaatsvinden overeenkomstig de bepalingen van dat verdrag. Wordt géén bepaling ter zake opgenomen, dan kan een verdrag alleen beëindigd worden door overeenstemming tussen partijen.

Op de procedures die gevolgd worden bij de goedkeuring van verdragen door de betrokken volksvertegenwoordigingen heeft het volkenrecht geen betrekking. Het staat partijen volkenrechtelijk vrij te bepalen of parlementaire goedkeuring vereist is en op welk tijdstip die zal worden gevraagd.

Alles overziende meent de Raad dat er geen constitutionele of volkenrechtelijke beletselen zijn om het Verdrag in te dienen en de parlementaire besluitvorming daarover te bevorderen voor de eerstvolgende verkiezingen van de Tweede Kamer der Staten-Generaal.

Wel geeft de Raad in overweging in de toelichting de motivering te vermelden waarom naar het oordeel van het kabinet parlementaire besluitvorming geboden is voor bedoelde verkiezingen.

Tenslotte merkt de Raad op, dat hij kennis heeft genomen van de argumenten welke de regering ertoe hebben gebracht in het Verdrag een minimumlooptijd te doen opnemen. In de toelichting (punt 13) wordt erop gewezen dat het wenselijk is dat het bondgenootschap in het algemeen en de verdragspartijen in het bijzonder zekerheid hebben dat de bepalingen van het Verdrag een voldoende tijd van kracht blijven. De Minister van Buitenlandse Zaken heeft daarna in het debat in de Tweede Kamer op 13 november 1985 het aspect toegevoegd, dat de Verenigde Staten van Amerika niet onaanzienlijke sommen dienen te investeren in de installaties. De Raad acht met name het eerste argument zo zwaarwegend dat dit de beslissing om in het Verdrag een termijn op te nemen, teneinde de beoogde continuïteit te waarborgen, kan dragen.

Grondwettelijke aspecten.

3. In zijn advies van 23 december 1983, nr.W07.83.0520/26.3.52 (Kamerstukken II 1983/84, 17 980 A) heeft de Raad als zijn oordeel uitgesproken, dat de in de adviesaanvraag van 5 oktober 1983 (Kamerstukken II 1983/84, 17 980 B) genoemde grondwettelijke bepalingen zich niet verzetten tegen het sluiten van een verdrag, als bedoeld in die adviesaanvraag, met de Verenigde Staten van Amerika en dat artikel 91, derde lid, van de Grondwet op de goedkeuring van een zodanig verdrag niet van toepassing is.

Dit oordeel werd onder voorbehoud gegeven, aangezien de exacte tekst van het verdrag nog niet bekend was. Kennisneming en bestudering van de reacties op zijn advies van 23 december 1983 en onderzoek van het Verdrag heeft de Raad niet tot een ander oordeel geleid. Wel geeft een en ander aanleiding tot het maken van de volgende opmerkingen.

4. De Raad wil voorop stellen, dat het onderzoek naar de grondwettelijke aspecten van plaatsing van kruisvluchtwapens geschiedt teneinde te kunnen vaststellen of het Verdrag bepalingen bevat welke afwijken van de Grondwet in de zin van artikel 91, derde lid. Tegen die achtergrond moeten de opmerkingen over de soevereiniteit worden gelezen. Kern van de vraag is dan of de Grondwet zich ertegen verzet dat een verdrag wordt gesloten dat ertoe leidt dat de soevereiniteit van de Staat wordt beperkt, ongeacht de vraag of die beperking van de soevereiniteit het gevolg is van overdracht van bevoegdheden of van een aangegane verplichting op een bepaalde wijze van de eigen overheidsbevoegdheden gebruik te maken. In zijn eerder advies heeft de Raad uiteengezet dat en waarom artikel 91, derde lid, Grondwet alleen van toepassing is, indien verdragsbepalingen afwijken van één of meer concrete grondwetsbepalingen. Weliswaar spreekt de Grondwet - anders dan voor de grondwetsherziening van 1983 - niet van afwijking van "bepalingen van de Grondwet" maar van afwijking "van de Grondwet", maar uit de toelichting van de regering blijkt niet, dat een bredere toetsing werd beoogd dan in artikel 63 van de Grondwet van 1972 was bedoeld. De Raad heeft in de Grondwet geen aanknopingspunten kunnen vinden voor het standpunt, dat het sluiten van een verdrag dat gepaard gaat met beperking van soevereiniteit op zichzelf reeds een afwijking van een grondwetsbepaling zou opleveren. De stelling is wel verdedigd, dat de Grondwet zich weliswaar niet verzet tegen elke - uit een verdrag voortvloeiende - beperking van soevereiniteit, maar wel tegen de beperking van soevereiniteit die zich zou voordoen als gevolg van het sluiten van een verdrag als het onderhavige. De Raad meent, dat aan de Grondwet geen criteria zijn te ont-

lenen met behulp waarvan zou kunnen worden beslist in welke mate vrijwillige beperking van soevereiniteit door middel van het sluiten van internationale verdragen aanvaardbaar is of niet. De Grondwet geeft evenmin antwoord op de vraag van welke bevoegdheden geen afstand zou mogen worden gedaan. Dit betekent, dat de vraag naar de aanvaardbaarheid van de uit het Verdrag voortvloeiende beperking van de soevereiniteit een vraag van beleid is. In dit opzicht is niet relevant of de beperking van de soevereiniteit het gevolg is van het sluiten van een verdrag met een volkenrechtelijke organisatie dan wel met een andere mogendheid. Of de Grondwet zich verzet tegen opdracht van overheidsbevoegdheden aan andere staten is een geheel andere vraag. Deze komt hierna aan de orde.

5. Artikel 92 Grondwet beoogt uitsluitend buiten twijfel te stellen, dat overheidsbevoegdheden kunnen worden opgedragen aan volkenrechtelijke organisaties. Uit de geschiedenis van het artikel blijkt immers duidelijk, dat ook zonder een dergelijke grondwetsbepaling genoemde bevoegdheden zouden kunnen worden opgedragen aan volkenrechtelijke organisaties, hetgeen dan ook, reeds voordat dit artikel in 1953 in de Grondwet werd opgenomen, geschiedde. In dit verband wees de Raad er in zijn eerder advies al op, dat zowel in de Proeve van een nieuwe Grondwet als in het Eindadvies van de Staatscommissie-Cals/Donner werd voorgesteld het met het huidige artikel 92 Grondwet overeenkomende artikel 67 van de Grondwet van 1972 te schrappen. De Commissie van Advies inzake Volkenrechtelijke Vraagstukken schrijft hierover in haar advies over de Proeve: "Ingestemd kan worden met de schrapping van deze bepaling. Een belemmering voor een opdracht als hier bedoeld aan volkenrechtelijke organisaties zou alleen kunnen volgen uit andere grondwettelijke bepalingen. In een dergelijk geval zal die belemmering kunnen worden overwonnen met artikel 65(3) Proeve, zo goed als zulks thans mogelijk is met artikel 63 Grondwet. Een overdracht van bevoegdheden tot wetgeving, bestuur of rechtspraak aan volkenrechtelijke organisaties zal overigens naar het oordeel van de Commissie als regel niet in strijd zijn met de Grondwet" (Naar een nieuwe Grondwet?, Documentatiereeks, deel 3, bladzijde 65).

Artikel 92 bevat derhalve een - op zichzelf niet noodzakelijke - bevoegdheidsverklaring aangaande opdracht van overheidsbevoegdheden aan volkenrechtelijke organisaties. Er is niets dat erop duidt, dat de grondwetgever - in 1953 of later - tevens beoogd heeft een dergelijke opdracht aan andere mogendheden te verbieden of dat het artikel wortelde in de rechtsopvatting dat overheidsbevoegdheden niet aan andere mogendheden konden worden opgedragen. De Raad heeft hierbij niet over het hoofd gezien, dat bij de grondwetsherziening van 1953 niet alleen artikel 67 (thans 92) werd ingevoegd, maar ook het toenmalige artikel 60 in die zin werd gewijzigd dat naast overeenkomsten met andere mogendheden die met volkenrechtelijke organisaties werden genoemd. Dit geschiedde om te onderstrepen, dat ook volkenrechtelijke organisaties in principe verdragspartij kunnen zijn. Aannemelijk is dat bij het noemen van volkenrechtelijke organisaties in de Grondwet de opvatting een rol heeft gespeeld, dat samenwerking in supranationale organen de voorkeur verdiende boven intergouvernementele samenwerking. Een aanwijzing hiervoor is hetgeen Pollema in de Eerste Kamer ten aanzien van het toen voorgestelde artikel 67 opmerkte (Handelingen I 1951/52, bladzijde 819). Hij sloot zich namelijk aan bij Professor Van Eysinga, die op het diescollege van 9 februari 1952 (Leidse voordrachten 10, bladzijde 12) onder meer stelde: "Sedertdien heeft - althans bij de westelijke staten - de opvatting burgerrecht verkregen, dat gewenst is overdracht van souvereiniteit, niet aan enen anderen staat, maar aan gemeenschappelijke internationale, of wil men supranationale organen. Het Internationale Hof van Justitie, de geïntegreerde atlantische legermacht, de organen van het Schumanverdrag zijn recente voorbeelden." Uit de totstandkomingsgeschiedenis van artikel 60 (Grondwet van 1953) blijkt echter geenszins dat de toevoeging op een zodanige wijze met artikel 67 (Grondwet van 1953) in verband moet worden gebracht, dat het samenstel van beide artikelen beoogt opdracht van overheidsbevoegdheden aan andere mogendheden uit te sluiten.

De conclusie kan geen andere zijn dan dat artikel 92 Grondwet zich niet verzet tegen het opdragen van overheidsbevoegdheden aan andere

mogendheden en dat derhalve het Verdrag, voor zover daarin overheidsbevoegdheden zouden worden opgedragen aan de Verenigde Staten van Amerika, niet van artikel 92 Grondwet afwijkt.

6. Artikel 96, eerste lid, Grondwet bepaalt, dat het Koninkrijk niet in oorlog wordt verklaard dan na voorafgaande toestemming van de Staten-Generaal. In de staatsrechtelijke literatuur wordt de betekenis van dit artikel niet hoog aangeslagen, zulks mede op grond van de overweging dat het bijkans is uitgesloten dat Nederland een agressieve oorlog begint. In verband hiermee stelde de Commissie nopens de samenwerking tussen regering en Staten-Generaal inzake het buitenlands beleid (de Commissie-Van Eysinga) in 1951 in haar Eindrapport (bladzijde 14) dan ook voor het recht van oorlogsverklaring uit de Grondwet te schrappen. De Staatscommissie tot herziening van de Grondwet (de Staatscommissie-Van Schaik) meende echter, dat de oorlogsverklaring diende te worden gehandhaafd, aangezien het ook in verband met de aan het begrip "oorlog" verbonden rechtsgevolgen van belang is dat de Grondwet het orgaan aanwijst dat kan verklaren, dat het Koninkrijk in oorlog is, bij welk standpunt de regering zich aansloot.

Het gevaar dat de Staten-Generaal tegen hun zin in een oorlog worden meegesleept schuilt, zoals Oud opmerkt (Het constitutioneel recht van het Koninkrijk der Nederlanden, II, tweede druk, Zwolle 1970, bladzijde 274), vooral in het buitenlands beleid. Het is dan ook begrijpelijk, dat de Staten-Generaal in de loop van de tijd pogingen ondernomen hebben om meer vat te krijgen op concrete regeringsmaatregelen, die tot oorlog zouden kunnen leiden. Kennelijk werd dus geoordeeld, dat dergelijke maatregelen niet reeds als "oorlogsverklaring" van voorafgaande instemming van de Staten-Generaal afhankelijk waren.

In zijn vorig advies vermeldde de Raad, dat in 1922 een poging om in de Grondwet te bepalen dat de Koning slechts na toestemming van de Staten-Generaal militaire maatregelen, tegen een vreemde mogendheid gericht, mocht nemen mislukte. Ook de Commissie-Van Eysinga heeft (Eindrapport, bladzijde 13) een poging gedaan de Staten-

Generaal te laten betrekken bij het nemen van dergelijke maatregelen. Voorgesteld werd in de Grondwet te bepalen, dat, behoudens in dringende gevallen, strijdkrachten voor collectieve rechtshandhaving slechts beschikbaar zouden worden gesteld na overleg met de Staten-Generaal. Dit voorstel stuitte op tegenstand bij de regering en is uiteindelijk niet in de Grondwet opgenomen. Bij de behandeling van de grondwetsherziening van 1953 verklaarde minister Beel ten aanzien van artikel 59 (thans 96) nog eens expliciet dat de voorafgaande toestemming van de Staten-Generaal niet vereist is "voor het plegen van oorlogshandelingen, doch uitsluitend voor het in oorlog verklaren" (Handelingen I 1951/52, bladzijde 855).

Bij de jongste grondwetsherziening is het grondwetsartikel in essentie ongewijzigd gebleven, hoewel reeds toen plaatsing van kruisvluchtwapens aan de orde was. Vermelding verdient, dat de Commissie van Advies inzake Volkenrechtelijke Vraagstukken in haar eerder vermeld advies (bladzijde 77) weliswaar de tekst van het toen geldende artikel onbevredigend achtte, maar desondanks geen andere formulering aanbevolen heeft. Met name een formule die "oorlog" en "verklaren" loslaat en die zich richt op de inzet van strijdkrachten werd door de Commissie afgewezen, omdat ze "voor een uitgebreid gewapend conflict evenmin als de huidige tekst een bevredigende garantie voor overleg met de volksvertegenwoordiging" biedt.

Uit een en ander kan met betrekking tot de betekenis van het begrip "in oorlog verklaren" in elk geval deze conclusie worden getrokken, dat hieronder niet valt het treffen van militaire maatregelen, ook niet als deze ertoe zouden kunnen leiden dat Nederland in oorlog met een andere mogendheid geraakt. Voorafgaande instemming van de Staten-Generaal met inzet van strijdkrachten of wapens wordt derhalve, wat er overigens ook zij van de wenselijkheid van voorafgaand overleg, niet door artikel 96 Grondwet geëist.

Is derhalve de betekenis van artikel 96 voor wat betreft de preventieve controle op het gebruik van strijdkrachten en wapens door de Staten-Generaal gering, toch is het belang van het artikel niet geheel afwezig. Vast staat immers nu welk orgaan tot het afleggen van de formele oorlogsverklaring bevoegd is en welke procedure daarbij

moet worden gevolgd. Een dergelijke verklaring kan van betekenis zijn, ook als de oorlogstoestand reeds is ingetreden, omdat zij het juridische feit, dat de oorlog de verhouding tussen partijen beheerst, vaststelt, aan welk feit het recht gevolgen verbindt. Het Verdrag bevat geen bepaling met betrekking tot het in oorlog verklaren in de betekenis van artikel 96 Grondwet. De bevoegdheid daartoe blijft uitsluitend berusten bij de Nederlandse Regering. De Raad is dan ook van oordeel dat het Verdrag geen bepalingen bevat welke afwijken van artikel 96 Grondwet.

7. De vraag is opgeworpen of sluiting van het Verdrag niet op gespannen voet staat met artikel 90 Grondwet, luidende: "De regering bevordert de ontwikkeling van de internationale rechtsorde". Aanvankelijk was een dergelijke bepaling niet in de voorstellen van 1978 tot verandering van de Grondwet opgenomen. De regering meende - in navolging van de Proeve en de Staatscommissie - dat aan handhaving van de wel in artikel 63 van de Grondwet van 1972 voorkomende zinsnede geen behoefte bestond en dat overigens ook andere belangen bij het buitenlands beleid in het oog moesten worden gehouden. Aandrang uit de Tweede Kamer bracht de regering ertoe alsnog een voorstel in te dienen, hetgeen uiteindelijk leidde tot artikel 90. Blijkens de gegeven toelichting doet de bepaling uitkomen "dat in het Nederlandse constitutionele bestel de nationale souvereiniteit niet als een absolute norm wordt beschouwd" en dat gestreefd moet worden naar universele verwezenlijking van de rechten van de mens (Kamerstukken II 1979/80, 15 049 (R 1100), nr.7, bladzijde 5). Uit de verdere geschiedenis van het artikel kan geconcludeerd worden, dat de term ruim dient te worden geïnterpreteerd en dat er ook onder valt het bevorderen van vrede en veiligheid (Kamerstukken I 1980/81, 15 049 (R 1100), memorie van antwoord, bladzijde 2). Uit artikel 3 van het Verdrag en de memorie van toelichting blijkt, dat plaatsing van de kruisvluchtwapens geschiedt "teneinde uitsluitend het gemeenschappelijk doel te dienen van afschrikking van en verdediging tegen een gewapende aanval op één of meer partijen bij het Bondgenootschap", en dat de wapens alleen in geval van een ge-

wapende aanval op één of meer van de NAVO-Lid-Statens mogen worden ingezet. Mede gelet op artikel 51 van het Handvest van de Verenigde Naties, waarin het recht van staten wordt erkend zich individueel of collectief te verdedigen in het geval van een gewapende aanval, is de Raad van oordeel, dat het Verdrag niet afwijkt van artikel 90 van de Grondwet.

8. De Raad concludeert op grond van het voorafgaande, dat het Verdrag geen bepalingen bevat die afwijken van "bepalingen van de Grondwet". Ook al zou artikel 91, derde lid, Grondwet een bredere toetsing dan die aan individuele grondwetsbepalingen beogen - hetgeen overigens niet de opvatting van de Raad is (zie paragraaf 4) - dan nog kan de Raad niet tot een ander eindoordeel komen. De bepalingen van de Grondwet, ook gelezen in onderling verband en samenhang, bieden geen steun voor de opvatting dat de Grondwet zich verzet tegen het sluiten van het Verdrag.

Volkenrechtelijke aspecten.

9. De Raad heeft voorts onderzocht of Nederland door het sluiten van het Verdrag in strijd zou handelen met volkenrechtelijke verplichtingen. Vooropgesteld dient daarbij te worden het onderscheid tussen de plaatsing van kruisvluchtwapens met kernlading enerzijds en het gebruik daarvan in het geval van een gewapende aanval als bedoeld in artikel 6 van het Noord-Atlantisch Verdrag anderzijds.

10. Het Verdrag strekt ertoe aan de Regering van de Verenigde Staten van Amerika toestemming te geven tot plaatsing van deze wapens in Nederland. Naar de huidige stand van het volkenrecht is met betrekking tot plaatsing, evenals met betrekking tot produktie en bezit van kernwapens, geen voor alle staten geldend verbod van kracht. Dit valt reeds af te leiden uit het bestaan van allerlei multilaterale verdragen die kernwapenvrije zones instellen, het stationeren van onder meer kernwapens op bepaalde plaatsen verbieden, de produktie of het bezit van dergelijke wapens aan bepaalde staten ontzeggen of het doen van proeven daarmee aan banden leggen.

Bij gelding van een algemeen verbod zou het sluiten van dergelijke overeenkomsten immers onbegrijpelijk zijn.

Nederland, evenals overigens de Verenigde Staten van Amerika, is partij bij het Verdrag inzake de niet-verspreiding van kernwapens van 1968 (het Non-proliferatieverdrag, Trb.1968, 126). Ingevolge dit verdrag mogen aan niet-kernwapenstaten, zoals Nederland, geen kernwapens worden overgedragen en evenmin mogen deze staten beschikkingsmacht over zodanige wapens verwerven. Gelet op punt 5 van het Verdrag is de Raad met het kabinet (vergelijk de toelichting op dit punt) van mening dat van strijd met het Non-proliferatieverdrag geen sprake is, nu de "custody and control" onder alle omstandigheden bij de strijdkrachten van de Verenigde Staten van Amerika blijven berusten (vergelijk ten aanzien van het begrip beschikkingsmacht - "control" - in het Non-proliferatieverdrag, de memorie van toelichting bij het wetsvoorstel tot goedkeuring van dat verdrag, 12 009, nr.3, bladzijde 12).

Zolang plaatsing zich voorts voltrekt in het kader van de op grond van artikel 51 van het Handvest van de Verenigde Naties geoorloofde voorbereiding op individuele en collectieve zelfverdediging, ter voorkoming van en ter voorbereiding van verweer tegen een gewapende aanval als daar bedoeld, is bij plaatsing evenmin sprake van een door het Handvest (artikel 2, vierde lid) verboden bedreiging met geweld. Gelet op de strekking en inhoud van het Verdrag, met name punt 3, kan naar het oordeel van de Raad geen twijfel bestaan dat de plaatsing van kruisvluchtwapens in Nederland zich voltrekt in het kader van collectieve zelfverdediging in de hiervoor aangegeven zin.

11. Het Verdrag betreft de stationering van kruisvluchtwapens. Het sluit de mogelijkheid niet uit dat deze zullen worden gebruikt in het geval van een gewapende aanval op een of meer partijen bij het Atlantisch bondgenootschap, zoals bedoeld in artikel 6 van het Noord-Atlantisch Verdrag. Daarom moet bij de beoordeling van de volkenrechtelijke rechtmatigheid van het sluiten van het Verdrag dit aspect mede in beschouwing worden genomen. De Raad is zich er-

van bewust dat hij daarmee een terrein van het volkenrecht betreedt waar niet alleen veel onzekerheid heerst over de inhoud en reikwijdte van rechtsregels en -beginselen, maar waar ook de grenzen tussen hetgeen recht is en hetgeen men zich recht zou wensen eerder dan waar ook elders in het volkenrecht worden bereikt. Juist voor zover het gaat om het gebruik van kernwapens, moet men al spoedig terugvallen op beginselen van volkenrecht waaraan strijdende partijen zich moeten houden. Helaas hebben de gevestigde gebruiken, de beginselen van menselijkheid en de eisen van het openbare rechtsbewustzijn (de De Martens-clausule in de versie van artikel 1, tweede lid, van het Aanvullend Protocol I van 1977 betreffende de bescherming van slachtoffers van internationale gewapende conflicten, Trb.1980, 87) maar in beperkte mate vorm en inhoud gegeven aan dergelijke beginselen. Tegen deze achtergrond beperkt de Raad zich tot de volgende beschouwingen.

12. Het humanitaire oorlogsrecht (wel te onderscheiden van het recht inzake wapenbeheersing en collectieve zelfverdediging dat eerder ter sprake kwam) behelst geen algemeen verbod van het gebruik van kernwapens. Nog onlangs stelde de gezaghebbende Commissie voor Internationaal recht van de Verenigde Naties in haar rapport aan de Algemene Vergadering (Official Records: Thirty-Ninth Session, Suppl. nr.10 (A/39/10, paragraph 54, New York 1984) vast, dat er geen verdrag is dat het gebruik van kernwapens verbiedt. Voorts constateerde zij dat het niet mogelijk is in dit verband een beroep te doen op "schending van de wetten en gebruiken van de oorlog" (vergelijk artikel 2(7) van de door haar in 1954 ontworpen code inzake misdaden tegen de vrede en veiligheid van de mensheid) op grond van het feit dat de desbetreffende bepalingen betrekking hebben op de gebruikte methoden in gewapende conflicten, niet op de gebruikte wapens. Bepaalde massavernietigingswapens zijn verboden door specifieke overeenkomsten, zo voegde zij daaraan toe, daarbij kennelijk doelend op bacteriologische en chemische wapens. De Commissie kwam tot haar conclusie ondanks de controverse in kringen van volkenrechtbeoefenaars over de vraag of wellicht arti-

kel 23, onder e, van het Landoorlogreglement van 1907 (Stb.1910, 73) (verbod op het gebruik van onnodig leed veroorzakende strijdmiddelen) dan wel het Gasprotocol van Genève van 1925 (Stb.1930, 422) (verbod van het gebruik in de oorlog van verstikkende, vergiftige of dergelijke gassen, evenals van alle overeenkomstige vloeistoffen, vaste stoffen of procédés ...) een algeheel verbod zouden impliceren van het gebruik van kernwapens. Ook aan het betoog van sommigen, als zou uit het Genocideverdrag van 1948 (Trb.1960, 32) een verbod per se van het gebruik van kernwapens voortvloeien, gaat de Commissie voorbij. Terecht, naar de Raad meent, omdat dit verdrag op de inzet van deze wapens niet van toepassing is, uiteraard tenzij ze zouden worden gehanteerd met het oogmerk om bepaalde groepen van de bevolking als zodanig uit te roeien.

13. Uit het voorgaande vloeit echter geenszins voort dat elk gebruik van kernwapens geoorloofd zou zijn. Integendeel, de wetten en gebruiken van de oorlog stellen evenzeer aan het gebruik van deze wapens grenzen. Weliswaar mag op grond van de voorgeschiedenis worden aangenomen dat het eerder genoemde Aanvullend Protocol I van 1977, dat voor een niet onbelangrijk deel een verfijning en aanvulling bevat van de regels van het Landoorlogsverdrag en -reglement van 1907 en het sindsdien ontstane gewoonterecht, niet een regeling beoogt te geven met betrekking tot het gebruik van kernwapens, maar voor zover het reeds bestaand geschreven en ongeschreven recht herbevestigt, is het daarop wel van toepassing. Het probleem is echter dat het zeer moeilijk valt uit te maken wat exact in de gegeven regels die in dit opzicht relevant zijn, bestaand recht is en wat nieuw recht vormt.

Duidelijk is echter wel dat met betrekking tot de keuze van doelen en de voorwaarden waaronder deze mogen worden aangevallen, het ongeschreven humanitaire oorlogsrecht twee beginselen bevat die ook van toepassing zijn op het gebruik van deze wapens: het verbod om de burgerbevolking als doel te kiezen van aanvallen en het verbod militaire doelen aan te vallen wanneer dat naar verwachting onevenredige schade zou aanrichten onder de burgerbevolking. Daarbij moet

dan wel het voorbehoud worden gemaakt van de mogelijke geoorlooftheid van een hantering van deze wapens om de tegenpartij af te houden van verdere aanvallen met kernwapens in strijd met evengenoemde beginselen, de zogenaamde "reprisals in kind".

14. De Raad meent dat het vorenstaande tot enige aanpassing en uitbreiding zou dienen te leiden van hetgeen omtrent een niet met het humanitaire oorlogsrecht strijdig gebruik op bladzijde 6 van de toelichting op het Verdrag wordt opgemerkt. In het bijzonder zou het aanbeveling verdienen om de onduidelijkheid weg te nemen over de vraag waarop het woord "hierover" betrekking heeft, wanneer de toelichting spreekt van een consensus binnen het bondgenootschap.

15. Naar de mening van de Raad kan niet worden gesteld dat van een kernlading voorziene kruisvluchtwapens naar hun aard en effect per definitie behoren tot wapens waarvan het gebruik zich bij voorbaat niet verdraagt met de beperkingen die daaraan door het humanitaire oorlogsrecht worden gesteld. Bepalend daarvoor is veel eerder de wijze waarop, de mate waarin en de omstandigheden waaronder zij zullen worden ingezet, indien zich ooit een aanval als bedoeld in artikel 6 van het Noord-Atlantisch Verdrag zal hebben voorgedaan. Dat is een kwestie die onderwerp is van de geïntegreerde defensieplannen van het bondgenootschap en van de besluitvorming op grond van deze plannen wanneer het bondgenootschap ten gevolge van een dergelijke aanval in oorlog is geraakt.

De vraag of deze plannen en besluiten de toets van het humanitaire oorlogsrecht doorstaan of zullen doorstaan, beperkt zich echter voor Nederland niet tot de inzet van kruisvluchtwapens vanaf Nederlands grondgebied. Zoals de Raad reeds opmerkte in zijn advies van 23 december 1983, maken nucleaire wapensystemen reeds (meer dan) vijftientig jaar deel uit van de gemeenschappelijke defensie van het bondgenootschap en heeft inpassing van kruisvluchtwapens in dit stelsel niet tot gevolg dat het aan de NAVO toegewezen nucleaire potentieel principieel van karakter verandert. Geconstateerd kan dan ook worden dat Nederland reeds meer dan vijftientig jaar be-

trokken is bij èn medeverantwoordelijkheid draagt voor de opstelling van geïntegreerde defensieplannen die mede het gebruik van kernwapensystemen in daarin voorziene gevallen insluiten, en bijgevolg mede aansprakelijk is te stellen voor een gebruik van kernwapens in bondgenootschappelijk kader. Als participant in de geïntegreerde NAVO-structuur kan Nederland - daarop heeft de Raad in zijn eerder advies reeds gewezen - zich, ook zonder plaatsing van kruisvluchtwapens op zijn grondgebied, aan deze medeverantwoordelijkheid niet onttrekken.

16. Uit hoofde van zijn volkenrechtelijke verplichtingen in het algemeen en uit hoofde van het humanitaire oorlogsrecht in het bijzonder kan Nederland deze medeverantwoordelijkheid voor de door de Verenigde Staten van Amerika op zijn grondgebied geplaatste kernwapens alleen dragen, indien hun plaatsing en inzet binnen bondgenootschappelijk verband geschieden. Mede daarom heeft de Raad in zijn eerder genoemd advies het standpunt ingenomen dat het Verdrag uitdrukkelijk gesloten dient te worden in het kader van het Noord-Atlantisch Verdrag, opdat niet alleen duidelijk tot uitdrukking komt dat de plaatsing geschiedt als uitvloeisel van het recht op collectieve zelfverdediging, maar ook is verzekerd dat de binnen de NAVO geldende consultatieprocedure wordt gevolgd. Met de regering is de Raad van oordeel dat aan deze voorwaarden, in het bijzonder door de bepalingen in punt 3, is voldaan.

Overige opmerkingen.

17. De passage onderaan bladzijde 4 en doorlopend op bladzijde 5 van de toelichting lijkt tot misverstand aanleiding te kunnen geven. Door in de aanvang te spreken over het neerleggen van de diverse elementen van de plaatsing in "een parlementair goed te keuren verdrag" en aan het slot van de passage te stellen dat voor dit verdrag "ingevolge artikel 91, eerste lid, van de Grondwet de goedkeuring van de Staten-Generaal is vereist alvorens het Koninkrijk daaraan gebonden kan worden", wordt de indruk gewekt dat de vorm

waarin het overeengekomene is gegoten voor deze goedkeuringseis doorslaggevend is. Zoals ook door de regering is uiteengezet in haar adviesaanvraag van 5 oktober 1983 (zie ook het antwoord op vraag 18, Kamerstukken II 1983/84, 17 980, nr.14) gaat het hier evenwel om een welbewust afzien door de regering van een beroep op het additioneel artikel XXI van de Grondwet jo artikel 62, eerste lid, onder b, van de Grondwet naar de tekst van 1972, voor wat betreft het onderhavige Verdrag. Deze zou immers ook kunnen worden beschouwd als een overeenkomst ter uitvoering van het met de Verenigde Staten van Amerika gesloten "Mutual Defence Assistance Agreement" (Stb. K 84), waarvoor ingevolge de zojuist genoemde grondwetsbepaling geen parlementaire goedkeuring is vereist. Het lijkt daarom raadzaam de hier besproken passage te besluiten met de mededeling dat voor de onderhavige briefwisseling de goedkeuring ingevolge artikel 91, eerste lid, van de Grondwet zal worden gevraagd.

18. Voor een redactionele kanttekening moge het college verwijzen naar de bij het advies behorende bijlage.

De Raad van State geeft U in overweging het voorstel van wet te zenden aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal, nadat aan het vorenstaande aandacht zal zijn geschonken.

Coll.: YS/JW.

De Vice-President
van de Raad van State,

Redactionele kanttekening, behorende bij het advies
no.W02.85.0573/04.5.49 van de Raad van State van 27 november 1985.

- In de Nederlandse vertaling van punt 5 in Kamerstukken II
1985/86, 19 290, nr.1, wordt de veel te zwakke term toezicht
gebruikt voor "control".

's-Gravenhage, 29 november 1985

Nr.: DVE/PA-N-9902

Nader rapport betreffende een voorstel van wet houdende goedkeuring van de op 4 november 1985 te 's-Gravenhage tot stand gekomen briefwisseling tussen de Regering van het Koninkrijk der Nederlanden en de Regering van de Verenigde Staten van Amerika houdende een Overeenkomst inzake de stationering van een eenheid vanaf de grond te lanceren kruisvluchtwapens van de luchtmacht van de Verenigde Staten.

Blijkens de mededeling van de directeur van Uw kabinet van 6 november 1985, nr. 19, machtigde Uwe Majesteit de Raad van State zijn advies betreffende het bovenvermelde voorstel rechtstreeks aan mij te doen toekomen. Dit advies, gedateerd 27 november 1985, nr. WO2.85.0573/04.5.49., moge ik U hierbij aanbieden. Terzake van de inhoud van het advies moge ik, mede namens de Ministers van Defensie en van Binnenlandse Zaken, het volgende meedelen.

Algemeen

1. en 2. De opmerkingen van de Raad inzake het vastleggen van looptijd en opzegtermijn alsmede het nemen van een parlementaire beslissing daarover worden dezerzijds onderschreven. Inzake de overweging van de Raad waarom naar het oordeel van het Kabinet parlementaire besluitvorming geboden is voor de eerstvolgende verkiezing van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, deelt ondergetekende mee dat de Memorie van Toelichting terzake is aangepast.

Grondwettelijke aspecten

3. t/m 8. De Raad van State merkt op dat hij in zijn advies van 23 december 1983, nr. WO 7.83.0520/26.3.52 (kamerstukken II 1983/84, 17.980A) als zijn oordeel heeft uitgesproken, dat de in de adviesaanvraag van de regering d.d. 5 oktober 1983 (kamerstukken II 1983/84, 17.980B) genoemde grondwettelijke bepalingen zich niet verzetten tegen het sluiten van een verdrag, als bedoeld in die adviesaanvraag, met de Verenigde Staten van Amerika en dat artikel 91, derde lid, van de Grondwet op de goedkeuring van een zodanig verdrag niet van toepassing is.

Hierbij memoreert de Raad dat dit oordeel onder voorbehoud werd gegeven, aangezien de exacte tekst van het verdrag nog niet bekend was.

Uit het advies van de Raad van State blijkt dat kennisneming en bestudering van de reacties op zijn advies van 23 december 1983 en onderzoek van het Verdrag het college niet tot een ander oordeel heeft geleid.

AAN DE KONINGIN

In de onderdelen 4 t/m 7 van zijn advies gaat de Raad van State vervolgens na de grondwettelijke aspecten die bij de beoordeling van de grondwettigheid van het met de Verenigde Staten gesloten verdrag in het geding zijn.

Vooreerst merkt de Raad op, dat het onderzoek naar de grondwettelijke aspecten van kruisvluchtwapens geschiedt teneinde te kunnen vaststellen of het verdrag bepalingen bevat welke afwijken van de Grondwet in de zin van artikel 91, derde lid. Tegen die achtergrond moeten de opmerkingen over de soevereiniteit worden gelezen. Kern van de vraag is dan of de Grondwet zich ertegen verzet dat een verdrag wordt gesloten dat ertoe leidt dat de soevereiniteit van de Staat wordt beperkt, ongeacht de vraag of die beperking van de soevereiniteit het gevolg is van opdracht van bevoegdheden of van een aangegane verplichting om op een bepaalde wijze van de eigen overheidsbevoegdheden gebruik te maken. In onderdeel 4 van zijn advies komt de Raad tot de conclusie, dat de vraag naar de aanvaardbaarheid van de uit het verdrag voortvloeiende beperking van de soevereiniteit een vraag van beleid is. In dit opzicht is niet relevant of de beperking van de soevereiniteit het gevolg is van het sluiten van een verdrag met een volkenrechtelijke organisatie dan wel met een andere mogelijkheid.

Wij delen deze conclusie.

Eveneens zijn wij met de Raad van State van oordeel dat artikel 92 van de Grondwet (opdracht van bevoegdheden aan volkenrechtelijke organisaties) zich niet verzet tegen het opdragen van overheidsbevoegdheden aan andere mogenheden en dat derhalve het Verdrag voor zover daarin overheidsbevoegdheden zouden worden opgedragen aan de Verenigde Staten, niet van artikel 92 Grondwet afwijkt. De in onderdeel 5 van het advies van de Raad van State aan de hand van de tekst en de geschiedenis van de Grondwet op dit punt gegeven argumentatie kunnen wij geheel tot de onze maken.

In onderdeel 6 van zijn advies onderzoekt de Raad van State de vraag of het verdrag een bepaling bevat welke afwijkt van artikel 96 van de Grondwet, bepalande dat het Koninkrijk niet in oorlog wordt verklaard dan na voorafgaande toestemming van de Staten-Generaal.

Het Verdrag, zo concludeert de Raad, bevat geen bepaling met betrekking tot het in oorlog verklaren in de betekenis van artikel 96 Grondwet. Bij de behandeling van de grondwetsherziening van 1953 is expliciet vastgesteld dat de voorafgaande toestemming van de Staten-Generaal niet vereist is voor het plegen van oorlogshandelingen, doch uitsluitend voor het in oorlog verklaren. Bij de jongste grondwetsherziening is, de Raad van State wijst daar nog eens op, het grondwetsartikel in essentie ongewijzigd gebleven.

Aansluitend hierop gaat het College in onderdeel 7 van het advies nader in op de opgeworpen vraag of sluiting van het Verdrag niet op gespannen voet staat met het voorschrift van artikel 90 Grondwet dat de regering de ontwikkeling van de internationale rechtsorde bevordert. Terecht wijst de Raad erop dat uit de geschiedenis van dat artikel kan worden geconcludeerd dat de term "internationale rechtsorde" ruim dient te worden geïnterpreteerd en dat er ook onder valt het bevorderen van vrede en veiligheid. Uit artikel 3 van het Verdrag en de memorie van toelichting blijkt dat plaatsing van de kruisvluchtwapens geschiedt teneinde uitsluitend het gemeenschappelijk doel te dienen van afschrikking en verdediging tegen een gewapende aanval op één of meer partijen bij het Bondgenootschap, en dat de wapens alleen ingeval van een gewapende aanval op één of meer van de NAVO-Lidstaten mogen worden ingezet. Mede gelet op artikel 51 van het Handvest van de Verenigde Naties, waarin het recht van staten wordt erkend zich individueel of collectief te verdedigen in geval van een gewapende aanval, is de Raad van oordeel, dat het Verdrag niet afwijkt van artikel 90 van de Grondwet.

Als samenvattende conclusie stelt de Raad van State in onderdeel 8 van zijn advies dat het Verdrag geen bepalingen bevat die afwijken van bepalingen van de Grondwet.

Ook al zou artikel 91, derde lid, Grondwet een bredere toetsing dan die aan individuele grondwetsbepalingen beogen - hetgeen overigens niet de opvatting van de Raad is - dan nog kan de Raad niet tot een ander eindoordeel komen.

Wij constateren dat de Raad van State met de Regering van mening is dat de bepalingen van de Grondwet, ook gelezen in onderling verband en samenhang, geen steun bieden voor de opvatting dat de Grondwet zich verzet tegen het sluiten van het Verdrag.

Volkenrechtelijke aspecten

9. t/m 16. Met betrekking tot de volkenrechtelijke aspecten van het Verdrag maakt de Raad onderscheid tussen het recht inzake wapenbeheersing, het recht op zelfverdediging en het humanitair oorlogsrecht.

De Raad concludeert ten aanzien van beide eerstgenoemde gebieden dat, waar naar de huidige stand van het volkenrecht met betrekking tot plaatsing, productie en bezit geen voor alle staten geldend verbod van kracht is, en waar, in overeenstemming met het Non-proliferatieverdrag, door het onderhavige Verdrag geen kernwapens, noch de beschikkingsmacht daarover aan Nederland worden overgedragen, en waar plaatsing van kruisvluchtwapens in Nederland zich voltrekt in het kader van collectieve zelfverdediging, Nederland door het sluiten van het Verdrag niet in strijd handelt met volkenrechtelijke verplichtingen.

Ten aanzien van het humanitair oorlogsrecht stelt de Raad allereerst vast dat op dit terrein van het volkenrecht niet alleen veel onzekerheid bestaat over de inhoud en reikwijdte van rechtsregels en beginselen, maar ook dat juist op dit terrein de grenzen tussen wat recht is en wat men zich recht zou wensen het eerst worden bereikt. Naar het oordeel van de Raad is het gebruik van kernwapens onderworpen aan een tweetal beginselen van het ongeschreven humanitair oorlogsrecht: het verbod om de burgerbevolking als doel te kiezen van aanvallen en het verbod militaire doelen aan te vallen wanneer dat naar verwachting onevenredige schade zou aanrichten onder de burgerbevolking, behoudens een mogelijke geoorloofdheid van "reprisals in kind". Bepalend voor de toelaatbaarheid van kruisvluchtwapens uit een oogpunt van de regels van humanitair oorlogsrecht is de wijze waarop, de mate waarin en de omstandigheden waaronder zij in antwoord op een aanval als bedoeld in artikel 6 van het Noord-Atlantisch Verdrag, zouden worden ingezet. Van een ontoelaatbaarheid perse gezien de aard en het effect van deze wapens, is naar het oordeel van de Raad geen sprake. De Raad besluit dit onderdeel van zijn betoog met de vaststelling dat de Nederlandse medeverantwoordelijkheid voor een gebruik van kernwapens in bondgenootschappelijk kader uit hoofde van de op Nederland rustende volkenrechtelijke verplichtingen vereist dat hun plaatsing en eventuele inzet binnen bondgenootschappelijk verband geschieden, dat wil zeggen in de uitoefening van het recht op collectieve zelfverdediging en met inachtneming van de binnen de NAVO geldende consultatieprocedure. Aan deze voorwaarde is naar het oordeel van de Raad voldaan, nu het Verdrag uitdrukkelijk is gesloten in het kader van het Noord-Atlantisch Verdrag.

De Raad wijst er tenslotte terecht op dat deze medeverantwoordelijkheid niet een vraagstuk is dat zich eerst voordoet in verband met plaatsing van kruisvluchtwapens op Nederlands grondgebied, maar dat deze medeverantwoordelijkheid zich ook reeds voordoet met betrekking tot de al vele jaren bestaande geïntegreerde defensie-plannen die mede het gebruik van kernwapensystemen in sluiten.

De Regering onderschrijft de conclusies waartoe de Raad komt.

14. Aan de door de Raad geuite wenselijkheid tot enige aanpassing en uitbreiding van hetgeen op bladzijde 6 van de toelichting is gesteld omtrent een niet met het humanitaire oorlogsrecht strijdig gebruik, is gevolg gegeven. Het zelfde geldt ten aanzien van de onduidelijkheid over de vraag waarop het woord "hierover" betrekking heeft in samenhang met een consensus binnen het bondgenootschap.

Diverse opmerkingen

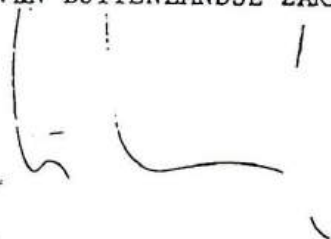
17. De passage onderaan bladzijde 4 en doorlopend op bladzijde 5 van de toelichting is aangevuld in de zin zoals door de Raad bedoeld.

18. Naar aanleiding van de redactionele kanttekening van de Raad zij vermeld dat de door de Raad gesignaleerde zwakke vertaling van het woord "control" in een vervolg-Tractatenblad zal worden vervangen door het woord "beschikkingsmacht" overeenkomstig de suggestie van de Raad.

Tenslotte zij vermeld dat de memorie van toelichting is geactualiseerd, door daarin ook te vermelden het debat dat op 12 en 13 november jl. in de Tweede Kamer plaatsvond naar aanleiding van de brief van de Regering van 1 november 1985, waarmee de Staten-Generaal werd geïnformeerd omtrent het besluit van het Kabinet tot plaatsing van de kruisvluchtwapens.

Mede namens de Ministers van Defensie en van Binnenlandse Zaken veroorloof ik mij U in overweging te geven het hierbij gevoegde voorstel van wet en de overeenkomstig het vorenstaande gewijzigde memorie van toelichting aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal te zenden.

DE MINISTER VAN BUITENLANDSE ZAKEN,

Gedeeltelijke tekst van de oorspronkelijke memorie van toelichting, zoals deze aan de Raad van State is voorgelegd en die na de voorlegging aan de Raad is gewijzigd.

Achtergronden

Met het besluit van 1 juni 1984 wilde de regering de nog beschikbare tijd in het totale NAVO-plaatsingsschema maximaal benutten en aldus het Nederlandse streven naar een gunstig resultaat van onderhandelingen op een verantwoorde wijze inhoud geven. Zij besloot als uitdrukking van de specifieke positie die Nederland reeds in 1979 ten opzichte van het dubbelbesluit had ingenomen, de plaatsingsdata voor Nederland met circa anderhalf jaar op te schuiven tot het einde van het totale NAVO-plaatsingsschema. Met het nemen van deze extra tijd wilde de regering een uiterste poging doen te bewerkstelligen dat de Sovjet-Unie de opbouw van haar SS-20 arsenaal zou stoppen.

De regering heeft bij verschillende gelegenheden, onder andere tijdens het bezoek van de eerste ondergetekende aan Moskou in april 1985, de regering van de Sovjet-Unie het 1 juni-besluit mondeling toegelicht. Tevens heeft over het 1 juni-besluit een briefwisseling plaatsgevonden met de regering van de Sovjet-Unie. De regering heeft uiteindelijk op 1 november 1985 moeten constateren dat de Sovjet-Unie niet bereid is gebleken aan het Nederlandse appel gevolg te geven.

De regering heeft op die datum tevens vastgesteld dat er geen wapenbeheersingsovereenkomst tussen de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie tot stand is gekomen en dat het aantal geplaatste SS-20 systemen in de Sovjet-Unie meer bedraagt dan het totaal van 378 op 1 juni 1984.

Bij brief aan de Voorzitter van de Tweede Kamer van 1 oktober 1985 (Kamerstukken II 1985/86, 17 980, nr. 11) zijn de hoofdlijnen van de toen nog te sluiten overeenkomst reeds uiteengezet. Deze brief is vervolgens, na schriftelijke voorbereiding (Kamerstukken II 1985/86, 17 980, nr. 13 en 14) op 22 en 23 oktober 1985 uitvoerig besproken in de Tweede Kamer (Handelingen II 1985/86).

Voorzover nodig moge hierbij worden verwezen naar de door de regering tijdens dat debat in de Kamer ingenomen standpunten.

Zoals al geïndiceerd werd in de adviesaanvraag aan de Raad van State inzake de grondwettelijke aspecten verbonden aan plaatsing van kruisvluchtwapens (Kamerstukken II 1983/84, 17 980, B) heeft de regering gemeend vanwege het grote politieke en maatschappelijke belang van de plaatsing de diverse elementen daarvan in een parlementair goed te keuren verdrag te moeten neerleggen.

Het verdrag is tot stand gekomen in de vorm van een briefwisseling. Bij de verschillende discussies rond dit verdrag is wel een onderscheid gemaakt tussen de begrippen verdrag en overeenkomst. Dit onderscheid is echter in casu juridisch niet relevant. In dit verband zij er op gewezen dat onder verdragen in de zin van de Grondwet in de huidige praktijk alle overeenkomsten worden verstaan die volgens volkenrechtelijke criteria voor de staat bindend zijn, ongeacht de vorm ¹⁾. Aangezien de onderhavige overeenkomst voor beide partijen

volkenrechtelijk bindend is, is deze een verdrag in de zin van de Grondwet. Hierna zullen wij het onderhavige document dan ook aanduiden als "het verdrag". Voor dit verdrag is ingevolge artikel 91, eerste lid, van de Grondwet de goedkeuring van de Staten-Generaal vereist alvorens het Koninkrijk daaraan gebonden kan worden.

Er is wel opgemerkt dat inzet van kruisvluchtwapens onvermijdelijk schending van de relevante bepalingen van met name het humanitair oorlogsrecht oplevert. Er bestaan echter geen verdragsbepalingen die uitdrukkelijk betrekking hebben op het gebruik van kernwapens (vgl. de MvT bij de ontwerp-goedkeuringswet betreffende Aanvullend Protocol I van de Verdragen van Genève (1949), Kamerstukken II, 18 277, nr. 3). Wel dient dit gebruik in overeenstemming te zijn met algemene beginselen van oorlogsrecht, hetgeen met name meebrengt dat geen aanvallen mogen worden uitgevoerd op de burgerbevolking als zodanig. Dit is onder meer tot uitdrukking gebracht in resolutie XXVIII van de 20e Internationale Conferentie van het Rode Kruis in 1965 (Wenen). Hierover bestaat binnen het bondgenootschap een consensus.